

Алла Тютюнник

НИХТО ОКРІМ ТЕБЕ

Алла Тютюнник

НИХТО, ОКРІМ ТЕБЕ

Сімферополь
Видавництво «Таврія»
1983

Повести и рассказы, которые составляют сборник сочинений молодой украинской писательницы Аллы Тютюнник, посвящены современной молодежи. В борьбе за возвращение человека обществу, в непримиримых столкновениях с мещанством, потребительством, душевной черствостью закаляются характеры молодых людей, формируются их стойкие гражданские принципы.

Тютюнник А. М.

Т98 Ніхто, окрім тебе: Повісті, оповідання.— Сімферополь: Таврія, 1983.—224 с., іл.

Повісті та оповідання, що складають збірку молодої української письменниці Алли Тютюнник, присвячені сучасній молоді. В боротьбі за повернення людини суспільству, в непримиримих зіткненнях з міщанством, споживацтвом, душевною черствістю загартовуються характери молодих людей, формуються їх стійкі громадянські принципи.

T 4702590200-058
M216(04)-83 28-83

С(УКР)2

Художник Ю. В. Діденко

Рецензенти М. Ф. Слабошицький, А. Я. Янченко

Видавництво «Таврія», 1983

НИХТО, ОКРІМ ТЕБЕ

Повість

На п'ятому році роботи в інспекції у справах неповнолітніх я, старший лейтенант Катерина Степанівна Зайченко, вирішила: далі цю скелю хай длубає хто-небудь інший, хто гадає, що житиме вічно.

О ні, я не від того, щоб частину життя присвятити людям, я навіть згодна віддати значну його частину, але за однієї умови: щоб у тому був якийсь сенс, щоб не просто так, мов за себе кинути. А які результати в мене? Смішно сказати! Наставила на праведну путь двох неповнолітніх розпусниць та п'ятьох хуліганів.

Ще якби знаття, що в цьому ділі справді робиться все, що можна зробити, то й руки не опускалися б. А то я одна на весь район, хоча за штатним розкладом інспекторів у справах неповнолітніх тут має бути декілька. Один колишній начальник за рахунок інспекції зміцнював групу слідства, інший — оперативний загін... «Залучайте громадськість», — радить нинішній начальник райвідділу Василь Якович Мельник. Громадськість! Та щоб знайти ентузіастів, організувати їх, хоч трішки просвітити і навчити терплячості, — на все це потрібен час. А де його взяти, коли тягнеш такого воза? Отож згодом я почала тягти ще й за громадськість, а у звітах розписувати усе так, наче на мене працює ціла армія добровольців. А спро-

буї-но написати усе, як є, — неприємностей не обберешся. А коли працюєш по дванадцять годин на добу і робота твоя полягає у розкопуванні людських смітників, то на принциповість просто не вистачає сили.

Правда, відколи я вирішила, що з мене цих «розваг» досить, я не вважаю звіти справою другорядною: мені треба будь-що звідси утекти, а вирватися з інспекції можна тільки за умови, що наведеш такий-сякий порядок — хай хоч і формальний. І отут звіти — річ незамінна. Я вже півроку витратила на замазування, забілювання тріщин у картині благополучного перевиховання малолітніх право-порушників та складання оптимістичних звітів. А щоб надміру неспокійні підопічні не зіпсували тієї картини, я порозпихала їх, кого куди: кількох відправила в інтернати від батьків-алкоголіків подалі, трьох влаштувала до ПТУ на мулярів учитися (і професію матимуть, і як потягають цеглу цілий день, на дурні витребеньки менше сили залишиться), одного оформила у спецшколу, а ще двох шибайголів провела в армію. Залишився у мене Олександр Левченко, п'ятикласник-філософ зі склонністю до дрібного шахрайства і вільного життя. Та я розміркувала, що надто вже безхмарна картина може викликати підозру, і вирішила поки що Левченка не чіпати.

Хто б там що не казав про муки сумління, а коли після кількарічної круговерті починаєш раптом щодня приходити додому вчасно, чоловік тобою нахвалитися не може, бо й підлога в хаті вимита, і гарячі котлети на вечерю є, і доччині плаття-стрічки чисті й випрасувані, і посеред ночі мати Віťка Казанця не ридає під дверима у надії, що влізу у форму і побіжу його, п'яного та побитого, з танцмайданчика витягати, то ніякі муки сумління не здатні отруїти ці прості радощі.

І ось сиджу я на п'ятий день цього райського життя у своєму кабінеті, вивчаю солідний документ про те, що в боротьбі зі злочинністю серед неповнолітніх мій район зайняв перше місце (о, всеможні звіти!), і міркую, чи не сходить мені в робочий час в ательє та не замовити щонебудь таке собі легесеньке, з декольте і воланами, бо ско-

ро сама себе без форми не впізнаватиму. І якраз тоді, коли я вже зовсім було зважилася на порушення трудової дисципліни, у двері постукали, і, поки я роздумувала, сказати чи не сказати «увійдіть», вона вже стояла перед моїм столом, простягала якісь папери. Спочатку я подумала: старшокласниця-активістка звіт принесла чи там план заходів по боротьбі і т. д. Вчителі завжди зайняті, так що ми з ними часто спілкуємося за допомогою активістів. От і ця була — типова активістка. Волосся на потилиці рожевою стрічкою зв'язане — попелясто-русяве, лискуче, легке. Круглі тугі щоки теж рожеві і такі чистенькі, аж сяють. І погляд з-під пишних вій безжурний і лагідний. Та ще платячко з білим комірцем, як у школярки. Я їй навіть сісти не запропонувала, гадала, вона одразу й назад майне, у школу. Так вона й стояла, доки я вивчала перший аркуш. Прочитала й зітхнула зажурено: «Мрії мої, мрії...». Вона усміхнулася співчутливо, на стілець покусувала.

— Сідай,— кажу,— Віро Скирдо, поговоримо.

Сіла, плаття над колінами розрівняла. А коліна в неї, як і щоки, тугі, рожеві — хоч малюй.

Я вдруге зітхнула і питала:

— І чого ж саме у наш район? Ти ж не жила тут раніше?

— У мене тут баба, от і прислали до неї. Більше нікуди: поки я сиділа, батько й сам сів,— охоче пояснила Віра.

Ну сама тобі щирість і доброзичливість!

— А мати?

— Вона ще раніше померла. Пила багато і з батьком билася. Мабуть, він їй щось відбив, того й померла...

Я слухала, переглядала купу Віриних паперів і відчутила мала, як перед катастрофою. «...Дев'ять крадіжок у поїздах і п'ять у готелях...» — а який невинний чистий голосочек! «Мінськ, Одеса, Сімферополь, Ленінград... зупинялася у випадкових знайомих, вступала... вживала...» — і це з тринадцяти років! Прощавай, мое райське життя довжиною в чотири з половиною дні.

— Ну, а тут що робитимеш? — підуналім голосом поцікавилась у неї.

— Працюватиму. Якщо візьмуть куди-небудь.

«Якщо візьмуть!» Ич, овечка! Адже знає, що я зобов'язана її трудовлаштувати.

— І куди б ти хотіла?

Дівчина опустила очі, помовчала, коротко глянула на мене, знову втупилася в підлогу і тихо сказала:

— Мене та м шити навчили... Może, в ательє?

Однаке запити у вас, юна леді! У наше єдине в містечку ательє і з найліпшими характеристиками не так просто влаштуватися, а вона: «Мене та м шити навчили!» Дай мені, боже, тебе в побуткомбінат пропхнути, і те, вважай, везіння було б нечуване.

— Ну, а як із минулими справами? Не тягне у мандри?

Вона вся підібралася на стільці, губи підібгала, потім голосом невинної жертви мовила:

— Мене за зразкову поведінку на півроку раніше випустили.

Ох-хо... Стара знайома гра. Навіть наші провінційні урвите часто вдавалися до неї: «Я виправився, а ви ображаете мене недовірою!». Я востаннє зітхнула:

— Гаразд, ходім, я з твоєю бабусею познайомлюсь.

— А ганьби, ганьби скільки! Від матері твоєї од хрестилися, аби очі од людей не ховати, так під старість нечистий тебе послав, тепер міліція у дворі денно і нощно товктися буде сусідкам на розвагу, хоч за ворота не виходить.

Виникало таке враження, наче Вірчина бабця почала свою промову давнім давно і закінчувати її найближчим часом не збиралася. Вона безупинно говорила, поки ми йшли від хвіртки до хати і коли зупинилися, все говорила, розсипаючи зерно курчатам і не підводячи голови.

— Добриден, Варваро Максимівно,— привіталася я якнайлагідніше.

— Та куди вже й добрішого, нечисті б його вхопили,— взяла тоном вище стара,— померти спокійно не дадуть...Хоч би згоди поспітали, а то — на тобі, бабо, халепу на твою старість...

— У мене теж не питали, Варваро Максимівно, а прислали: влаштовуй на роботу, виховуй,— поскаржилася я.

Стара скосила недовірливі очі і відрубала:

— Тобі за це гроші платять.

— Платять, ясна річ. Та тільки в школі я більше заробила б, і нерви ціліші були б. У вас хоч собаки нема, а дехто, бува, вівчарку з цепу спускає, тільки забачить, що до двору повертаю.

Я твердо вирішила залучити стару у спільнниці. Вона знов покосувала на мене, але вже не так сердито.

— Ото і йшла б собі в школу, а то блискаєш погонами, наче й не жінщина.

Таких слів мені вже сто літ ніхто не говорив. А старі більше від інших поважали і наче аж побоювалися саме через форму. Оце тобі справді характерна бабця! Але я гнула своє:

Хтось же мусить морочити голову з отакими, як ваша онука. А інакше їх стільки розведеться, що й нам місця не буде.

Варвара Максимівна полишила, нарешті, годувати курчат, зміряла мене довгим поглядом і спитала чи то насмішкувато, чи то схвально:

— Ото така совісна, чи як?

Я розсміялася:

Чоловік вважає, що навпаки: їсти вчасно не варю, на батьківські збори його посилаю, додому приходжу, коли стемніє — все через отаких-от,— кинула у бік Вірки.

Стара теж подивилася туди. Прихиливши гілку черешні, онука діставала рожеві ягоди. Чи то сонячні промені, обтікаючи Вірку, сліпили зір, чи то вона так напружилася, тягнувшись угору і випнувши невеликі груди, але здавалася тієї миті невагомою і неземною.

— Та хоч страм прикрій, безстиднице! — гарикнула стара, пропікаючи очима білі безкінечні Вірчині ноги.

Ятихо і проникливо сказала:

— Вродлива у вас онука, Варваро Максимівно! Хоч зараз у кіплю знімай.

— Кі-і-іно! — глипнула Варвара Максимівна. — Про безпутнє життя, чи що? Хай би краще калікою вродилася, воно спокійніше було б.

— Нашо ж калікою? Ось ми її на роботу влаштуємо, а там і жених трапиться... Чи багато у нас в районі таких красунь?

Варвара Максимівна оцішоюче прискалилася на мене: чи не насміхаюся? По тому, як вона задумалася, можна було здогадатися, що ідея з женихом її сподобалася.

Прощалися ми й зовсім мирно. Покликавши онуку, стара рішуче попередила:

— Я тобі, Вірко, при міліції кажу, аби потім не викручувалася, що не чула: запримічу щось таке — живого місця на тобі не лишу, так і знай. А не поможе — поїдеш, звідки приїхала. Я з тобою довго цяцькатися не буду, мені за це гроші не платять. І щоб по хазяйству все робила, що загадаю, інакше вижену. Як на роботу підеш — зарплату всю мені, а я сама, що треба, купуватиму. Правильно я кажу... як вас, прощачте, забула?

— Катерина Степанівна, — вибачливо усміхнулася я.

— Катя, значить. Правильно кажу, Катю?

— Правильно.

— От і добре. А ти, Катю, — трохи збавивши тон, обернулася до мене, — з погонами сюди більше не приходить. Плаття у тебе яке-небудь є? Ото і вдягай плаття, коли до мене надумаєш. А то перед сусідами одбріхуватись язик заболить.

Тамуючи сміх, я пообіцяла приходити в платті.

Жахливу Вірчину історію було викладено жахливою канцелярською мовою. Після її вивчення мій незабутній підопічний Діма Перчак, котрий мав на рахунку пограбування трьох кіосків і викрадення двох мотоциклів, поряд з Віркою видавався невинним дитям. Чого лише не встигла вона до того, як її в примусовому порядку почали навчати кравецькій справі!

Серед багатьох сторінок безпристрасного опису пиятик, крадіжок і розпусти, від одноманітності яких я зрештою

відчула важку втому, увагу привернув один випадок: якомусь громадянину Кравцю М. С. Вірка «нанесла середньої тяжкості поранення» класичною шийкою від пляшки за «спробу згвалтування». Було над чим задуматися! Вірка, котра «з метою грабунку вступала у випадкові звязки» з ким завгодно і де завгодно, раптом зі «зброєю» в руках захищає свою, з дозволу сказати, честь!

Ось таке «золото» я збиралася підсунути принциповій і високоморальній Ангеліні Павлівні Масленко, начальниці пошивного цеху побуткомбінату, наставниці кращого комсомольського колективу у районці. І хоч мені почасти було жаль Ангеліну Павлівну, я вирішила, що нав'яжу їй Вірку будь-що, а тоді швиденько побіжу до вельмищеновного Василя Яковича і правдами чи неправдами випрошу собі звільнення, бо коли я не втечу з цієї роботи зараз, то через тиждень-другий може бути пізно. Хто його зна, що ухварить через тиждень-другий ця любителька столичних розваг?

Вранці я йшла на роботу з таким настроєм, наче оце вже все, останній день, а далі почнеться спокійне радісне життя вчительки мови й літератури. Та щойно переступила поріг управління, як почула, що в моєму кабінеті заливається телефон. Чогось мені одразу подумалося про Вірку, але дзвонила Таньчина вчителька. Без будь-якого вступу вона ображеним тоном сповістила:

— Ваша дочка курить. Вживайте заходів.

Виявляється, Таньку разом із двома іншими п'ятикласницями піймали в туалеті по доносу хлопчиків. Дві інші плакали й просилися, Тетяна ж у відповідь на погрозу викликати батьків заявила:

— Моя мама краще від вас знає, як треба виховувати дітей.

Вчителька працювала перший рік і про педагогічний процес знала тільки, як воно повинно бути, а не як воно буває на справді, отож тепер захлиналася від обурення.

— Пришліть її до мене,— попросила я вчительку.

— А мені здається, що це ви, нарешті, зобов'язані прийти сюди! — карбуючи слова, як на диктанті, відказала вона.

— Я прийду,— пообіцяла їй сумирно.— Неодмінно прийду. Але зараз пришліть до мене Тетяну.

Вона ще голосно подихала у трубку, а тоді мовчки поклали її.

Тетяна прийшла хвилини через двадцять. Вигляд мала незворушно зухвалий. Плюхнулася на стілець для відвідувачів, розрівняла платтячко над гострими колінами — точністю так, як Вірка,— і втупила очі у вікно.

Зачайвши, я пильно розглядала дочку. У неї був геть дорослий, чужий вираз обличчя. Я, а не вона, почувалася розгубленою і безпомічною, я, а не вона, каралася усвідомленням задавненої вини. А головне, не знаходились слова, які допомогли б мені достукатися до цього малознайомого створіння.

— Таню, ти давно куриш? — спітала якимось фальшивим голосом.

Вона хмикнула.

— Вчителька уже про все знає. Ти у неї поспітай.

— А сама чом не хочеш сказати?

Розмова снуvalася кволо, безбарвно, це була зовсім не та розмова, якої мені хотілося. Я замовкла, бездумно покрутила ручку у пальцях. Тетяна раптом глянула на мене прямо і гостро спітала:

— Протокол писатимеш?

Я геть розгубилася.

— Таню, хіба я тебе чим скривдила? — голос мій зувчив ледь чутно.

— Ну що ти! Hi! — вона знову втупилася у вікно.— Але справжня маті сама повинна знати, коли її дитина починає курити.

Он воно що! Пригадалося раптом, як п'ять років тому вона просила: «Мама, будь мамочкою, дозволь по калюжах побігати» або «Мамо, будь мамочкою, можна, я ще один-єдиний разочок скучаюся?». І я дозволяла. Тепер вона мене вчила, що повинна знати справжня маті.

— Що ж, либоń, я й справді не найкраща у світі мати, — погодилася, зітхнувши.

Вона опустила голову.

— Але дозволь спитати, навіщо це тобі знадобилося? Мовчання.

— Не найкраща у світі мати, не найкраща у світі дочка... — замислено мовила я. — На жаль, вибирати нам не дано... Так і будемо жити. Сигарети де береш?

Ніякої відповіді.

— Ти не подумай, що я забороняти збираюся. Мене хвилює гігієнічна сторона справи. Сподіваюсь, недокурки не збираєш? Це негігієнічно, — мій голос поступово набирав холодних ноток.

Вона раптом затриміла і закрила обличчя руками. У мене зашкребло в горлі.

— Ех, Таню, Таню...

Але від доторку вона підскочила і, блискаючи очицями, закричала:

— Ти й зараз поговорити зі мною по-людськи **не можеш!** Хіба ти не знаєш, що дітям курити шкідливо? Я, може, захворію і умру від цього, а ти така і лишишся!

— Яка — «така»?

— Ось така, — вона тицьнула в мене пальчиком, — така! За цим столом.

Донечко моя дурненька. Дурненьке мое доросле дитинча... Тут я відвернулася, зціпивши зуби, а Тетяна заревла вголос і кинулася мене обіймати. Такими і застав нас Санько Левченко. Він завмер на мить біля порога, а тоді байдорю сповістив:

— А я до вас, Катерино Степанівно.

Тетяна поспіхом утерла сльози і відійшла до вікна, а я всілася до столу. Санько тим часом рішуче прочвалав своїми викривленими розбитими черевиками до стільця, зручно вмостився на ньому і заявив:

— Директор сказав, щоб ви мене в спецшколу оформили. Я знову чотири дні прогуляв.

— Знаєш, Олександре, приходь краще після обіду, — попросила я. Він так само байдорю погодився, але по-

передив, що після обіду, можливо, прийде з міліціонером.

— Навіщо?

— Так обід мені доведеться або відняти в когось, або вкрасти — мати додому не пускає, а зі школи вигнали.

Тетяна ледь поворушила спину, але все-таки знайшла сили не обернутися, хоч від цікавості навіть дихання затамувала. Я подумала трохи і запропонувала:

— Іди з Танею, вона тебе нагодує.

Хлопець стороپів, але швидко опанував себе.

— До вас додому, чи що? — поцікавився недбало.

— Так. І швиденько, будь ласка.

Дочка неспішно обернулася, зміряла хлопця холодним зверхнім поглядом, на що він відповів придуркувато-зляканою міною і вивернув при тому кишені. Тетяна і бровою не повела на його кривляння, тільки сухо скомандувала:

— Пішли.

На продуману дипломатичну розмову з Ангеліною Павлівною у мене просто не вистачило сили, так що я їй одразу виклала все, як є. «Що? Неповнолітню? — відразу почала вона з найвищих регістрів. — Після ув'язнення? Так тут же молоді дівчатка, майже діти! Вона ім такого понарозказувати може, що ого-го! А коли пити, курити, прогулювати почне? Та це ж — прощай, перше місце по району! Ні, ні й ні! Нізащо! Які гарантії, що вона не візьметься за колишнє? А що вже лаятися уміє по всякому, так це точно!».

Мені самій хотілося вилаятися, але я стрималася і примириливо зауважила:

— Хто із нас не помилявся в молодості? Одні більше, інші — менше...

Ангеліна Павлівна мало не похлинулася криком: на що я натякаю?! Я ні на що не натякала, але її надмірне обурення спонукало задуматися.

Зрештою, все це мені обридло, і я прямо звернулася до її партійного обов'язку. Підозріла Ангеліна Павлівна і це витлумачила по-своєму:

— Що ж, коли ви погрожуєте, я її візьму,— сказала вона ехидно.— Але тільки до першого міліціонера!

Мені нодумалося, що нічого доброго Вірку в цеху не чекає. Але це вже хай пробачає: що посіяв, те й пожнеш. На будові, правда, її прийняли б з радістю, але там повно випадкових заблуд, і Вірчині коліна за таких умов могли завдати клопотів більше, ніж три пошивні цехи, разом узяті.

Віра нагодилася на кінець моїх переговорів з Ангеліною Павлівною і настрій мала як найкращий. Я подивилася на дівчину і зітхнула: попри все інше, нашій зі'ялій у самоті Ангеліні навряд чи сподобаються оші чудесні кучерики, оці тонкі брови (цього разу підщипані і підмальовані), оце незнайоме з масками та пудрами сяяння шкіри.

Коли обрадувана Вірка майнула влаштовуватися на роботу, я посиділа ще просто так, нічого не роблячи, і вирішила, що сьогодні краще не ходити до Василя Яковича. Надто вже невдало почався день, і розумніше було перечкати, спробувати поліпшити настрій і зібратися з думками перед вирішальною розмовою. Я почала шукати, чим би той настрій поліпшити, і згадала, що іще вчора збиравася замовити нове плаття. Прекрасна ідея! Але, мабуть, мені на роду написано все життя провести у формі, бо подзвонив розвеселій Вася Дідик, лектор райкому комсомолу, і сповістив, що за планом ми з ним повинні негайно їхати в Заводівку читати лекції з правового виховання молоді. І знову виходило, що вихованням власної дочки я зможу зайнятися не раніше півночі. Я швиденько втішила себе тим, що це вже востаннє, подзвонила чоловікові на роботу, щоб не чекав рано, подзвонила директорові школи, аби не виганяв поки що Левченка, і відбула у Заводівку.

І тільки коли машина виїхала на шосе, зраділа: ще ж я побачуся з Ніною, найкращою подругою студентських років, довірницею дівочих таємниць і порадицією, котра, здавалося мені, завжди знала, чого хотіла в житті.

— І це ти збираєшся в школу? — проспівала Ніна таким тоном, начебто я збиралася в Африку.

Ми пили чай на голубій, розцяцькованій метеликами і листочками веранді, і я відводила душу — скаржилася на життя і викладала плани на майбутнє. Васю я переконала, що у цій поїздці значно важливіше виявити кандидатів у правопорушники, а отже, поговорити із завучем школи, так що лекції хай прочитає сам.

— Та ти хоч уявляєш, що сьогодні означає бути вчителем? — недовірливо спітала Ніна.— Не в селі, ні, хоча й тут не мед, а що таке бути вчителем у місті?

— Думаю, що уявляю, — сказала я, згадуючи наших районцентровських учителів, з якими хоч і мимохідь, але доволі часто зустрічалася.

— Ніякого біса ти не уявляєш, — переконано заявила Ніна.— Бо коли б уявляла, то сиділа б собі й далі у своїй міліції і не рвалася б у школу.

Мене почав дратувати і Нінин тон, і неконкретність розмови, отож я запропонувала їй розказати, що ж таке, на її думку, сучасний учитель.

— Загнане, затуркане створіння, у якого з часом у мізках відбуваються непоправні зміни і від того порушується уявлення про реальний світ.

— Все це слова, — перебила я вже дражливо.— На такому рівні я навіть зі своїми підопічними розмови не веду.

— Гаразд, перейдемо до фактів, — дедалі більше розпалювалася Ніна.— В учителя постійно не вистачає часу. Ні на що не вистачає, ні на сім'ю, ні на самовдосконалення, ні на підвищення культурного рівня. Гірше того, не вистачає часу навіть на основне — на виховання учнів. Бо, щоб виховати, треба розібратися, що за людина перед тобою і який підхід дасть потрібні результати. А часу нема! Та ти хоч знаєш, скільки ми дурно списуємо паперу?! Ми пишемо, пишемо, пишемо, а й половина того ніхто навіть читати не буде. Але — треба для порядку. Плануємо. Звітуємо. По секрету скажу: половина всього того — окозамілювання. І секрет цей знають усі — учителі, учні і

інспекція. А ще ж доводиться ставити трійки там, де знання і на двійку не тягнуть. А ще ж доводиться терпіти нахабство джинсових хлопчиків, які певні, що їхні мамочки — які-небудь працівники баз або м'ясокомбінатів — їхні мамочки влаштують їх у будь-який інститут. А ще ж ці мамочки тебе зневажають, бо на тобі плаття і туфлі не імпортні. Ой, та тут говорити можна день і ніч, та тільки яка користь? Коли із самого початку не втік звідти, то потім звикаеш... Пригадай, хто з наших і досі працює у школі: дванадцять чоловік із двадцяти восьми. І ці дванадцять завжди пасли задніх у навчанні.

— А ти? — спітала я обережно.

— А біс його знає, чого я й досі тут сиджу, — її голос звучав сумно і розгублено. — Мабуть, через те, що не всі ілюзії розгубила. Сільська школа, вона, знаєш, дуже відрізняється від міської, тут можна дещо зробити, якщо дуже старатися. В селі ще не розучилися зневажати хапуг, крадіїв та іншу наволоч, не розучилися цінувати справжній труд, знання. Хоча й мені довелося вже почути від одного учня: «Що ви все про совість та про честь! Це пережитки минулого».

Я не візнавала свою Ніну, така вона була неприкаяна, зів'яла, геть не схожа на дзвінкового голосу відмінницю і активістку, яка на всі наші дівочі біди знаходила розраду.

— Слухай, що з тобою діється? — спітала я подругу.

Вона пильно подивилася на мене, усміхнулася невесело:

— А з тобою?

Помовчали, допили чай і заговорили про інше. І тільки коли прощалися, Ніна насмішкувато запропонувала:

— Якщо у тебе не пропала охота все перевірити на практиці — приїжджай, допоможу, чим зможу. А правопорушників своїх я тобі поки що не віддам. Сама спробую укуськати.

— Біс із ними, — сказала я. — Хай їх потім інший виявля.

Чотири дні ми з Василем читали лекції по селях. Додому з'являлася, коли Тетяна і Санько вже спали, і йшла з дому, коли вони ще спали. Чоловік підкresлено вдавав,

що не сердиться, і ретельно займався господарством. Але затівати з ним розмову проти ночі не мала сили: спробуй після того відробити десять годин підряд на колесах.

Яке пезатишне відчуття: прокинутися у неділю годині о дев'ятій і виявити, що підлога вимита, постелі прибрані, сніданок на плиті і — жодної живої душі в хаті. Лише залиска: «Ми на пляжі. Хочеш — приходь». Почерк дочки — бездоганно каліграфічний і твердий.

На пляжі вони були утром. «Наступним пунктом — замазування тріщин у сімейному житті», — подумала я невесело, спускаючись із кручин. І одразу ж зрозуміла, що не така це проста справа: і чоловік, і Тетяна зустріли мене підкresлено привітно, але стримано, один Санько розплівся у запобігливій усмішці. «Ну що, скучаємося?» — «Та щось не хочеться, ми вже пробували, вода холодна» — «Не зголодніли?» — «Ні, тато нам по два морозива купив» — «Як успіхи в школі?» — «Нормально» — «Двійок нема?» — «Нема» — «А в Санька?» — «Іого не викликали. Сідай, чого стоїш?».

Нічого собі вихідний починався. А тут іще Вася притяпав:

— Привіт! Ми там одне діло з хлопцями задумали...

— Васю, зачекай до завтра, га? — попрохала я страдницьким голосом. — У мене ж вихідний.

Він пішов, а я, зітхуючи, стягла плаття і вляглася підряд з чоловіком. Пошепки ми домовилися, що при дітях краще не виясняти стосунки, і рушили купатися. Вода і справді була холодна.

— Все, завтра подаю заяву про звільнення, — процокала я зубами. — Хочеш, взагалі не працюватиму?

— Не кривляйся, — чоловік був неприступний у ролі смиренної жертви.

— Я серйозно...

Мабуть, у цю хвилину у мене був дуже винуватий і пещасний вигляд, бо чоловік не втримався:

— «Серйозно! Та тебе ж і на налигачі вдома не втримаеш! Ти ж зразок емансилюваної жінки!

Я раптом теж розлютилася, навіть зубами цокотіти перестала:

— А кому вона потрібна була, ваша емансидація? Не треба було допускати до цього! Може, я була б у тисячу разів щасливішою, коли б займалася тільки пирогами і дитиною. А тепер через ваше рівноправ'я у мене життя шкересть лєтить... навіть плаття пошити часу не маю!

— От-от, платя! Не з жінкою, а з міліціонером живу, сам уже невідомо ким став.

Тут моя лють раптом зникла і я зареготала. Чоловік подивився на мене, подивився і теж зареготав. Прибігли діти, заходилися показувати нам якісь камінчики і скельця, а ми над тими знахідками заійкали, і мене затопило відчуття безмежного щастя.

Але — як і завжди в таких випадках — темні сили не дрімали. Цього разу вони об'явилися у особі Ангеліни Павлівни.

— Здра-а-астуйте, здрастуйте! — проспівала вона, і я приготувалася вислухати неприємність. — Ну, як там проживає ваша протеже?

— Що-небудь трапилося? — сторожко спітала я.

— Не знаю-а-аю, не знаю, вже два дні її не бачу, — розмальоване, лискуче від кремів і поту обличчя Ангеліни Павлівни просто сяяло від задоволення.

— Я теж не бачу, — прикинулася байдужою, аби ця осoba скоріше полішила нас.

Вона потупціялася розгублено, поривалася ще щось сказати, але я заговорила з Тетяною, і вона побажала нам гарного відпочинку та й попливла геть.

— Тільки не здумай зараз нікуди бійти, я ще не зовсім одійшов, — попередив чоловік.

І я подумала: біс із нею, з цією дівкою, нічого не станеться, коли вона почекає до завтрашнього дня. Але відчуття щастя не повернулося.

З Віркою і справді нічого не скілося. Я знайшла її у бабиному садку: вона старанно підпушувала полуничну грядку і співала. Чисте подвір'я у тремтливих плямах

світла, полум'я півоній обабіч стежки, біла хатка під червоною черепицею, сині, червоні і жовті скельця у великому вікні веранди, заплетеної молодим виноградом, висвітлена постать дівчини в глибині саду — все було таке радісне, ідилічне, що я нараз розіялася. Зате Вірка, щойно заіячиваючи мене, кинула сапу, прискакала до порога і з найяснішою усмішкою сповістила:

— А я до вас, Катерину Степанівно, тричі заходила і все не заставала.

— Добриден, Скирдо, — мовила я похмуро.

— Ага, добриден. Ой, ви знову у формі, бабуня розсердиться, ходімте скоріш до хати, поки сусіди не побачили.

З Віркою за ці дні відбулися помітні зміни. Вона вела-ся так, наче знайшла оту камінну стіну, за якою можна сковатися від усякого лиха.

У хаті все також радувало чистотою, рушниками і мереживними накривками. На веранді біля столу сиділа Варвара Максимівна, рахувала гроші. Звівши на нас очі, вона спочатку спохмурніла, потім неспішно зняла окуляри і доволі привітно запросила мене сісти. «Щось тій від мене потрібно», — зметикувала я. Мене посадовили, де зручніше, заходилися пропонувати молоко і полуниці, але я не мала наміру тануті від такої уваги і суворо спитала Вірку:

— Чому не на роботі?

Вірка не відповіла, лише очікувально поглянула на стару.

— Скривдили її там, — підібгала губи Варвара Максимівна.

Я згадала про «поранення середньої тяжкості, завдане уламком пляшки», і подумала: скривдиш тебе, аякже!

— Хто і як скривдив?

— Та Глашка ота сухоребра, хай тільки зустріну її, то й нагадаю, як покійна маті за пацьорки із клуні тягала, щоб од гріха вберегти...

— Яка Глашка? — я не мала бажання відволікатися від теми.

— Ангеліна Павлівна,— тихо сказала Вірка.

— Глашкою вона з пелюшок була,— брала вище Варвара Максимівна,— а ниньки, бач, цяця велика стала, Вірку перед народом ганьбити здумала.

Поступово картина прояснювалась. Два дні підряд Ангеліна Павлівна з приводу і без нього робила новенькій зауваження і, коли вірити дівчині, в геть неприпустимій формі: «Тут тобі не колонія, а комсомольська бригада», «Ти б ішо перекур влаштувала, мабуть, тільки й мрієш про цигарки», заборонила розмовляти з іншими дівчатами: «Знаю, які у тебе можуть бути розмови», а тоді ще й попередила увесь цех: «Дівчата, пильнуйте добряче, у нас досі нічого не пропадало».

Навіть якщо у розповідях Варвари Максимівни та її онуки й була чимала доля перебільшення, все одно я почала закипати. Але виказувати це у присутності Вірки не мала права, тому сказала тільки:

— Гаразд, розберемося.

— Не треба.

Вірка дивилася з-під лоба, і мені здалося, що переляку у її очах більше, ніж образи. Еге, здогадалася я, виходить, ти не все ще розповіла.

— Чому не треба?

Вірка хапнула повітря, як перед стрибком у воду:

— Я їй труси в обличчя пожбурила.

Оце так новина!

— Які труси?

— Чорні, чоловічі, п'ятдесят другого розміру. Ми їх якраз шили, а вона підходить до мене зі своєю усмішечкою і каже тихо, щоб інші не почули: «Ти, либонь, майстер по цих предметах туалету, га?». Я й пожбурила...

— І хай дякує долі, що ціла зсталася! — гукнула Варвара Максимівна.— Я б їй...— потряслася кулаком.

Мені знов спала на згадку злощасна шийка від пляшки, і я просто похолола: характери, однаке, у цьому сімействі!

— Розберемося,— повторила сухо.

— Не треба розбиратися, я туди все одно не повернуся,— затято мовила Вірка.

— І правильно! Теж мені, діло знайшли — труси зо дня в день шити — тъху! Та в неї руки золоті, вона вдома більше заробить, ніж на тих трусах!

Скидалося на те, що у Вірки з бабою все вже було вирішено, і від мене вони прагли тільки невтручання. Призначатися, я й сама б хотіла не мати ніякої причетності до цієї історії, та що вдіеш!

Виявилося, бабця з онукою провели експеримент. У неділю вони продали на базарі перші полуниці і тут-таки набрали дівчині на плаття — так, дешевенького шовку по чотири вісімдесят. А підвечір онука вже вирядилася у нову сукню власного виробу. Ділова Варвара Максимівна сповістила: «Менш ніж за чотири години пошила». Плаття продемонстрували сусідкам, і Вірка одразу отримала два замовлення. «Коли навіть усього по три плаття на тиждень шитиме, то це ж не менше як сто п'ятдесят карбованців на місяць!». Очі у Варвари Максимівни сяяли гордовине і вдоволено.

Що тут можна було сказати? Спробуй знайди аргументи проти таких ідеальних розрахунків!

— А головне,— урочисто промовила стара,— вона день і ніч доглянута буде. І вам, і мені спокійніше.

— Покажи-но плаття,— попрохала я.

Вірку наче вітром здуло, а через мить вона впурхнула, сяюча, у кімнату.

Це була моя голуба мрія — легке картате платтячко зі скромним декольте і воланами. І таку майстриню ми засадили шити труси! Хоча — сама вона себе засадила...

— І хто ж твоє плаття оцінить, якщо вдома сидітимеш? — заходилася я спідтишка підкопуватися під бабині плани.

— I-i-i! Та чи мало куди у нас піти можна? — Варвара Максимівна не дрімала.— І в кіно, і в магазин, і на пляж — тільки б не заблудилася по дорозі.

— А не знудьгуєшся в самоті? Людині спілкуватися треба.

Вірка опустила очі долу, а стара твердо відказала, що досить уже, наспілкувалася доволі, час і перепочити.

Мені дуже не хотілося псувати взаємини з Варварою Максимівною, тому і вдалася до випробуваного і безвідмовного засобу:

— Я вас дуже добре розумію,— заговорила лагідно,— і, мабуть, для всіх нас було б краще, аби Віра сиділа вдома. Але зрозумійте їй мене: я за вашу онуку відповідаю і зобов'язана її трудовлаштувати. Зобов'язана, розумієте? Такий закон.

Бабця підібгала губи, подумала трохи (мені здалося — прощалася з райдужними перспективами) і здалася:

— Ну, коли такий порядок...

Вірка аж нітрохи не засмутилася.

— А в ательє можна? — спитала благально, на що стара тільки долонями сплеснула:

— Та ти б іще в директори ресторану замірилась! Ич, вигадала що!

— Подумаемо,— непевно сказала я.

Варвара Максимівна — по обличчю було видно — не повірила, а Вірка висвітилась такою радістю, що я впляяла себе за необачність.

Зрештою, і в моїх інтересах теж було влаштувати Вірку в ательє: раз їй так туди хотілося, вона б заховала свій гонор подалі і не посміла б отак просто не вийти на роботу. А що вміла шити, можна було сподіватися, що в ательє її уміння оцінили б, вона там прижилася б, а я могла б зітхнути спокійно... Та тільки як її туди влаштуєш, як?

Іще років чотири тому я б упхала Вірку в ательє, навіть коли задля цього мені довелося б зсунути з місця наш районний центр. І не заради власних інтересів, а заради неї самої, з вірою у те, що рятую людину.

Але мої зусилля стільки разів ішли прахом, стільки мерзених — до ломоти в кістках — хвилин довелося мені пережити, стільки часу і душевних сил украли в мене ці незображені брехливі створіння, що тепер я нікому не дозволю ощукати себе, нікому, хай хоч двадцять Вірок дивляться на мене сповненими найщірішої надії очима.

І все ж у наступні дні я «вибивала» для своєї підопічної ждане місце учениці швачки в ательє. Я паралізувала роботу в райкомі комсомолу, зачепила навіть райком партії, підключила всю комісію у справах неповнолітніх при райвиконкомі, майже кокетувала із секретарем парткому побуткомбінату, обіцяла дістати імпортний магнітофон для сина завідуючої ательє і в затягості пробувала навіть додзвонитися до обласного центру, але вчасно схаменулася. І все ж не настільки, щоб відмовитися від своїх замірів. Під кінець другого дня я пересварилася з половиною відповідальних осіб містечка, а в тих, хто складав другу половину, при зустрічі зі мною з'являвся зацькований вираз на обличчях. Зате ми подолали шлях від категоричних «ні» до переконливих аргументів, на які при певній винахідливості можна було знайти не менш переконливі контраргументи. Якась сила засмоктувала мене у цю справу, і зрештою я піймала себе на тому, що вже є сама майже вірю, наче Вірка — усього лише жертва несприятливих обставин, талановита недосвідчена овечка, которую треба любляче і дбайливо наставляти на правильну путь і оберігати.

Останньою жертвою моєї бурхливої діяльності була завідуюча ательє. Боронячись від організованих мною телефонних дзвінків і візитів, вона втомлено твердила:

— Я ж відповідальна особа! У мене десятки метрів дорогих тканин!

— У разі, коли щось пропаде, я сама розрахуюсь, — одмовила незворушно.—Хочете, розписку напишу?

Завідуюча злякалася: «Ні, ні, що ви!» і — здалася.

«Що з тобою?» — здивувався Вася Дідик, коли я на тих самих крилах, які два дні носили мене по містечку, влітіла до нього в кабінет і за десять хвилин склава абсолютно геніальний план роботи.

«Що з тобою, Катерину Степанівно?» — сторопів наш поважний Василь Якович, коли я принесла йому заяву про звільнення, на всі умовлення весело і безтурботно твердила «ні», і лиш дозволила умовити себе сходити у відпустку, а там буде видно.

«Що з тобою?» — допитувався чоловік, спостерігаючи, як я вищмаровую підлогу шваброю та розвішую у шафі щоинно принесені з магазину обнови для Тетяни і Санька на останній дзвінок.

А я й сама не знала, що зі мною. Я швиденько поприбирала в хаті, на подвір'ї і коло двору, через три дні відправила Саньку у табір праці і відпочинку зі старшокласниками (він так довго і мовчазно прощався з моєю дочкою, а в ній були такі печальні очі, що я на мить відчула себе старою-престарою), умовила чоловіка виїзжанити відпустку і собі, бо він досі відпочивав тільки восени або взимку, і заходилася готоватися до літніх мандрівок. І тут знову спливла проблема нового плаття, без якого, здавалося мені, жодній жінці пускатися у мандри не варто. І, ясна річ, навіть по найтерміновішому замовленню ательє не могло здійснити мою мрію упродовж однієї доби.

Як інспектор у справах неповнолітніх я ні в якому разі не повинна була звертатися з подібними проханнями до Вірки. Але старший лейтенант у мені доживав останні дні, а як жінка... Хотіла б я поглянути на ту, котра на моєму місці втрималася б від спокуси.

Нічого не вирішивши конкретно, я почимчикувала до застильних володінь Варвари Максимівни, цього разу — в стареньковому сатиновому костюмчику. Старої вдома не було, а Віра, як і минулого разу, половина городу. У мене відлягло від серця: мирний спокій бабиного саду і щира приязність дівчини настроювали оптимістично.

— А ви матерію принесли? — загорілася Віра, щойно я нерішуче натякнула на плаття.

Матерії не було, і Вірка, поспіхом причепурившись, потягла мене в універмаг, де нещодавшо з'явився «такий трикотаж, такий трикотаж, ну просто мрія — наче із французького журналу». Я зроду не бачила французьких журналів, але, напевне, місцевих красунь вподобаний Віркою трикотаж не спокусив, бо великий сувій тканини лежав на видному місці непочатий. Вірка ніжно погладила матерію пальчиками.

— Ти гадаєш, це буде гарно? — засумнівалася я, торкаючи одноманітно сіру з рідкою блакитною іскрінкою тканину та косуючи па етикетку — 29 карбованців за метр!

— Це буде божественно! — переконано заявила дівчина.

Мені хотілося чогось шовкового, барвистого, щоб воно шурхотіло і розвівалося на морському вітрі, а ця сіренська ряддина обтікала долоні, наче вода. Та Вірка, захлинаючись від захвату, вже скомандувала:

— Два метри, будь ласка!

І мені нічого не лишалося, як іти до каси.

Вибиваючи чек, я папічно пригадувала, що зроду не посила таких дорогих речей (і, може статися, таких непоказних). Дивний був стан: треба б зупинитися, а якась сила штовхає уперед, і робиш те, чого зовсім не хочеш робити.

Усю дорогу до Вірчиного дому у мене жевріла надія, що не пізно все переінакшити, та коли після бліскавичного обмірювання моїх втомлених моців вона видобула велетенські ножиці і, кумедно перехрестившись, рішуче заклацала ними, перетворюючи ряддину на клапті, я заборонила собі думати і вирішила, що настав слухний момент для задушевної розмови з моєю підопічною. Тим паче, що Варвару Максимівну слід було чекати не раніше, ніж вона розпродасть два кошики полуниць на базарі.

Почавши з того, кому яка мода більше подобається, ми почали згадувати прекрасні вбрання, які кожна з нас мала у давнішні часи, та компліменти, вислухані з цього приводу від представників сильної статі, відтак перейшли до обговорення взаємин чоловіків і жінок взагалі і аж тоді вже прибилися, нарешті, до темних сторінок у Вірчиній біографії.

Загалом вона не розповіла нічого такого, чого б я не чула раніше: тижневі загули батьків, хронічне недосипання, від чого на уроках неможливо відірвати від парті важку голову, харчування недоїдками зі столу, де консерви залити вином, а в салаті стирчать недокурки, нічні кошмари, виборсавшись із яких, потрапляєш в іще гірші,

бо в кімнаті хтось хріпить і стогне, і добре, коли той хтось лежить долі, а не впоперек твого ліжка.

А потім матір примусово відправили на лікування, і Вірці довелося заступити роль служки при столі (вона називала його «вічним столом»), а випадкові приятелі батька один поперед одного почали жаліти її та все намагалися всадовити коли не на коліна, то хоч поряд. Подруг не було, усім сусідським дівчатам забороняли з нею дружити, і свій тринадцятий день народження Вірка зустріла з тими ж таки батьковими приблудами (він, правда, і не пам'ятав, коли Вірка народилася, але вона сама про це нагадала, бо дуже хотіла хоч якийсь подаруночок отримати). Ніяких подарунків, само собою, не було, а був знову «вічний стіл», за який на чільне місце всадовили іменинницю. Отоді-то її й примусили випити дві повні склянки вина. Правда, вона й раніше пробувала тихцем, але не так багато одразу. А після цілої склянки у Вірки щось трапилося з очима й вухами: чула й бачила все, наче крізь воду. Після другої взагалі нічого не пам'ятала, а прокинулася від того, що хтось гидко лизував її обличчя. Вона сіпнулася, та вивільнитися не вдалося — тіло було придавлене, підібгана під спину рука зомліла й боліла, а коли до цього болю долучився ще й інший, не мала сили навіть закричати, тільки застогнала, але тут-таки й задихнулася від смердючого сивушного духу.

Потім він унадівся ходити до них чи не щодня, приносив вино та сякі-такі найдки і завжди примушував її пити, навіть коли вона приходила за північ (довше тинятися вулицями було страшно і холодно), а твереза Вірка відбивалася і плакала, торсаючи безтямного на той час батька, і завжди все закінчувалося однаково. Тож скоро вона сама поспішала напитися, аби швидше відбутися і заснути.

Місяців через два батько їх заскочив, була бійка, Вірці теж добре перепало, і тоді вона вирішила утекти. Наступного ж вечора вичистила небагаті кишенні гостей, сіла у поїзд на Крим, але в Джанкої довелося рятуватися від контролерів, і вона опинилася сама в чужому місті.

Вірку підібрала дівчина, котра називалася Мариною — вона теж подорожувала по Криму і теж без грошей. Марина знала, де можна роздобути щось попоїсти, де — переночувати і як дістатися з міста в місто. З цією подругою їх і накрила міліція у великому південному місті, яке Вірка так і не побачила того разу: вони приїхали вночі, і міліція запримітила дівчат іще на вокзалі.

Справді, вона не розповіла нічого такого, чого б мені не доводилося чути раніше, але цей безтурботний голосок, безпричинні ясні усмішки, ці діловиті віdstупи: «Рукави до ліктів робитимемо чи на три четверті?», це безперервне пурхання від праски до машинки і назад (брюв зсунуті докупи, щоки надуті, середній пальчик лівої руки — в рота — легкий дотик до металу, знову усмішка — гаряча!) — і тут-таки: «А коли мене повернули назад, мати була вже вдома і той, ну, котрій... так він крутив тепер з матір'ю, але й до мене чіплявся...» — все це вкупі могло пройняти навіть таку товсту шкіру, яка наростає на інспекторові у справах неповнолітніх за п'ять років роботи. Від усвідомлення, що за п'ять років мені не вдалося розкидати і малої частини отих смердючих куп лайна, з якими у моїй роботі доводиться мати справу щоденно, до горла підступила нудота. Та хай би я навіть витратила п'ятдесят років, все, на що можна розраховувати — це витягти звідти і відмити десяток-півтора Вірок. Крапля в морі! Мізерний підсумок, задля якого чи зважиша віддати роки життя — твого, єдиного, яке не повернеш.

— Та невже тобі за увесь той час жодна порядна людина не трапилася? — спітала я з надією.

— Чому не трапилася? — здивувалася Вірка. — Траплялися, і не раз. От хоча б і в Ленінграді. Ми туди з Мариною приїхали, коли я вже втретє утекла. При гроших були, зодягнені як слід.

— А гроші де взяли?

— В поїзді, — коротко пояснила вона.

— Обібрали когось?

Вірка подивилася на мене прямо і зухвало:

— Скажете, таких не можна оббирати?

— Яких це — «таких»?

— А таких! Іх же за кілометр завжди видать: сяде в купе пристойненький, з книжечкою в руках, дружині у віконечко махає, ледь не вискочить, а щойно поїзд рушив — так і нишпорить очима, де дівчата молодші та кращі. Тут тобі і шампанське, і розмови про невдале життя, і дружина у нього міщенка, і теща змія, а він же такий хороший, розумний, порядний, мораль тобі прочитає, що от, молода, а куриш, а потім...

— Зачекай, — вирішила я розширити свій провінційний досвід, — вам що ж, отак і завжди випадково у сусіді траплялися?

— Та ні, — не дуже охоче пояснила вона. — Ми їх іще на вокзалі видивлялися.

— Ну і?

— Ну, ми вибирали, щоб двоє було, просили взяти квитки поза чергою. Такі завжди поза чергою беруть — ділові! А коли на вокзалі не виходило, то по вагону-другому пройдемось — щось підходяще трапиться. Так і ще самі з провідником домовляться, аби в одне купе звів.

Мені якось не вірилося: невже це справді можливо? Ну, один раз випадково, це ще якось можна зрозуміти, але Вірка з подругою «промишляли» постійно. І раз за разом траплялися їм не злочинці, не аморальні типи, а звичайні чоловіки, що рушили з дому не за пригодами, а в серйозних справах...

— А що вже культурні, запопадливі! «Вірочка, ви, часом, не зголодніли? Може, сходимо поглянемо, що там у ресторані?» А іншому моргає: давай, не лови гав. І ніхто їх не затримує, у міліцію не забирає. А ви кажете — обірвали. Та я в порядній людини копійки не візьму. Марина — так та може плаття у магазині поцупити чи будь-що. А я банку консервів не візьму, навіть коли голодна, бо хто ж платитиме? Продавщиця. А в ній, може, купа дітей і чоловік усе пропиває...

Така своєрідна Вірчина принциповість була для мене несподіванкою. Але в своїй безмежній зневазі до так званих потерпілих Вірка, на мою думку, була права. І що

прикро — ніякої можливості притягти цих негідників до відповідальності. За віщо? За розслідування неповнолітніх? Так вони ж не знали і знати не бажали, скільки Вірці років. За те, що зраджували законних дружин? То за це не судять. Може, за те, що опускалися до тваринного спаювання на вагонній полиці у перерві між двома важливими нарадами, не виключено, присвяченими проблемам виховання молоді? Ні, таки справді треба мерштій втікати з цієї роботи, поки світ не почав здаватися вмістницем пороків, поки не заразилася підозрою до всіх на світі.

— Віро, а тобі не було гидко? — спітала я обережно. Вона спохмурніла.

— Та так, — сказала непевно. — Можна перетерпіти. Та я ми завжди перед цим вилівали добряче...

Запала мовчанка. Треба було терміново міняти тему, аби розмова не згасла.

— Ну, і що ж у Ленінграді? — згадала я.

Після всього нестерпно хотілося почути хоч про одну порядну людину в житті цього дівчата. Вірка зітхнула.

— Хоч би разочок іще там побувати, хоч день один...

Я теж колись прожила в Ленінграді цілий тиждень — прекрасний незабутній тиждень, тому спітала зацікавлено:

— Що ж саме тобі там сподобалось?

Все! Йі сподобалось усе! Там на набережній було таке симпатичне кафе під парасолями, і вони їли морозиво і дивилися на річку, а потім пішли по магазинах, і Марина смикала Вірку за руку і сердилася, бо Вірка зупинялася перед кожним розціцькованим будинком і перед пам'ятниками, потім вони купили собі дуже гарні туфлі на високих підборах, мало не годину давилися в черзі, Вірка зроду таких не мала, але виявилося, що туфлі не годяться для гойдалки, тому вони їх склали в торбинку і обійшли усі гойдалки у парку і каруселі теж, а тоді вимили ноги біля фонтана, взулися і пішли далі, та біля воріт їм трапився автобус, з якого тіточка по мікрофону запрошуvala на екскурсію, і вони поїхали — чого їм тільки не показували! — Вірка потім у кожному місті старалася потрапити на екскурсію...

Дивно: у моїх споминах про Ленінград теж було морозиво, візерунчасті будинки, гойдалки, фонтани і екскурсії, а ще — білі ночі і сіроокий веселий студент Коля, чий образ досі...

— А потім була біла ніч,— замріяно сказала Вірка, опустивши руки з шитвом, і я навіть здригнулася.— Ми рушили в ресторан, хоч мені й не хотілося: така краса на вулиці! Але Марина сказала, що без цього ми довго не протягнемо, грошей не вистачить, та й почувати десь треба.

Вона перекусила нитку, склада руки на коліна і зітхнула:

— Отам ми з ним і зустрілися.

— З ким?

Я гаряче жадала, щоб це не було навіть трохи схоже на мою зустріч з веселим сірооким Колею, хоча й не змогла б пояснити чому.

— З ким, з ким...— буркнула Вірка і знову взялася до шитва.

...Вахтангові на вид було років двадцять, і Марина си-чала, щоб Вірка його «одшила», бо у таких молокососів грошей не буває. Сама Марина вже «справила» собі якогось підстаркуватого бегемота, а його друг пас очима Вірку, тільки її було на його начхати, вона собі танцювала з Вахтангом і все. Марина зрештою аж розсердилася і трохи постусала і пощипала Вірку в туалеті, але Вірка все одно не послухалася, і вони з Вахтангом утекли...

Дівчина надовго замовкла, а я терпляче чекала, аж доки вона почала мугикати якусь пісеньку. У хаті було тихо-тихо і пахло вапном.

— Ну, а далі що було? — спітала, намагаючись не виказати надмірного зацікавлення.

— Та нічого особливого... — по-ptaшиному схилила вона голову на бік над якоюсь деталлю плаття.

Мабуть, у тій схиленій акуратній голівці промайнуло немало картин і подій, бо, коли Вірка заговорила, у її «Тисича й одній ночі» з'явилися нові дійові особи.

...Жили вони у Люсі, вдень по черзі няньчили Люсину восьмимісячну Анжелку, а ввечері відносили дівчинку до

сусідки і йшли гуляти. Ні Вахтанг, ні Рубен, зрозуміло, нічого такого про них не знали. Рубена привів Вахтанг, щоб Люся не нудьгуvala, а Марина продовжувала крутити зі своїм бегемотом, з'являлася тільки вранці і обзвивала дівчат усікими словами, бо виходило, що вони дармоїдки і сидять у неї на шії.

У Вахтанга і Рубена, виявилось, гроші були, але Вірці і на думку не спадало нічого такого, вона взагалі хотіла тільки, щоб сталося якесь диво і вона й справді виявилась звичайною випускницею школи, котра перед екзаменами у вуз приїхала до знайомої відпочити і поглянути на славне місто. Але Люся, мабуть, мала якісь свої плани, бо на четвертий чи п'ятий вечір запросила хлопців у квартиру. У Вірки вже тоді настірій почав псуватися, а як побачила під дверима Люсіної квартири сусідку, то наче щось обірвалося всередині. А та стоїть — на одній руці її дитина, на другій — Анжелка, бруднюща, зарюмсана, і личко червоне, аж пашить. А вже пів на першу ночі. Сусідка як закричить: «Допоки ж ти будеш мені дитину підкідати, шльондро нещасна, воно ж хворе, температура тридцять вісім, а тобі й горя мало, я вже скоро звихнуся з ними з двома...» і таке інше. Люся швиденько ухопила Анжелку і завела усіх у квартиру, а сусідка ще трохи покричала під дверима і пішла. Боже, а в квартирі — куди не повернися — бруд, барахло розкидане, Вірка тільки при хлопцях і помітила, у якому свинюшнику вони жили. А Люся, наче нічого й не сталося, поклала Анжелку у ліжечко, дала їй пустушку, а сама притьмом на кухню і чарки несе. Хлопці перезирнулися, заговорили по-своєму, потім Вахтанг підійшов до ліжечка, помацав Анжелкин лобик, звів на Вірку очі — навіть згадати моторошно, як він на неї дивився, а обличчя просто пополотніло, тільки на вилицях дві бурякові плями. Стоїть, дивиться і повільно пасок розстібає. Вірці просто млюсно стало. Люся у той час на кухні тарілками гриміла, так Вахтанг із паском туди кинувся, ледве Вірку з ніг не збив...

— Я думала, всі сусіди збіжаться, коли тарілки гепнулися і Люся закричала,— розсміялася Вірка.

— Він що ж, бив її? — не второпала я, спантеличена її сміхом.

— Бив! Він її так лушпачив, що сарафан репнув, ще й наказав мовчати, бо в міліцію здасть,— Вірка явно пишалася тим несамовитим Вахтангом, і голос її аж дзвенів од захоплення.

— А тебе чом обминув? — засумнівалась я.

— Так він же її за дитину бив, розумієте? Він так і приказував: «Оце тобі танці, оце тобі ресторани, оце тобі дитину в чужі руки віддавати», — і паском її, паском. А тоді покинув бити, руки до неї простягнув та як крикне: «То ж дитя твоє! Ти ж мати!»... I до нас обернувся — ми з Рубеном уже в коридорі стояли біля самої кухні. Так подивився, наче не розумів чого, і ждав, щоб ми пояснили...

I Вірка знову надовго замовкла, вправно орудуючи голкою. Я вже почала було нетерпеливітися і придумувати, як би її повернути до розмови, коли вона раптом сказала наче сама до себе:

— I чого я тоді з ним не пішла?

Ще помовчала, відклала шитво.

— Я думала, він і про мене вже все зрозумів, а він, уявляєте, підійшов і каже: «Ходім звідси, Biro! Порядній дівчині не можна лишатися в такому кублі».

Ex, отут би їй і піти, а вона стояла, як пень, поворухнутися не могла. А Вахтанг дивився на неї, дивився, і по очах було видно, як до нього щось доходить, і під кінець вже погляд став такий чужий, ну, от якби він Вірку тільки щойно побачив. Потім сказав: «Ясно», — і пішов за двері. Рубен, зрозуміло, за ним. У Вірки ледве серце не розірвалося, але — наче хто зачарував, стояла і слухала, як стукотять кроки на сходах та Люся у кухні скиглить...

— I все? — спітала я, коли пауза знову надмірно затяглася.

— Все, — сказала Вірка. — Тепер давайте приміряємо. Від такого переходу я аж очима закліпала.

— Плаття приміряти будемо! — засміялася вона. Я отямилася і заходилась роздягатися.

На мені зшиті докупи сірі клаптики мали зовсім інший вигляд. Вірка не без гордощів пояснила:

— Зкроєно по косому. Бачите, як облягає? Це я одного разу в Києві такий фасон видивилась, два квартали за тіткою йшла, щоб зрозуміти, в чому справа.

Незважаючи на незавершеність, в лініях плаття вгадувалось особливє строге благородство, чітка ідея, котра дозволяла без зусиль уявити його кінцевий варіант. Ідея — тепер це стало ясно навіть мені — вимагала саме такого кольору і саме такої фактури, і я зачудувалася з Вірчиного чуття. А заодно і з себе, бо ніколи ще, навіть у кращі свої часи, не була такою елегантно жіночною. Навіть Варвара Максимівна (вона саме повернулася з базару) — навіть Варвара Максимівна, котра в одязі визнавала тільки одну ідею: «щоб очі вбирало», тобто, щоб було як найяскравіше і якнайдалі видно (втім, таких смаків дотримувалися чи не всі місцеві модниці) — навіть вона, повагавши визнала:

— I-i! Наче справжня тобі артистка!

Повеселіла Вірка стягла з мене плаття і наказала тихенько посидіти, доки вона його зістрочить, а тоді поміряємо вдруге.

Вправно натискала на педаль зgrabна Вірчина нога, мирно цокотіла старенька бабина машинка, а я тихо сиділа і переймалася жalem до кучерявої потилиці і округлих, мало не дитячих ліктків, коли дівчина раптом зупинила колесо і спітала:

— Вахтанг погана чи хороша людина, як вам здається?

Я промовчала, міркуючи, що б його відповісти.

— А от потім я зустріла справді хорошу людину, — нетерпляче відсунулася від машинки моя Шехрезада.

...Вона сама потягла Марину у ресторан, бо надіялася зустріти Вахтанга. I зустріла — сидів за тим самим столиком, що й уперше. Вірка хотіла поговорити, але він сказав Рубенові: «Поясни цій дівчині, що чіплятися до мужчин непристойно». I хоч як вона потім умовляла його поговорити, навіть словом не озвався. Тут заграла музика, а Вір-

ка стойть біля їхнього столика, як дурочка наче. А з Вахтангом і Рубеном за столиком сидів іще якийсь чоловік, Вірка спочатку на нього ніякої уваги не звернула. Він підвісився і запросив її танцювати. Але повів не в коло, де танцюють, а до дверей і там сказав ні з того ні з цього: «Ходімо погуляемо, дівчино», і вона ні з того ні з цього погодилася.

Було йому під сорок, волосся розкошлане, під очима мішки, і взагаліувесь оглядний, м'який, як Вірчин батько, тільки погляд тверезий і дуже пильний. Він розповідав їй дивні історії, схожі на казки, іноді цікаві, іноді незрозумілі, але розпитуватися Вірка не зважувалася, бо й розповідав він теж якось дивно, наче не їй, а комусь іншому, кого він бачив, а вона—ні. Та й Вірка більше думала про Вахтанга, ніж слухала. Але дещо запам'ятала. Наприклад, розповідав про якусь блоху, которую вчені посадили у склянку, але вона вистрибнула відти, тоді її знову посадили, і вона знову вистрибнула, тоді її ще раз посадили у склянку і зверху прикрили аркушем паперу. Ні, не аркушем, а книгою, бо він іще усміхнувся і сказав: «Важко і мудрою книгою». Блоха пострибала, пострибала і заспокоїлась, а коли книжку зняли, вона, скільки не стрибала, вище країв склянки стрибнути не змогла.

— А він цю історію не вигадав? — спитала я з незрозумілим нетерпінням.

— Не знаю... Він розказував, наче над кимсь насміхався.

У Вірки від тієї історії зіпсувався настрій, і вона задумала втекти, тим паче, що Марина не знала, куди вона зникла, іші й Вахтанг лишився в ресторані, але щойно вона про це подумала, як Володимир Макарович взяв її за лікоть і спитав: «З далеких країв приїхала?». Вона збрехала і одразу зрозуміла, що він про це здогадався. Вона взагалі йому багато набрехала і про себе, і про Марину. Наприклад, знову сказала, що вони закінчили школу і вирішили трохи розвіятися перед іспитами в інститут, що Марина, мабуть, тривожиться, бо вони зупинилися у Вірчині тьоті (а іх саме того дня Люся витурила з кварти-

ри), і тьотя теж буде тривожитися, коли вони припізняться... Ale він слухав якось неуважно, а потім зупинився і сказав: «Значить, очікувати тобі ніде...». Вона чомусь дуже злякалася і замовкла, а він подумав і запропонував: «Що ж, ходімо за твоєю подругою». Вірка досі пам'ятає, як у неї калатало серце, коли вони не знайшли в ресторані ні Марини, ні Вахтанга, і Володимир Макарович, прихопивши пляшку коньяку, садовив її у таксі.

Квартира у нього була в старому будинку, простора, затишна, з високими стелями, безліччю книг і м'якими кріслами. Особливо сподобалася Вірці ванна кімната: білі кахлі, блакитна шорка, дзеркало у візерунчастій рамі, кудлаті барвиsti рушники,— сиділа б і не виходила. Він її і халат свій дав, теж кудлатий. Вірка загорнулася у нього і трохи заспокоїлася. Спати хотілося страшенно, але вона знала, що не затим її сюди привели, тож підсіла до столу, де Володимир Макарович попивав коньяк, і попросила й собі чарку, та він сказав суворо: «Не дурій, дівчино»,— і приніс Вірці чаю. Попід вікнами шурхотіли авто, світилася біла ніч, і хотілося довго-довго сидіти у м'якому кріслі, на якому Вірка вмістилася з ногами, і пити чай з кексами, але думка про те, що ось через хвилину, через десять, через півгодини він до неї полізе, а вона тверезісінька,— ця думка псуvalа все враження, доки Володимир Макарович не сказав нарешті: «Та заспокойся, будь ласка, ніхто тебе чіпати не збирається». Вона не заспокоїлась, а почала думати, навіщо ж він її привів, згадала про Марину, Вахтанга, і спати перехотілося. «Може, я вже піду?» — спитала нерішуче. Володимир Макарович усміхнувся припухлими очима: «Сиди, блоха»,— відсьорбнув із чарки і пояснив: «Мені сьогодні жива істота поруч потрібна, розумієш? Бездомного собаку у нас тепер не знайдеш, а ти теж наче собака, дивишся, немов боїшся, щоб иого не копнули». Вірці й не таке чути доводилося, але тут вона чомусь образилася, злізла із крісла і заходилася вдягатися. Тоді він теж встав, притримав її за лікоть і сказав: «Ну, ну дівчино, адже я теж трохи наче бездомний собака...». І більш нічого, але вона нікуди не пішла.

Випивши майже півпляшки, Володимир Макарович увімкнув програвача і поставив платівку, звук він притинув, але Вірці здавалося, що музика гrimить на увесь білий світ, по спині забігали мурашки, мовби от-от мало щось трапитися, землетрус чи щось іще гірше, а Володимир Макарович сидів із таким камінним обличчям, що їй подумалось: хай би краще приставав до неї тверезої, ніж отаке слухати. Та коли платівка скінчилася, Вірку охопив невимовний жаль. Потім Володимир Макарович ставив інші платівки, але Вірка сказала, що перша найкраща, і вони слухали її ще і ще, і кожного разу проймав страх і жаль, що коли-небудь ця музика замовкне назавжди.

Так вона і заснула в кріслі. А прокинулася на дивані під строкатим простирадлом, поверх якого лежав іще й великий чорний кожух. На столі стояла порожня пляшка з-під коньяку, а до неї прихилена записка: «Дівчино! Будь ласка, нікуди не йди». Вона склала постіль, поснідала ковбасою, знайденою у холодильнику, випила кави і задумалася, що ж їй тепер робити. А час у квартирі наче зупинився, лише за вікном усе громіло і мчало невідомо куди, попід дверима шурхали поспішні кроки, десь блукала, проклинаючи її, Марина, і від того ставало все тривожніше. Вона не витримала і заходилась вдягатися. На тому самому аркушу написала: «Я не дівчина, я Віра». І пішла.

Він розшукав її увечері під дверима ресторану, взяв за руку і сказав: «Ходім, Віро».

Усе було так само, як і напередодні, тільки говорили вони тепер більше, і Володимир Макарович сказав, щоб пожила у нього трохи, може, у неї з'явиться бажання стрибнути вище склянки, та і в нього також... Вона спітала: «А як же Марина?», на що він відповів: «З Мариною нам не виборсатись».

Потім він смажив яечню з ковбасою, а вона сиділа поруч на кухні і вигадувала всяку всячину про своє життя, і це було навіть краще, ніж у кімнаті, бо кухня набагато менша, чайник сичить і холодильник вуркотить, наче ситий кіт, і на білій полиці повно різних баночок і коробочок.

Коли Вірка спітала, де його дружина, Володимир Макарович усміхнувся і одмовив: «Правду говорити не хочеться, а вигадувати отак, як ти, я не вмію». — «А чому ви учора не спітали, як мене звати?» — «Не хотілося, щоб ти брехала» — «А ви ніколи не брехали?». Він засміявся і сказав, що людей, які б взагалі ніколи не брехали, не існує, і Вірка страшенно здивувалася, бо досі усі дорослі, навіть її наскрізь брехлива мати, вдавали із себе кришталево чесних.

— А він нічого із себе не вдавав, ні разу, уявляєте?! — Вірка говорила дедалі більш збуджено, щоки її розчертілися і все обличчя було, як у дітей, коли вони читають улюбленого вірша.

У мене в голові крутилося безліч запитань, але тут у кімнату знову впливала Варвара Максимівна, Вірка згасла, заторктула машинкою і за якусь хвилину зовсім іншим голосом запропонувала мені ще раз приміряти плаття.

Та, завмираючи від утіхи біля дзеркала, я не забула про дивну Вірчину оповідь, і щойно бабця почовгала годувати курчат, спітала, що ж було далі. Заклопотана прішпилюванням, підрізанням і пригладжуванням, вона не дбало буркнула:

— А нічого. Здиміла я через тиждень.

— Чому?

— Не ворушіться! Утекла і все. Тепер обертайтесь. Повільніше, повільніше, я довжину хочу подивитись.

Мене таке пояснення не задовольнило.

— Тобі що ж, погано там було?

Вірка сиділа навпочіпки і уважно вивчала пелену плаття. Потім підвелається, безсило опустила руки.

— Та ні, непогано. Тільки незрозуміло, навіщо. «Вірочки, давай сходимо у театр», «Віро, книжку почитай», «Віро, я тобі ананаси приніс, знаєш, що воно таке?», «Вірочки, ким би ти хотіла стати?». Дивак! Ким я могла стати: ні документів, ні прописки, сім класів освіти, та й ті не до кінця дотягla, а він гроші витрачає, всюди мене водить, картини показує, музеї всякі... І пити пе-рестав.

Мені стало шкода чоловіку, від якого врешті-решт утекла Вірка. Навіть не можу сказати, чому: щодо його благородних замірів можна було й засумніватися (це у мене професійне), і не так вже й погано йому, видать, жилося, коли міг дозволити собі тішитися коньяком і музигою. А все-таки стало шкода.

— Як же ти могла його покинути? — спітала, забувши на мить, що це ж Вірка, особливе створіння, що вона здатна і на гірше.

— А що ж я, по-вашому, мусила чекати, доки заявитися міліція? Мені що? Одішли від додому, і всі діла. А йому все це навіщо? Хай би доводив потім, що ми тільки музичку слухали та книжечки читали!

Вперше я бачила Вірку такою розлюченою. Вона мовчки допомогла мені зняти плаття і не дуже приязно сказала:

— Приходьте завтра десь об одинадцятій. У мене сьогодні настрою немає дошивати.

Дивно: пішла я майже заспокоєна. Хоч як дико звучало те, що розповіла мені Вірка про себе, воно мало свою логіку і було певною мірою по-людськи зрозуміле. А мене у моїй роботі завжди найбільше пригнічувала безпорадність перед повною алогічністю вчинків багатьох підопічних та безплідні спроби зрозуміти, що ж ними рухає.

Коли на третій день відпустки, яку ми проводили усією сім'єю серед розкішних гір і лісів, я здумала шукати телефон, щоб дізнатися, що там на роботі, чоловік дуже пильно поглянув мені в очі і спітав:

— А чи не досить уже шарпати себе й інших? Ти заяву подала? Подала. Місце в школі тобі гарантовано? Гарантовано. Ну й не псуй нам відпочинку.

Довелось визнати, що він має рацію. І я не дзвонила. А коли й згадувала Вірку, то подумки бачила її не інакше, як із сапою в руках посеред бабиного городу або схилену за машинкою. Ті картини заспокоювали і чомусь викликали навіть почуття гордощів. На жаль, натішитися ними досхочу не вдалося.

Щойно я, сповнена найсвітліших згадок і туги з природу швидкоплинності життя, притильала у райвідділ, як увірвалася Варвара Максимівна із печальною звісткою: Вірка пропала. Зникла вона ще в суботу, вбрашися, наче на свято, і прихопивши у бабці сто карбованців. А нині був понеділок.

У мене прегидко засмоктало під грудьми.

— Чого ж вона утекла?

— А хто її зна! — Варвара Максимівна так скрущно вдарила об полі долонями, що я зметнувала: вона знає.

Мало-помалу мої зусилля витягти з неї якомога більше перебороли опір Варвари Максимівни, і картина прояснилася.

Ну так, бабця відбирала у Вірки усі гроші — двадцять карбованців учнівських і ті, які дівчина заробляла вдома, — але така була умова, чого ж казитися? І вигадала казна що: ридикюля її заморського треба, парасолю японську треба, пудру французьку, мазила ще якісь... Варвара Максимівна, слава богу, жила без цього і не вмерла. А зима настане, пальто, чоботи за вішо купувати? — «У тебе грошей кури не клюють, то чого скупишся?» — це їй Вірка таке заявила, на що стара відрубала: «Не для того я все життя спину гнула, щоб тобі, хвойдо, було тепер що на вітер пускати!» — «Ну так поший із них покривало в домовину!» — гукнуло дівчисько. Стерпіти отаке Варвара Максимівна, ясна річ, не могла і трохи потягала Вірку за коси. Ох, як та осатаніла, як вчепилася у бабину руку зубами, як заверещала не своїм голосом, що задавить стару вночі, а тоді розревлася і побігла на город. Десь через півгодини Варвара Максимівна вийшла у хлівець, а коли повернулася до хати — вазочка розбита і гроші, що в ній зберігалися, долі розкидано. Порахувала: сто карбованців не вистачає.

— А скільки вона за цей місяць заробила? — поцікавилася я.

— Приблизно так воно й буде, карбованців сто, — похмуро відповіла стара. — А що годувала я її, на кіно давала, то це, бач, наче так і треба!

Я поміркувала і заходилася набирати номер телефону ательє.

— Та куди це ти дзвониш, га? — засичала стара. — Дівка, гляди, отямиться, то на роботі сказати можна: нездужала. А подзвониш — куди її потім візьмуть?

От і спробуй угадати, хто кого швидше перевиховає, ти їх, чи вони тебе, подумала я невесело. Ale трубку поклала.

— Здається мені, далеко вона не забіжить, — таємниче нахилилася стара. — у неї тут кавалер завівся.

Кавалера нам тільки й не вистачало. Мабуть, таке у мене було обличчя, що Варвара Максимівна поспішила заспокоїти:

— Та він нічого наче, не з розбалуваних. Я тут якось ходила Вірку з танців стрічати, — вона трохи знітилася, зітхнула скрушно: — Ох, покарав мене господь на старість, таємно ходила, на всяк випадок, щоб притримати, як заблудити здумає...

Я уявила собі, як Варвара Максимівна ховається в тіні акацій біля танцмайданчика, як видивляється у натовпі свою ненадійну онуку — і це об одинадцятій годині ночі, коли всі люди її віку дивляться третьій сон! — і не зуміла стисмати усмішку.

— Смішно це, ніде правди діти, — строго сказала Варвара Максимівна, — а тільки не даремно я ноги трудила, дещо видивилася. Ішли вони рядочком, як і слід, він щось Вірці розказував, руками вимахував, а не зачепив.

Останні слова Варвара Максимівна проказала мало не з гордістю.

— То це ви щовечора їх вистежували?

— Ти, Катю, либонь, вирішила, ніби я щодня Вірку танцювати відпускала? Так ні, мені таке життя не під силу, літа не ті. Будні — для роботи, а в суботу-неділю танцюй, коли на тебе зупину немає. А кавалер видний, до пари Вірці. I з порядних: до фіртки привів, попрощався і — додому. Не з розбалуваних.

Розбалуваний чи ні, а Вірка два дні і дві ноці провела бозна де, і моїм прямим обов'язком було негайно почати

розшуки. Ale як, хто б мені сказав, як? Підняти на ноги оперативний загін? A коли вона не сьогодні-завтра притильє? Тоді вже нічого не приховаш. A раптом її занесло в обласний центр? Шо не кажи, а півтора року великих міст не бачила.

Знав би мій бідолашний начальник, сумлінний і правильний Василь Якович, голос якого долідав до мене через два кабінети, які сумніви гризути старшого лейтенанта Катерину Степанівну Зайченко — його, мабуть, пра-вець ухопив би. I тоді б уже дісталося по заслугі і мені, і Вірці, де б вона не ховалася, противне дівчисько... I заяви мою він підписав би негайно...

Задзвонив телефон, і противне дівчисько радісно зашебетало у трубку:

— З приїздом вас, Катерино Степанівно! Як відпочили? A я ще в п'ятницю до вас прибігала, думала, може, раніше вийдете.

Я аж задихнулася:

— Ти відки оце дзвониш? — заволала чужим неприємним голосом.

— З роботи, а що?

З роботи. Значить, можна перевести дух.

— А те, що твоя бабуся сидить у мене зранку і хвілюється.

Голос у трубці принишк, а потім сказав:

— Ну й нехай, не все ж мені хвілюватися. Мабуть, наплела там усякої всячини?

У мене виникло геть непедагогічне бажання відлупцювати Вірку добрячим паском, про що я її і сповістила. Вона захихотіла:

— Так ви ж не вмієте.

«Ніхто мене не поважає, ніхто не боїться, і кожне силкується примусити танцювати під його дудку», — скрушно подумала я.

— А чого ти, власне, дзвонила? — спитала неуважно, бо Варвара Максимівна увесь час робила мені якісь таємничі знаки.

Голос дівчини просто танув від доброзичливості.

— Ну, щоб ви не хвілювалися даремно. Сподівалася раніше від баби встигнути.

«Даремно!». Два дні тишляся невідомо де, а тепер вважає, що дуже заспокоїла мене своїм дзвінком.

— Після роботи щоб зайшла, чуеш?

Вірка тихо подихала у трубку і нерішуче попросила:

— А можна, я в обідню перерву зайду?

«Кавалер!» — здогадалася я, але нічого не спітала.

— Гаразд, Скирдо, захочь в обідню перерву.

— Я вам і їсти принесу, у гастрономі зранку буженину давали, я купила, молока прихоплю по дорозі...

Ну що тут скажеш, га? Вона мені обід принесе! Хоч бери та плач від розчулення.

— Спітай же, де вона ночувала! — урвався терпець Варварі Максимівні, але я вже поклала трубку.

— Спітаю,— пообіцяла рішуче.— Ось прийде — про все спітаю.

Василь Якович був настроєний оптимістично. Щойно я з'явилася на його ясні очі, начальник роззвів усмішкою і запобігливо поцікавився:

— Не передумала?

— Не-а,— відповіла я легковажно.

Чогось у присутності Василя Яковича, нашого бездоганно правильного прямого начальника, мене завжди заносило на пустощі, легковажність або кокетство.

— Хоч поясни, чого ти од нас втікаєш? — не хотів здаватися Василь Якович.

Я уявила, як довго довелося б розказувати йому про великі й малі причини, про душевні муки від власного безсиля, про задавнене почуття вини перед чоловіком і дочкою, про хронічну втому загнаної собаки, про нудоту усвідомлення марності власних зусиль, про тугу за ясним радісним світом нормальних людей — я уявила, як палко говоритиму про це і як дедалі більше супитиме брови мій начальник, намагаючись віднайти для мене якийсь рецепт в уставі чи інструкціях, уявила все це і сказала:

— Хочеться ще й у платті походити, я ж усе-таки жінка.

Василь Якович крякнув обурено і спітав без відчутної надії в голосі:

— А якщо ми тобі когось у поміч дамо?

— Хіба що одразу всіх, кого належить мати за штатним розкладом,— засміялася я.

Начальник щось буркнув, глянув на мене скоса:

— Що ж, Катерино Степанівно, завтра пришлю людей, будете здавати діла.

Я гадала, що від такої звістки застрибаю, мов навіженя, але тут чомусь не відчула ніякої радості.

— А я у бабиному хлівці ночувала,— охоче пояснила Вірка, наминаючи буженину з булкою.

Двері я замкнула, щоб, не приведи господи, нас хто не заскочив, але все одно не полішала відчуття, що не те я роблю і не слід мені їсти Вірчину буженину, хоча, з іншого боку, знехтувати її турботою теж начебто не можна було: а як образиться, зачайтесь? Спробуй тоді достукатися!

— І яким же чином ти туди втрапила?

Версія з бабиним хлівцем була така проста, що викликала довірку.

— А сусідським городом прокралася. До півночі лежала і слухала, як баба від хати до хвіртки і від хвіртки до хати бігала.

— На чому лежала?

— А на верстаті дідовому. Він столяром був. Баба досі його інструмент береже, там усі ручки такі інтересні, у вигляді звірів зроблені, а в сокирі держак у вигляді риби.

— На голому верстаті лежала?

— Та ж ні, там у хлівці шмаття усякого повно, старі ватянки, драпі ковдри, лантухи. Я одного разу порядок наводила, то хотіла спалити, а баба не дала — жаднююча, просто страх! І добре, що не дала, а то на чому б я спала?

Вірка засміялася.

— А вранці як? Адже Варвара Максимівна рано прокидається?

— Его ж. А тільки кури раніше. Вони там через стінку сидять, ледь засіріє — ворушитися починають. Ко-ко-ко, ко-ко-ко — замість будильника.

— Невже ніхто із сусідів не бачив, коли вранці городами кралася?

— Не знаю. Може, хто й бачив.

На всі запитання Вірка відповідала безтурботно і на вітві весело, як дитина, котра нашкодила і котру вже простили. Але мені палежало сформулювати ще одне запитання, найважче, після якого наша бесіда, я знала, потече далеко не так мирно і спокійно. І вже тепер мені було соромно й незручно, не вдавалося знайти ні потрібної форми, ні вірної інтонації, і, нарешті, я видавила:

— Bіро, ти сама почувала у хліві?

Вона припинила жувати, вступилася у мене круглими здивованими очима, потім здивування почало танути, танути, зіниці звузилися, обличчя закам'яніло.

— Так я і знала! — сказала дівчина люто. — Так я й знала, що вона казна що тут верзтиме! Шпигунка прохлята! — і перейшла майже на крик: — Сама я у хліві почувала, сама!

Можливо, подумала я, можливо, і сама, але чого ж у тебе, дівонько, личко таке перелякане? Вочевидь, щось вона від мене приховала, а я й приблизно не знала, де оте «щось» шукати.

— Що ж ти робила від світання до півночі?

— В сусіднє містечко їздила, аби не потрапити бабі на очі. Кофту собі теплу купила, угорську, в кіно сходила, на пляжі повалялась.

Теж може бути. Але надто швидко вона заспокоїлася, надто запобігливо зашебетала знову.

— А не шкода було бабусю?

— Спочатку ні. Я на неї така зла була, просто жах. Відняла у мене гроши ще й руки розпускає! А потім перезлилась і наче б і шкода стало. Вчора увечері павіть за-скучала — баба ж усе-таки... Та я все одно сьогодні до

неї пішла б, навіть коли б ви не приїхали. Вона, звичайно, трохи із заскоками, але жити з нею можна.

І знову ясний погляд, чистий голосочек. Я наважилася: спробуємо, глубонько, іще раз повернутися до небезпечної теми.

— А він де був? З тобою?

Мить мовчанки, затим ледь чутне:

— Ні, я сама була. Він додому їздив на вихідні.

Отже, «кавалер» не місцевий.

— Це точно, Bіро?

Страдницький ображений погляд, холодна маска гідності. Давай, давай! Це я вже тисячу разів бачила! Але на сьогодні, здається, досить.

— Ну, дякую за обід, Bіро. Увечері в тебе побачення?

— Так.

— Куди збираєтесь піти?

— Ще не знаю.

Гляди, не затримуйся, щоб Варвара Максимівна не хвилювалася. Ну, бувай здорова. Ні, постривай! На роботі все в порядку?

— Краще не буває!

Вона вигукнула це так дзвінко, зітхнула так обрадовано, що тільки глухий і сліпий міг не перейнятися підозрою.

Я ж виявилася — вкотре! — глухою і сліпою.

І згадала про всі підозрілі моменти у нашій розмові тільки наприкінці робочого дня, коли подзвонив слідчий із облуправління і сповістив: увечері в суботу відбулася крадіжка в готелі, в ніч з суботи на неділю — крадіжка в поїзді, який ішов у Крим. Почерк схожий на Вірчин і деякі прикмети, названі потерпілими, вказують на неї. Чи не могла б я сповістити, де перебувала Скирда у названі дні?

— Ні, — сказала я, холонучи, бо серце мое покотилося далі п'ят. — Поки що не можу.

Ясна річ, я негайно ж усе з'ясую. Ні, нічого підозрілого я не помітила. Так, працює вже місяць, ніяких пору-

шень дисципліни, ніяких прогулів. Подруги? Ні, ніхто не приїздив, я б досі вже знала. Підключити місцевого слідчого? Гадаю, поки що нема потреби. Я сама. Утече? Постараюсь не допустити. Ну, звичайно, я й так за неї відповідаю.

Коли я поклала трубку, долоні у мене були геть мокрі. І я навіть сама собі не змогла б пояснити, чому приховала від слідчого Вірчині походеньки, чому взяла всю відповідальність на себе. «Так тобі й треба, стара дурепо,— вилаяла себе подумки,— і нічого ти ніколи не навчишся, хоч сто літ проживи». Однаке вдосталь натішитися само-критикою не було часу, і я тут-таки виришила шукати Вірку. З ательє вона вже здимала — у неповнолітніх робочий день на дві години коротший, ніж звичайно. До баби йти не мало сенсу, адже Вірка ще в обід сповістила, що у неї побачення. В парку її теж не було, і в кінотеатрі, і на пляжі — її не було ніде, а сонце потихеньку хилилося до горизонту, і я частіше й частіше згадувала запитання слідчого: «А як утече?», кляла свою роботу, Вірку, фабрику, яка виробляє отакі незручні босоніжки, і себе саму.

Додому я припленталася ледве жива і одразу ж посварилася з чоловіком, котрий вважав, що нічого смертельного не скoilося, в усікому разі, зі мною, а Вірку і жаліти нічого, коли вона нікчема і дурепа...

— І взагалі, життя дивовижно прекрасне! — заволала я пропротивним голосом.

Коли він мене врешті-решт покине, в тому не буде нічого дивного, я б і сама себе давно покинула, навіть Тетяна, рідна дитина, і та від мене сахнулася, стала поруч батька — а очі, очиська так і блискають, обпектися можна, але мені ніколи навіть заревти, мені треба шукати кляту Вірку, раз уже я вирішила не обтяжувати зайвим клопотом оперативний загін і слідчого заодно...

...І на танцях Вірки теж не було, і хлопці-дружинники запевнили, що в парку вона взагалі не з'являлася, тож лишалася ще Варвара Максимівна і ресторан, на який я не покладала ніяких надій, бо не могла ж ця особа знахайні настільки...

Виявилося — могла. Я побачила її і просто заціпеніла. Наче тендітну квітку, Вірка обережно тримала в долонях келих і з неприхованим захопленням позирала на когось широкоплечого з довгими чорними кучерями, хто сидів до мене спиною. Карбуючи крок, я прогупала між столиками і камінним стовпом нависла над прихиленими одна до одної янгольськими голівками. Зловісна тінь того стовпа принесла їх отяmitися. Вірка витріщила очі, судорожливо ковтнула сlinу.

— Віро,— кам'яним голосом почала я, але договорити мені не дали.

— Катерино Степанівно! Здрastуйте! Познайомтесь, будь ласка, це Юра, пом'ятаєш, Юрчику, я тобі розповідала, що у бабусі є подруга, так це Катерина Степанівна, вона до нас часто заходить... А ви тут по роботі, Катерино Степанівно, чи просто відпочити зайдли?

«Не викажи,— благав її голос,— заради всього свято-го, не викривай, ну, що тобі варто, не викривай, я не пе-режиму цього, не викривай, золота, чудесна, не викривай, будь ти проклята...».

А хлопець дивився з веселою цікавістю на стару роз-куювджену бабину подругу в недоречній за даних обста-вин міліцейській формі, привітно усміхався, і від тієї ус-мішки навіть у стовпа могло з'явитися бажання стати трі-шечки молодшим і охайнішим.

— По роботі,— опанувала я себе.— Шукаю тут одну особу.

— Ох, у вас така тяжка робота, це ж треба, навіть увечері спокою немає...— знову заторохтіла Вірка голосом, у якому ще пронизливіше звучало благання.

— Присядьте з нами,— встав і підсунув мені крісло Юра.

І справді, треба було або сідати, або йти геть, бо на нас уже дивився увесь зал. За сусідім столиком компанія із шести чоловік навіть курити кинула, і, коли я мимо-хіть глянула у той бік, мене вразило, що всі вони, і дів-чата і хлопці, були дуже молоді, мало не молодші за Вір-ку. «А ще якихось шість-сім років,— майнула непрохана

думка,— і твоя Тетяна точнісінько так сидітиме за оцім столом, де повно пляшок, в диму і гуркоті, званому сучасною музикою (якщо до того часу не винайдуть щось інше гірше), а який-небудь шмаркач на виду у всього білого світу складатиме неміті геджелі з чорними нігтями на її тендітні плечі». Від таких думок хочеться заскімлити, але з погонами на плечах скімлити не винадає, тож я тільки відзначила подумки, що мушу сьогодні ж провести роботу з персоналом ресторану.

Я продовжувала стояти, і Юра теж, а Вірка заливалася, мов той словесник, про труднощі роботи в міліції, і треба було якось закінчувати цей спектакль, тільки я не знала, як.

— Перепрошую,— звернулась до Юри, а Вірка нараз вмовкла на безглаздо радісній ноті,— вже пізно, Варвара Максимівна турбуватиметься.

Він демонстративно поглянув на годинник, я також: десять хвилин па одинадцяту.

— Так, так, звичайно,— ледь іронічно усміхнувся,— ми зараз йдемо, я тільки розрахуюсь.

Коли він рушив шукати офіціантку, я засичала до Вірки:

— Щоб через п'ятнадцять хвилин була вдома.

І почвала до виходу.

Я саме викликала по телефону дружинників, щоб розібралися з компанією неповнолітніх у ресторані, коли повз мене неспішно пропливли Юра і Вірка.

Напевно, з Василем Яковичем, моїм дорогеньким начальником, стався б інфаркт, аби вінугледів, як його старший лейтенант Зайченко ховається у кущах під рестораном, а потім скрадається темними вуличками за ніжною парочкою, прекрасну половину якої представляє малолітня злодюжка. Бідолашний Василь Якович! Де б же йому було забагнути, що малолітня злодюжка попри все інше — інше й закохана жінка, і що старший лейтенант Зайченко теж трохи жінка, котрій так само знайомі високі почуття. І коли б він таки пережив перший інфаркт і дізвався, що іноді почуття жіночої солідарності вступає у суперечку з почуттям службового обов'язку, то з ним неодмінно став-

ся б другий інфаркт, але за хвилину до того наш несхібний Василь Якович знайшов би сили вкотити мені найсуворішу догану і наказати, щоб мене й па поріг райвідділу більш ніколи не пускали.

Але Василь Якович па цей час, мабуть, спав, а коли й пі, то все одно не міг втрутитися у непримістний перебіг подій, а мене це на даному етапі майже влаштовувало, бо Вірка, схоже, не збиралася втікати. Неохоче, але вона врешті-решт розпрощалася з чарівним Юрою і пішла до хати.

— Ти не очувала у хлівці! — сказала я твердо інше з порога.

Вірка зачайлася.

Соній Варварі Максимівні, котра прийшла на веранду на мій голос, я ввічливо, але холодно запропонувала залишити мене з Віркою сам на сам, всілася за стіл і повторила:

— Ти не очувала у хлівці. І взагалі тебе ні в суботу, ні в неділю тут не було. Ти була у місті. А далі розповій сама.

Мовчання, сповнений відчаю погляд, стиснуті побілілі пальці.

— Я уважно тебе слухаю, Скирдо.

Знову мовчання.

— Варваро Максимівно! — гукинула я, і бабця з'явилася раніше, ніж відлунав мій голос.— У вас є приміщення, з якого ця любителька мандрів не здиміла б до ранку?

— Та що ж воно скoїлося, Катю? Що ця капосна дівка знову учварила?

Із незалежної владної господині Варвара Максимівна перетворилася па розгублену і навіть жалюгідну бабцю безпутної онуки, але я тут вирішила зберігати твердість.

— Вона вчинила два пограбування в готелі і в поїзді, і до прибууття слідчого з області я відповідаю за неї головою,— карбувала я прокурорським голосом.

— Боже милосердний! Відведи і помилуй! — заголосила стара.

Вірка втупилася в мене повними жаху очима, провела долонею по обличчі, наче знімала невидиме павутиння, але не озвалася й словом.

— То є у вас таке приміщення? — спробувала я перевіряти Варвару Максимівну.

Стара зметикувала, що мої наміри — усього лише прийом, за допомогою якого я хочу налякати дівчину і примусити заговорити, а відтак — не все втрачено. Вона перестала голосити і запобігливо сповістила:

— У хлівці можна замкнути. Там віконця малесенькі, не пролізе.

Вірка ще раз провела долонею по обличчю, вуста її затрептіли.

— Ні... — сказала тихо і ледь хитнула головою.

— Ходім. Нехай з тобою завтра слідчі розбираються.

— Ні... Це не я, — повторила вона голосніше.

— Будеш говорити? — спитає я рішуче.

— Це не я, не я, чесне слово, чим завгодно присягнуся, не я... — в небесних очах її колихалася така мука, що й камінь від жалю розм'як би, та тільки не я.

— Розповідай, — наказала суворо.

Вона помовчала, поблукала очима долі, хруснула пальцями, а коли звела погляд, я зрозуміла — не скаже анічогісінько і втече. Утече, навіть коли їй доведеться бебехнути мене чим-небудь важким, але — не скаже нічого...

— Варваро Максимівно, приготуйте хлівець.

Стара слухняно щезла.

— Віро, — сказала я дуже лагідно, — мені хочеться вірити, що то була не ти, я вірю, що то була не ти, але зрозумій, я мушу знати напевне. Якщо ти не скажеш тепер, де ти була минулої ночі, завтра тебе питатимуть про це інші, і я ні чим не зможу допомогти. Обіцяю тобі...

— Не можу я сказати, не можу! — гукнула Вірка і заридала так, паче її вели на плаху.

Якась пружина в мені луснула, і я раптом байдуже подумала, що вся ця історія з'їденого яйця не варта, що ясно, як божий день, — Вірка винна, а то чого б оце її так

ридати? А говорити не хоче тому, що всі вони до останнього моменту сподіваються вибрехатися, і що мені давно пора лікуватися від дамської делікатності. Вірка ридала, час ішов, а десь не спав мій покривдженій чоловік і потишенку росла уві сні доњка, аби через шість-сім років помститися мені за те, що не мала для неї часу. Отож зрештою я й справді замкнула Вірку у хлівці і потюпала безлюдними вулицями додому.

Либоно, долі здалося, що вона перестаралася, відміряючи мені норму неприємностей на одну добу, і тому під завісу мене було обдаровано маленькою втіхою: чоловік без найменших ознак невдоволення чекав біля хвіртки.

— Ну як? — спітив турботливо, і від його теплого голосу у мене клубок застряв у горлі.

— Погано, — чесно призналася я.

Ми постояли посеред двору, прихилившись одне до одного, послухали тиші. Моїй важкій голові було дуже спокійно на теплому ілечі чоловіка.

— Ти мене не покинеш? — жалібно спітала я.

— Ні. Поки що.

— Тобі зі мною дуже погано?

В такий спосіб я просила пробачити за все, і він зрозумів.

— Поки що можна терпіти, — пакрив мою голову долонею.

— А як Тетяна?

— З Тетяною складніше. Вона сьогодні листа отримала.

— Від кого?

— Від твого Левченка.

— Ти читав?

— Ні. На конверті написано «особисто». Ще й два рази підкреслено.

Ніч була глупа і густа-густа, а під щільним виноградним шатром і взагалі здавалося, що ми в глибокій темній норі.

— І що ж Танька? — спробувала я розгледіти обличчя чоловіка.

— Нічого. Прочитала і сховала. Каже, нам з тобою привіт передають,— чоловік, схоже було, не поділяв моєї тривоги.

— Тобі не лячно?

— Від чого?

— Від цього привіту.

Він засміявся:

— Гадаю, років п'ять ми ще можемо спати спокійно, весілля нам не загрожує.

Я теж усміхнулася.

— А ти, виявляється, оптиміст. Не бачив, куди вона листа схovala?

— Облиш свої штучки, міліціонерша нещасна,— попередив чоловік.— Закон про збереження таємниці листування знаєш?

Я винувато зітхнула і попросила їсти.

— Схоже на те, що у світі все йде шкереберт,— зауважив чоловік, гріючи мені вечерю.— Дружина тиняється бозна де до півночі, а тоді замість того, щоб каятися і виправдовуватися, нахабно вимагає їсти. Добре, що хоч випивки не просить...

— А в тебе хіба є? — спітала з надією, бо знала, що цілодenne напруження не дасть мені заснути до ранку.

Чоловік почакував біля холодильника, налив мені чарку горілки і пообіцяв замріяно:

— Ось напишу я, Катре, на тебе скаргу за аморальну поведінку в побуті, виженуть тебе з роботи, і заживемо, нарешті, як нормальні люди.

— Давно пора було,— сказала я, принюхуючись до горілки.— А тепер ти спізнився. Я завтра здаю діла. Твоє здоров'я!

І хвацько перехилила чарку.

Чоловік не застрибав і не завищав від радощів, а якось дивно подивився на мене, аж я спітала задерикувато:

— Ти що, не радий?

— Радий,— відповів він рівним голосом, але в погляді нічого не змінилося.

— А чому ж цього не видно?

— Так і по тобі не видно, щоб ти так уже дуже раділа. Він був правий: хоч як я себе переконувала, що все складається якнайкраще, почувалася скоріше розгубленою, ніж задоволеною. Може, через те, що піятк не вдавалося розслабитися. Навіть горілка не допомогла: було відчуття, наче я прогавила сьогодні щось дуже важливе, що могло б усі події повернути інакше. Аби позбавитися того відчуття, я заходилася розповідати чоловікові про вечірні події, і чим більше обурювалась підступністю Вірки, чим більше намагалася переконати його, що крадіжки могла вчинити тільки вона, тим слабшою стояла моя певність у тому. І раптом я згадала злякане Вірчине обличчя і підозріло голосне і поспішне: «Сама я була у хліві, сама!».

— Що з тобою? — спітав чоловік.

Я обережно поклала виделку і сказала:

— Мені зараз дуже потрібна твоя допомога. Припустімо, Вірка не грабувала пікого в готелі і в поїзді, припустімо, вона була з Юрою...

— А як це перевірити? І чого б вона тоді мовчала?

Він сумлінно намагався мене зрозуміти.

— От-от, перевірити можна тільки через Юру...

— А вона бойтися, що тоді він дізнається про її минуле! — вигукнув чоловік майже радісно.

Ми притихли, думаючи, мабуть, про одне і те ж: що робив би кожен із нас на місці Вірки. Потім чоловік труснув головою, подивився на тарілку з картоплею, із покинуту виделку і сказав:

— Катре, схаменись. До ранку твоя Вірка нікуди не дінейтися. Либо... спить давним давно, а ти собі місця не знаходиш.

На жаль, Вірка в той час не спала, а рубала фанерну стіну, котра відділяла її від курника. Але дізналася я про це тільки о шостій ранку, коли знесилена швидкою ходою Варвара Максимівна увірвалася в хату і, ледве долячи гикавку, розповіла про втечу. Ми побігли на місце події, і я на власні очі побачила доволі велику діру, тріски та

злощасну сокиру із ручкою у вигляді риби, але — що з того? Варвара Максимівна, за її словами, не спала майже всю ніч і кілька разів підходила до дверей хлівця, на які ми почепили великий скрипучий замок, але нічого не чула. Може, тому, що хлівець стоїть далеченько від хати. Очамрівши від підозр, я примусила бідолашну бабу рубати діру далі, а сама побігла в хату: справді, сюди нічого не було чутно.

Не менш безглазими були і подальші мої дії: не мало ніякого сенсу бігти на автостанцію та виясняти, скільки автобусів і куди відбули зранку,— Вірка все життя віддавала перевагу попутним автомашинам.

Через годину я здалася і подзвонила Василю Яковичу. Інфаркт з ним не скоївся, а от мені довелось пережити чи не найогидніші хвилини в житті. Ще через півгодини пошуками Вірки займалися вже зовсім інші люди, а мені надали можливість сидіти в кабінеті і міркувати про свою нещасну долю, чим я і займалася протягом кількох наступних годин. Ніхто мною не цікавився, ніхто не приходив і не дзвонив, і скоро я занурилася в дивне заціплення, де не було місця ні бажанням, ні думкам, ні плиннові часу.

Чи я задрімала, чи просто настільки відключилася від усього, але, коли біля самісінького мого столу пролунало голосне «Добриден», мені не одразу вдалося дійти до тями. Виявилося, новоприбулу прислав Василь Якович і саме їй я мушу здати діла.

Жінка була середня на зріст та й взагалі про все, що могло помітити у ній око, хотілося сказати «середнє». Її темно-руяве волосся наводило на думку, що стриже вона його власноручно, бо простішої зачіски годі й уявити. Платтячко на ній теж було просте, якогось сіро-буро-малинового кольору і найневибагливішого фасону. На обличчя я спочатку майже не звернула уваги, помітила тільки дуже пільні і якісь наче недовірливі очі.

Хоч як не хотілося, а довелось вивалити на стіл папери і заходжуватися розказувати про опорні пункти, ради громадськості, клуби юних правознавців, зв'язок зі школами, спільну роботу з райкомом комсомолу і про безліч малих

і великих обов'язків інспектора у справах неповнолітніх. Згодом я піймала себе на тому, що, говорячи про все те, пильно вдивляюся в обличчя Валентини Петрівни, наче боюся прогавити найменшу її реакцію. Реагувала вона, щоправда, скupo. Тільки коли я втасманичila її в систему моїх звітів про роботу громадськості, вона коротко видихнула: «Ясно». Тон, яким це було сказано,— а мені він здався вкрай несхвальним,— примусив пильніше придивитися до обличчя співбесідниці. Воно могло б бути навіть симпатичним, коли б не дивне здерев'яніння рис. Тільки губи, м'які, пишні, гарно окреслені жили на тому обличчі своїм життям, але, коли Валентина Петрівна мовчала, вона їх стискала так міцно, що тендітна лінія їх ламалася і все обличчя ставало ще напруженишим.

За усім тим я намагалася розглядіти якісь риси характеру, але нічого певного не виявила.

Коли ми дійшли до знайомства з підопічними, яких я лишила Валентині Петрівні у спадок, довелося признатися собі, що я невідомо чого хвилююся. Вислухавши характеристику на Олександра Левченка, вона строго спітала:

— І він досі не в спецшколі?

Я заходилася пояснювати, що провини у Сашка такі, за які можна відправляти до спецшколи, а можна й не відправляти поки що: можливо, перерoste, перевиховаеться, порозумнішає... Валентина Петрівна мовчала, але всім своїм виглядом давала зрозуміти, що вона зі мною не згодна, і що Сашка давно відправила б, куди слід. Я зблілася, погортала папери на столі і паважилася спитати:

— Перепрошую, а де ви працювали до нас?

— У школі,— коротко відповіла вона.

— Алгебра?

— Ні, астрономія.

Навіть напруживши уяву, важко було пов'язати особу Валентини Петрівни з таким романтичним предметом, як астрономія, але зараз мене схвилювало не це.

— Іще раз перепрошую,— відкинула я залишки делікатності,— але восени я сама збираюся йти працювати в школу, то хотілося б почути, що примусило вас піти звідти.

Не змінивши ні виразу обличчя, ні тону, Валентина Петрівна пояснила:

— Третина учнів у сучасній школі — це існування правопорушники. Всі, від першокласника до директора, знають, що цим учням не місце в школі, що до них треба вживати найсуворіших заходів, але педагог, на жаль, не має піяких прав. Ми маємо тільки обов'язки: виховувати, шукати індивідуальних підходів, розуміти душевні порухи і таке інше. Найбільше покарання у школі — це коли учня з батьками викликають на педраду. Тому існування правопорушники нічого не бояться. Я дійшла висновку, що виховний процес у нашій школі потопає у морі лібералізму.

— Перепрошую, — втретє вибачилася я, — ви говорите «правопорушники» на учнів, які ще не встигли порушити закон, але здатні зробити це у будь-який момент?

— Саме так. Окрім того, вони своєю поведінкою зо дня в день топчуть гідність учителів і інших дітей, а я вважаю це теж за правопорушення. Я не можу миритися з цим і далі. Я педагог і хочу приносити користь суспільству як фахівець.

— Але ж міліція... — почала я, але вона енергійно перебила мене.

— Саме так: міліція — орган карний, тобто, більше карний, ніж виховний. Але я дійшла висновку, що серед піннішіх підлітків розвелося надто багато таких, кого слід у першу чергу карати, інакше ніякі виховні викрутася на них не вплинуть. Суспільство, нарешті, повинно з усією твердістю сказати «годі» усім розбещеним елементам нашого життя.

Вона збрігається виступати як представник суспільства, думала я, гортаючи чиюсь справу кввою рукою. Вона буде карати твердою рукою із несхитною вірою у власну правоту, і, можливо, це саме те, що й треба робити на цьому місці.

Мої очі, що безцільно блукали по сторінках справи, вихопили раптом знайомі слова, і я побачила перед собою Вірчине прізвище. Чому я з таким поспіхом закрила її і

заштовхала у шухляду? Не знаю. У той момент я чітко усвідомлювала одне: я не можу розповісти Валентині Петрівні про Вірку. Не можу і край.

Справодивши новоявленого інспектора у райвиконком з найоміннішими з роботою комісії у справах неповолітніх, я спробувала додзвонитися до своєї подруги Ніни. І чим менш у мене лишалося надії добитися до Заводівської школи, тим більше я нервувала. Зненацька апарат задзеленчав просто у мене в руках, я скопила трубку і спробувала слухати. Голос говорив і говорив, і мені ніяк не вдавалося зосередитись, і тільки коли залунали гудки, втимила: злочинцю затримано, і це не Вірка.

Отут я збагнула усю безвихід становища. Вірку незабаром затримають і, ймовірніше за все, відправлятимуть туди, відкіде вона прибула. А моя роль у цій історії така, що допомогти я їй не зможу, хоч би як того хотіла. Я ж уже майже і не працівник міліції...

Тут я розлютилася: та в чому, зрештою, моя вина? В тому, що не помчала о другій годині ночі випускати Вірку із хлівця? Так я ж не двожильна, і не провідець якийсь, я звичайна людина, просто жінка.

А третім чи десятим планом самі по собі снувалися думки про те, де вона тепер може бути, бідолашна дитина, котра й без того встигла натерпітися в житті і котра тепер, як уміла, рятувала свою любов.

Юра... Ні, вона б цього ніколи не простила...

Як добре, що скоро я поміняю роботу. Чоловік зі мною змучився, Тацька росте сама по собі, а тим часом у школі відпустка цілих два місяці і діти нормальні, правда, я вже майже забула, які вони — нормальні діти, але, мабуть, з ними легше, ніж тут, а мені ж уже тридцять...

Юра... Напевне, вони вчора домовилися про побачення. І можна припустити навіть, що Вірка далеко не забігла... Хоча ні, вона ж не знає, що злочинницю затримали, вона певна, що Юру вже розшукали і розпитують...

Два місяці відпочинку — це прекрасно. Взимку вечора-ми я перевірятиму зошити або навчуся, наречиті, пектки

«Наполеон», а Тетяна допомагатиме мені. І можна б тоді подумати про другу дитину...

А коли ні? Коли вона сподівається, що до Юри ми не доберемося, і прийде на побачення? Так. Спокійно, старший лейтенант (чи вже ні?), спокійно. Уявімо, що ти його розшукала. А далі що? «Ви не знаєте, де Віра?». Не годиться. «Віра просила передати...». Що передати? Ну що вона могла просити тебе передати?

— Алло, Ніна! — закричала я, додзвонившись, нарешті, до подруги.— Чуєш мене добре?

— Привіт! Що трапилося? — озвалась вона, і мені паче аж полегшало на душі.

— Ти пам'ятаєш нашу останню розмову? — знову гукнула у трубку.

— Пам'ятаю. А чого ти кричиш?

— Ох, Нінко, у мене тут таке закрутілося... — поскаржилася я вже тихіше.

— Ну, приїжджай, — безтурботно порадила вона.

— Не можу... давай краще ти сюди.

— Щось серйозне?

— Ох... — тільки й спромоглася я.

— Ну, чекай, — легко погодилась Ніна, і я відчула прислив палкої вдячності до неї.

Я розписувала принади роботи в інспекції вже, мабуть, хвилин п'ятнадцять, крутиячи на всі боки чашку у руках і не підводячи очей, коли Ніна мовчки встала, підійшла і помацала моого лоба. Потім сіла знов павпроти і поблажливо сказала: «Ну, ну, я слухаю». Я ще разів зо два повторила те саме і зблілася. Ніна якийсь час мовчала, а коли тиша стала безнадійною, рішуче відсунула свою порожню чашку, рвучко відкинулася на спинку стільця і завелася: хоч голова у мене начебто їх холодна, та хіба в нормальному стані я б додумалася до такого? Щоб вона, Ніна, покинула свою школу і йшла на мое місце? Ну й ну! І яка ж я подруга, коли без усякої делікатності нагадую, що вона їх досі незаміжня, спокушаю райцентрівськими парубками та квартирю з ванниою і гарячою водою? Та,

щоб я знала, вона, може, через те її заміж досі не вийшла, що не змогла б ділити себе між школою і сім'єю. Та де вже мені таке уявити, коли сама нічого до пуття не вмію.

Я нітрохи не образилася на Ніну. Тему її невлаштованості в особистому плані ми обговорювали не раз, і ніякої делікатності при цьому Ніна від мене не вимагала, а зараз у ній говорило обурення. Обурення моєю сліпотою, бо не розгледіла за її скаргами на собаче вчительське життя благородного вогню і любові. Вона скаржилася, як, буває, скаржиться любляча дружина на чоловіка: аби тільки знов і знов говорити про нього, а нехай-но хто інший спробує повторити про її найдорожчого ті ж самі слова, вона туттаки кинеться захищати його.

Щодо моєї професійної непридатності, то і про це ми не раз говорили з подругою, і чого б тепер я мала ображатися на правду? Ale від в'їдливого Ніниного тону мені ставало дедалі паскудніше на душі, хоча годину тому я б не повірила, що може бути паскудніше. Не такої розмови я чекала від подруги, не за тим кликала.

А вона сиділа на стільці пряма її сурова, тицяла у мене своїм вчительським пальцем і продовжувала шпетити: от коли б я з нічого зробила щось, як вона за сім років у Заводівській школі, коли б зрослася з довіреними мені дітьми так, що її найгіршого з них готова була перед будь-ким захищати, то мене не потягло б на легший хліб, я б не затіяла цієї дурниці із заявою. І коли б я хоч раз задумалася, чому Заводівська школа останні роки нікого з учнів не ставить на облік у моїй інспекції, я б, може, зрозуміла, як треба робити справжнє діло. Бо вона, Ніна, та її увесь її колектив, нікому не віддадуть і не довірять навіть пайважчого свого учня...

Я послухала ще трохи, зітхнула і заходилася збирати посуд зі столу. Довкруг нас мінилися у сонячних стовпах різноманітні хмарки дельфініумів і люпину, спекотний вітерець дурманив густими паощами липового цвіту, і думалося про те, що от іще одне літо минає, а ти чи її встигнеш на нього роздивитися...

Ніна опустила палець, схилила голову до плеча, бо сонце, пробившись крізь листя, сліпило очі, помовчала якийсь час і спітала:

— Це все, за чим ти мене кликала?

— Та...— махнула я рукою.

— Не «та», а давай договоримо до кінця,— строго сказала Ніна.

Коли вона отак твердо і строго щось наказувала, жодна жива душа не зважувалася суперечити. А в мене так ніколи не виходило. І вчителька з мене теж, мабуть, не вийде.

— Розумієш, тут таку птицю на мое місце беруть, що хоч я і не правопорушник, а вже тремчу від ляку,— знов сіла навпроти подруги.

— Ну так і чудесно,— не зрозуміла вона.

— Ох, зовсім не чудесно. Вона хоче карати, розумієш? Вона переходить зі школи в міліцію, щоб карати. Уяви собі, вона пішла, а мені схотілося спалити усі справи, щоб вона в них не копирсалася.

— Так ото забери заяву і займайся своїми правопорушниками сама, як умієш,— порадила подруга.

— Пізно,— у мене вирвалося тяжке зітхання, наче не я сама писала ту заяву і наче не я виношувала півтора року мрію про втечу.

— Ніколи нічого не буває надто пізно, поки ти живий,— повчально сказала подруга.

Тоді я виклала їй історію з Віркою. Впродовж усієї оповіді Ніна не зронила й слова, тільки під кінець на гарному її обличчі з'явився знайомий мені вираз затятості, з яким вона підступала до серйозних справ.

— Ходім,— сказала подруга владним войовничим тоном, коли я скінчила.— Доки ти переодягатимешся, ми встигнемо щось придумати.

— Здрастуйте, Юро. Віра просила передати, що, можливо, спізниться на побачення.

Звичайний номер готелю третього розряду: два стільці, два ліжка, стіл з графином, умивальник і шафа.

— Як, і ще спізниться?

Він трохи розгублено усміхнувся тими своїми чарівними ямочками, задля яких (до мене тільки зараз дійшло) старший лейтенант Зайченко півгодини обсмукувала перед дзеркалом Вірчине плаття.

— Що значить — «іще»? — спітала недбало, всідаючись на підсунутий ним стілець і розрівнюючи складки на платті, аби не виказати хвилювання.

— Вона заходила, коли мене не було, і лишила записку,— кивнув у бік столу.

Я прикипіла поглядом до зім'яного аркушка, що білів посеред полірованої поверхні: руки аж тремтіли від бажання негайно вхопити його.

— А що, власне, трапилося? — стурбовано зазирнув мені в очі хлопець, і я на секунду перенеслася в далекий Ленінград з білими ночами і юним студентом Колею.

— Не знаю. Вона дзвонила по телефону, і було погано чути,— збрехала я, потерпаючи від страху.

— Дивно усе-таки...— почав Юра, та я одразу зметинувала, що найліпше — не допустити розпитувань.

— Перепрошую,— зобразила на обличчі суміш зніяковіння з легким кокетством,— надворі страшеннна спека, і мені так схотілося пiti....

Ця нова брехня наштовхнула мене на думку, від якої й справді пересохло у горлі.

Юра рушив до графина з водою, але я його зупинила. Ну й голосочок у мене був, напевне, коли я попросила хлопця спуститися у буфет і принести пляшечку лимонаду! А тоді ще й додала, грайливо притупнувши ногою, що на таких високих підборах надзвичайно швидко втомлюєшся. Юра на мої викрутаси тільки очима закліпав. Либонь, подумав казна що і рушив за лимонадом.

Коли він повернувся, я чинно сиділа на тому самому місці і рахувала пульс по ударах крові у скронях. До води допалася: дві повнісінські склянки випила одним духом. І почала відкланюватися.

— Так я нічого не второпав,— остаточно розгубився Юра.— Коли вона сказала прийти на побачення?

Подумки я виляяла себе, а Юрі послала найневимушенішу, як мені здавалося, усмішку, і зронила:

— Об одинадцятій вечора до Наталки-полтавки.

— Ale чому...

— Юрі, я нічого не знаю. Вона, мабуть, сама усе пояснить,— поспіхом рушила до дверей.

— Зачекайте! — владно сказав хлопець. Такого тону від лагідного Юрі я не чекала. — З ресторану ви прогнали нас о десятій годині, мовляв, Вірина бабця хвилюватиметься! А тепер самі посилаєте мене на побачення з Вірою мало не опівночі та ще й у голий степ. Як це треба розуміти? I взагалі я хотів би дещо спіткти у вас.

— Чи не простіше з'ясувати все це у самої Віри? — прочинила я двері.

— Здається мені, ви чогось боїтесь. I щось приховуєте. I сказали неправду, що нічого не знаєте.

Оце так Юрі! Я спробувала уявити, як би він реагував, коли б дізнявся всю правду, і відчула себе дуже незатишно. A ще — пожаліла бідолашну Вірку, якій надало закохатися саме в цього юного правдолюбця. Ale водночас в мені ворухнулася і злість: можна подумати, що я оце брешу тут заради власної втіхи!

— Так,— сказала я з безсоромною відвертістю,— ви не помилилися: я справді боюся, приховую і сказала неправду. Do побачення.

I рушила з кімнати, гордо задерши голову і голосно цокуючи каблуками.

Ніна чекала мене у вестибюлі i, коли я відзвітувала їй про наслідки операції, сказала:

— Далі діятимеш сама. Мені дуже хочеться піти з тобою, ale це було б непедагогічно. I запам'ятай: ніяких сумнівів, ніякої непевності, діяти чітко й рішуче.

Я слухняно покивала головою.

Наталка-полтавка — розтяцькований витвір якогось місцевого скульптора — стояла при дорозі кілометрів за три від містечка. Коли я виклала наш (а вірніше, Нінин) план чоловікові, той задумався і спохмурнів.

— Tobі не здається, що ти й так надто переборщила у своїх експериментах? Чи не краще порадитися з Василем Яковичем, — почав обережно відраджувати. — Твоя схильність до самостійних рішень поки що дає невтішні результати. A ці хитрощі з Юрію, побачення посеред ночі, прощаб, взагалі скидаються на поганенький детектив.

Я призналася, що до детективного сюжету додумалася не сама, а з допомогою Ніни, і Ніна вважає, що варто спробувати.

— Ax, Ніна вважає? — ображено перепитав чоловік. — Ну, коли щось вирішила Ніна, мені з моїми порадами краще не пхатися. Ale ти і твоя Ніна, ви хоч пробували уявити, чим це все може скінчитися?

Я промовчала. Чоловік висловив думки, від яких моя голова й так дзвеніла, наче бубон. Засоби, до яких я вдалася, щоб розшукати Вірку, справді були не зовсім гарні, щоб не сказати гірше. Оте кокетування з Юрію, той жах, який я пережила, крадькома читаючи записку, і досі викликали хвилю сорому. A тепер я збиралася власноруч упіймати Вірку, з'явившись на місце побачення за півгодини до приходу Юрі, i в разі, коли б мій план не вдався, справи могли тільки погіршитися. Власне, я навіть не мала ні найменшого права так чинити. Чоловік радив найрозумініше: негайно сповістити про все Василя Яковича. Найрозумініше — для мене. Ale для Вірки... Чесно сказати, я не знала, що було б краще для Вірки. Ale почуття провини перед нею та ще страх за її майбутнє притлумлювали голос здорового глузду.

Я взула зручні старі сандалії, темненьке лляне плаття, прихопила про всяк випадок теплу кофту i рушила з дому.

Чоловік наздогнав мене аж біля крайніх хат.

— Я подумав, що до ночі ми можемо зголодніти, і прихопив шмат ковбаси та пару яєць, — буденно сповістив він, i в мене одразу поліпшився настрій: перспектива до ночі сидіти у посадці на самоті iз власними сумнівами та страхами могла похитнути і не таку рішучу натуру.

Ми знайшли затишний куточек серед акацій i кущів шипшини, відки видно було дорогу i дебелу Наталку-пол-

тавку. Вечоріло. Я лягла у теплу суху траву горілиць і розкинула руки. Довкруг несамовито волали цикади, але, як іс дивно, їхні голоси не заважали слухати тишу. Степ о вечірній порі і тиша завжди будять у мені одвічну тугу маленької людини за вічністю.

— А знаєш,— озвався чоловік,— не так вже й погано, що ця Вірка утекла. Інакше ми не вибралися б зюди...

Я зрозуміла, що він мав на увазі. Ми вже бозна відколи не сиділи отак у тиші посеред степу пічим не зайняті, нікуди не поспішаючи. Мене охопив сум за безліччю втрачених вечорів, за солодким станом безтурботності і свободи. І ось тепер у мене було півтори-дві години попереду, і я могла подумати про оте «далі», яке, хоч як на нього поглянь, не обіцяло нічого втішного. Думки полинули знайомими стежками: іще років двадцять отакої біганини і суєти, потім пенсія, потім небуття. Маленьке сіре життя маленької сірої людини. Таки справді час на все плюннути і урвати щось і для себе. Коли не щастя, то хоч спокою, затишку і децию отаких вечорів, коли можеш неспішно спостерігати, як глибшає небо, міняються космічної краси кольори і проростає перша зоря.

— Тобі не хочеться зараз переінакшти все життя? — спитав чоловік.

— Хочеться,— озвалася я.— Та я й так його переінакшую. Сьогодні вже здавала діла, а там треба готовуватися до школи...

— Еге ж, тоді я замість влаштовувати нічні засідки перевірятиму з тобою зошити,— засміявся чоловік.

— Можна влаштуватися в бібліотеку...

Він мовчав, але то було красномовне мовчання. «Не вірю» — означало воно.

— Здається, я радилася з тобою до того, як подати заяву. Здається, ти навіть підтримував мене тоді,— образилася я на його мовчанку.— То що ж тепер зміnilося? Що з тобою діється? Ти що, проти?

— Не знаю,— подумавши трохи, сказав чоловік.— Ти так влаштована, що не зможеш жити спокійно, де б не працювала. Ти і в бібліотеці або знайдеш якийсь клопіт на

свою голову, або почнеш нудити світом. У першому випадку в нашому житті нічого не зміниться, а в другому... Я звік до тебе такої, яка ти є.

— А раптом я б стала кращою.

— Не стала б. Ти сохла б з нудьги, і все це окошилося б знову ж таки на мені.

— Вибираєш менше лихо?

— Еге ж,— легко погодився він.

— Міг би сказати, що любиш мене таку, яка я є, принаймні, тактовніше прозвучало б,— вирішила я образитися ще більше.

— А ти гадаєш, це я з любові до Вірки чи з громадянського обов'язку годую отут комарів замість дивитися телевізор? Сьогодні, до речі, футбол.

— Спасибі й на тому.

Комарі таки справді допікали не на жарт. Довелося виламати дві гілки і відмахуватися ними — тільки це й рятувало.

За тим заняттям ми й не помітили, як біля Наталки-полтавки з'явилася світла постать. Чоловік вкляк, я теж опустила свою протикомарину зброю і нараз відчула, як загупало серце. Тьмяний відсвіт нічної дороги, темні стіни дерев обабіч неї, загадкові шурхоти, попискування та скрики у кущах, величезний блідий місяць — усе було фантастичне, мов уві сні, і точнісінько, мов уві сні, я не могла зрушити з місця.

— Мені йти з тобою? — співчутливо прошепотів чоловік.

— Ні, я сама.

А йти не хотілося, хоч плач. Усе, що вдень видавалося логічним і необхідним, тепер вражало безглуздістю і театральністю. І неможливо було збегнути, як і навіщо ми опинилися серед цих зловісних декорацій.

— Може, не треба? — поклав на плече руку чоловік.

Я обережно зняла її і рушила попід посадками до Наталки-полтавки. І правильно вчинила, бо вже з півдороги побачила: Вірка нервово озирається навсібіч і готова чурнути при найменшій небезпеці. Вона то заходила за широкий постамент Наталки, то виходила знову на шоссе — ма-

бути, боялася прогавити появу Юри. Було ясно: тільки застукавши дівчину зненацька і міцно тримаючи її, я можу повідомити добру новину, причому мушу поспішати, бо з хвилини на хвилину може з'явитися четвертий учасник нічної вистави. Це конкретне завдання дивним чином повернуло мене до нормального стану, і я навіть спромоглася покепкувати із себе — ото якби нас застукав шановний Василь Якович!

Щойно Вірка знову полишила схованку за постаментом, я тінню майнула на її місце, а коли вона повернулася туди, міцно вхопила її за обидві руки:

— Вірочко, послухай...

Все скінчилося дуже швидко: Вірка щосили копнула мене черевиком у коліно, стусонула головою в груди і — помчала у лісосмугу. А я лишилася сидіти край дороги, від болю не маючи сили що-небудь гукнути навздогін.

Вона подзвонила мені вранці, щойно я пришкандибала на роботу.

— Ти, стара паскудо,— з іневимовною люттю прокричала Вірка, а далі мені довелося вислухати низку прокльонів, жоден з яких не перекладався на людську мову.

Зміст вони мали такий: Вірка життям накладе, аби помститися мені, я ще не знаю, з ким зв'язалася, тепер, коли я її продала, вона нічого не боїться, їй море по коліно, людину вбити — раз плонути, а ще таку гадюку, як я, і вона це зробить і оком не моргне, бо я поламала її усе життя...

Я мовчки слухала під допитливим поглядом Валентини Петрівни і гарячково думала, що сказати, коли вона, нарешті, виговориться. І подумки благала, щоб вона не поклала раптом трубку.

— Віро, — зважилася було її перебити, але з того нічого не вийшло.

— Заглухни! — вереснула дівчина і вихлюпнула нову порцію люті.

Я вирішила не озиватися. Тактика вдалася — Вірка виговорилася і замовкла. Але трубку не клала.

— Юра нічого не знає, — швидко проговорила нарешті. Вона перестала дихати.

— Юра нічого не знає, — для певності повторила ще раз. — І ніхто нічого не знає. Злодійку упіймали ще вчора. Повертайся, Віро, тобі нічого не буде.

Мовчанка тривала вічність. Потім Вірка не надто впевненим голосом проказала:

— Так я й повірила! Найшли дурну.

— Тобі нічого не буде, — повторила я і поклала трубку.

— І правильно, — зауважила Валентина Петрівна.

З таким всі методи годяться.

Я не зрозуміла і запитально подивилася на колегу.

— Я про те, що ви сказали, наче їй нічого не буде.

— Ну і що?

— Так це ж тільки для того, щоб вона повернулася? От я й кажу: з таким всі методи добрі.

— Й справді нічого не буде, — сказала я.

Валентина Петрівна спочатку не повірила, а потім її обличчя набуло такого виразу, що я зрозуміла: вона категорично незгодна і так просто цієї справи не полишиТЬ.

У п'ятницю я виявила, що з усіма справами і обов'язками Валентина Петрівна ознайомилася, що вона міцно отаборилася у моєму кабінеті, що Вася Дідик вже обговорює свої плани не зі мною, а з нею і що мені давно пора звільнити місце. Тут мене охопила паніка, і я помчала до Василя Якова вида з наміром умовити, переконати, ублагати викинуті в кошик мою заяву і на поріг більше не пускати Валентину Петрівну. Та, пригадавши по дорозі подробиці нашої останньої розмови з начальником, вирішила, що все марно, що після історії з Вірчиною втечею Василь Якович, либо жде не діждеться, коли я вже полишую райвідділ...

Так нічого остаточно й не вирішивши, я все ж зайшла до кабінету начальника і стала перед його ясні очі.

— Що, прощатися прийшла? — буркнув він, шукаючи щось у шухлядах.

Я зітхнула. Василь Якович полішив пошуки, кивнув на стілець, переможно склав руки на грудях і спітав:

— А може, передумала?

Він, виявляється, і трохи не сердився! Від напливу вдячності я тільки мовчки закивала головою.

— Та-а-ак! — весело сказав начальник. — А Валентину Петрівну тепер куди?

До мене повернулася здатність говорити:

— Я б її з радістю відправила у спецшколу чи колонію на перевиховання. Вона ж, вона ж...

— Відставити, старший лейтенант Зайченко. Виховувати нового працівника будете самі. Тут у нас одна ставочка звільнилася, так є думка зміцнити вашу інспекцію.

Я вже встигла забути, що майже розрахована і що після всього навряд чи маю право голосу, і тут-таки закричала: «Не треба мені ніякої Валентини Петрівни, та вона ж просто жандарм якийсь, а не людина, вона дітей не любить...»

— Я ж кажу: будете перевиховувати,— наголосив Василь Якович.— А вона — вас. Гадаю, ви добре доповните одна одну. До речі, щодо Скирди я схильний більше погоджуватися з Валентиною Петрівною, ніж з вами, Зайченко. Хоч вона й повернулася з доброї волі, але у нас досить підстав, щоб відправити її добувати строк. Дівчина ненадійна, у побуткомбінаті не прижилася, тепер ось пропала була... Якби вона наша, місцева, ну, тоді ясно — треба морочитися. А тут підкідъок, і невідомо, яких вона ще клопотів може нам нарібити...

— Вірку в колонію не віддам,— заявила я, встаючи.— Хіба що виженете мене з інспекції і віддасте її на розправу вашій Валентині Петрівні.

— Людожером хочеш мене виставити? — спитав начальник.— Не вийде. Іди працюй.

Тижнів зо два Вірка уникала потрапляти мені на очі. Я теж не шукала з нею зустрічей. Чесно кажучи, мій запал знову дещо охолов. Присмиріла Варвара Максимівна щодня інформувала мене про всі події в житті онуки. А подій, власне, майже і не було: Вірка сумлінно займалася господарством, бігала на роботу, з побачень приходила не пізніше однадцятої години вечора. Як вона там залагодила

справу з Юрою, я не мала уявлення і переконувала себе, що й не хочу мати, бо ймовірніше за все, Вірка щось наїрхала.

Картотека моя з допомогою Валентини Петрівни повинилася новими іменами, отож треба було знову братися до діла. Ця дивакувата Валентина Петрівна мало не щодня намагалася впровадити якісь нововведення і тим немало мене розважала. Наприклад, вона була твердо переконана, що коли кожна з нас час від часу складатиме список своїх помилок у роботі, а тоді ми, обмінявшись тими списками, доповнимо їх критичними зауваженнями одна про одну, то це допоможе вдосконалити роботу інспекції. Я глузувала, а Валентина Петрівна щовечора вперто клала мені на стіл акуратний аркушік, заповнений її гріхами, у надії, що рано чи пізно мені доведеться посерйознішати. Щоб показати колезі, наскільки безглузді її вигадка, я спробувала якось проаналізувати на такому аркушіку свої дії в з'вязку з Вірчиною історією. І тут мені відкрилося дещо вельми цікаве. По-перше, я здебільшого керувалася емоціями, а не здоровим глуздом. По-друге, знехтувала правилом не заходить з підопічними у надто приятельські взаємини, бо це може привести до порушень службового обов'язку. Що, власне, і відбулося у нашій з Віркою історії. Далі ще гірше: мені довелось визнати, що неодноразово пускалася брехні, хоча своїх підопічних навчаю правдивості, була і легковажною, хоча на словах серйозна і відповідальна, що не раз проявила себе слабкодухою і зарозумілою... Коли б усе це сказав мені хто сторонній, можна було б образитися, а ображатися на себе, здається, ще ніхто не навчився. Задуманий як веселий виклик Валентині Петрівні, аркушік зіпсував мені настрій. Зате чоловік повеселився на славу.

— Тепер ти бачиш, що я святий, коли можу одинадцять років жити з такою особою, як ти? Та за одне це ти мусиш мене на руках носити!

І я старалася.

Валентина Петрівна перебрала на себе чималий шмат роботи, і хоч іноді ми з нею сперечалися до крику, працювати мені стало легше, зникло почуття загнаності і марно-

сті зусиль. Остаточно нас примирила справа Оксани Шатько. З тією Оксаною я воювала вже років два і без помітних успіхів. Хронічна алкоголічка, вона на жодній роботі не втримувалась довше, ніж місяць-півтора, у свої неповні тридцять років втратила людську подобу настільки, що нічого, окрім відрази, не викликала, сусіди лупцювали її за дрібні крадіжки, продавщиці здавали в міліцію за спроби поцупити вино, санепідемстанція час від часу навідувалася у її барліг, щоб потруїти тарганів і воншай. Тут теж був «вічний стіл», були нічні гульбища, які неодмінно закінчувалися бійками, були підозрілі типи, посинілі від постійної пияти... І було четверо дівчаток, найстаршій з яких ледве виповнилося дев'ять років, а найменший — два, четверо маленьких звірят, які тягли усе їстівне, де тільки можна, жебрали по сусідах, завиграшки сипали пайбруталишою лайкою і світили худими колінами хоч влітку, хоч взимку.

Оксана чудово розуміла, що, як тільки мені вдасться забрати у неї дітей, її привільне життя скінчиться, тому трималася за них усіма правдами і неправдами. Двічі я виносила це питання на розгляд комісії у справах неповнолітніх при райвиконкомі, один раз справу про позбавлення Шатько прав материнства розглядав суд. І щоразу Оксана, це хитрюче стерво, з'являлася твереза, вимита, чисто вбрана у позичені сердобольними сусідками плаття й чевреники, у супроводі тих же сусідок, які божилися, що вона вже не п'є, з довідкою про те, що вона тиждень, як, практиче, і голосила Оксана при тому, і каялася так, що не повірити було неможливо.

Народних засідателів обирають з людей найпорядніших, а порядна людина, як правило, навіть не уявляє собі, з якого болота вилізла на світ божий отака Оксана, порядна людина міряє таку істоту своїми людськими мірками.

Отак і виходило, що папка з Оксаніною справою дедалі товщала, а Оксана післяожної своєї перемоги над мною влаштовувала гучну пиятику.

Виношуючи план втечі, я махнула було на Оксану рукою. Але втеча не вдалася, Оксана не віправилася, не ви-

їхала і не вмерла від пиятики, отож ми з Валентиною Петрівною заходилися думати, що тут можна іще зробити. У мене виник план, після якого я могла б дописати у список своїх гріхів хитрість і підступність. Валентина Петрівна зголосилася виконати наш план і, треба сказати, впоралася з цим просто близкуче. Вона зібрала на мене сімнадцять скарг, у яких обурені сусіди Оксани сповіщали різним обласним установам про те, що гинуть четверо маліх дітей, а міліція й досі нічого не зробила. Не надто весело підсміюючись та жартуючи, ми розіслали ті скарги за потрібними адресами, а ще через тиждень до нас нагрянула комісія. Прискіпливо вивчивши товстелезну Оксаніну справу, погомонівші зі «скаржниками», комісія дійшла висновку, що слід негайно ставити питання про позбавлення Шатько прав материнства, а мені слід вкатати догану за «недостатню активність і несвоєчасність». Та хіба я могла печалитися тією доганою, коли знала: не мине й місяця, як Оксана вибуде на лікування, а її діти матимуть, нарешті, чисті ліжка, нормальні харчі і одяг, і вчитимуться чомусь кориснішому, ніж віртуозні брутальні лайки. І — хтозна, може, я тією доганою викупила у лихої долі нових Вірок?

Отож ми тепер працювали у дві сили, і в мене вивільнився якийсь час на особисті справи.

Тетяна від моєї уваги геть розтанула і дала почитати листи Санька Левченка. Якщо не зважати на неймовірну кількість помилок, то були звичайні дружні листи звичайного нормального хлопчика, і мені подумалось, що, можливо, у моєї дочки більше педагогічного хисту, ніж у мене. Та виявилося, що справа не в педагогіці, бо дочка спитала:

— Мамо, а буває кохання у десять років?

Я дуже серйозно відповіла, що це буває у будь-якому віці.

— А як дізнатися, кохання це чи просто так?

Тут мені довелося подумати, і не надто впевнено я сказала:

— Дізнатися можна з почуттів.

— Як це?

— Ну, коли весь час думаєш про людину, хочеш її бачити, радувати чимось...

— А пам'ятаєш, ви мені купили маску і ласти, пам'ятаєш? Я їх потім Сані віддала... І, знаєш, мамо, я така рада була, бо він дуже радів... Як ти гадаєш, це любов?

— Мабуть, що так,— промімрила я ледь чутно.

Було приємно, що Тетяна виявила до мене таку довіру, але водночас я почувалася вкрай разгубленою.

— От і мені так здається,— заявила дочка.— А вчителька нам казала, що до десятого класу ніякої любові бути не може. І так вона казала, мамо, що мені стало соромно, ну, наче любов — то щось стидке,— подумала і призналася:— Мені й зараз соромно про це говорити, навіть з тобою. А чому соромно, мамо?

Досі я раз по раз затиналася, але тут злякалася за Таньку і мене прорвало:

— Любити — це прекрасно,— якнайпереконливіше сказала я.— Це взагалі найкраще, що може статися з людиною. І ніколи не соромся, гаразд? Тільки не розкажуй усім підряд, бо трапляються люди, які ніколи не любили і тому не розуміють, що воно таке, і можуть посміятися з тебе. А це дуже неприємно.

— Я знаю,— замислено озвалася донька.— Це такі, як тъотя Клава, що навпроти нас живе.

— Чому ти так вирішила?

— Бо вона насміхається з нашого тата. Каже, він у тебе під п'ятою, раз білизну сам пере і варить, доки ти шльондраєш.

— Боже, Таню, що за слова ти вживаєш? — вжахнулася я.

— Це тъотя Клава так сказала. Іще сказала, що на татовому місці давно б тобі лупки дала, тоді б ти його більше шанувала.

— Кому ж це вона таке говорила?

— Бабі Тарасівні. Я на вулиці в класики градася і все чула. Ти не розсердишся, коли я тобі іще щось скажу?

— Ні,— пообіцяла я.

— Я тоді підійшла до них і кажу: «Як вам не соромно, краще на себе подивітесь, яке ви маєте право про мою маму таке говорити?» І додому втекла. Тільки ти не говори татові, а то він розстроїться.

Я обіцяла не говорити, але того ж таки вечора не втрималася — надто сильним було бажання вяснити, чи доходять до чоловіка подібні розмови і як він на них реагує.

— Ця чарівна Клавдія, щоб ти знала, проходу мені не дає,— засміявшася чоловік.— «Інша б на такого інтересного мужчину, як на ікону, молилася!», «Для справжньої жінки на першому місці має бути сім'я, а не робота!», «Розумна жінка, маючи такого хазяїна, почувалася б як у бога за пазухою, була б вдячна і бігла б додому, а не з дому!».

— І ти все оте вислуховуеш? — обурилася я.

— А що? Кому не хочеться послухати компліментів? Ти ж на них не дуже щедра.

Я уявила собі пишнотілу Клаву з її пружною ходою самиці на чатах, з її завжди напівоголеними грудьми, з її грайливими безсоромними очима і аж захлинулась:

— То це вона — інша, справжня і розумна?

— Наскільки я втямив, то саме вона, бо мені довелося витримати не лише словесні атаки,— безтурботно сповістив чоловік.

Я спробувала опанувати себе і вдала, що зацікавилась якоюсь інформацією у газеті. Не відриваючи очей від дрібних рядків, у яких не могла втямити й слова, спитала по хвилині:

— Якими ж іще щедротами, окрім компліментів, вона тебе частувала?

— Пирогами,— незворушно одказав чоловік, вступлюючись в іншу газету.— Клавдія неперевершена майстриня пирогів із гусячою печінкою, із капустою, із вишнями.

Самовладання зрадило мені, я пожбурила газету і заjadала пояснень. Виявилося, що сусідка вчащає до нашого двору вже досить давно, після того, як чоловік ходив до неї позичити м'ясорубку. Клавдія приносila то пиріж-

ки, то перші огірочки, то миску вишень — усе для нашої бідолашної Тетяни, яка росте без материнського догляду. Одного разу вона принесла навіть кастрюлю найсвіжішого борщу — мовляв, у неї все одно немає кому його їсти, тож не пропадати добру. Було це у ті дні, коли ми з Васею Дідиком читали по району лекції. А оце нещодавно, коли я гасала у пошуках Вірки, мій чоловік бенкетував у Клавдії на іменинах: салат «Олів'є», карасі в сметані і «Наполеон»!

Цей «Наполеон» мене доконав.

— І ти досі мовчав? — вступила очі в чоловіка.

— Наче ти мала час вислуховувати мене! — засміявся той. — Та ѿ про що було говорити? До нас і баба Тарасівна часто заходить: то її електрику треба наладити, то сепаратор поламався, а чоловіка нема в домі. А потім приносить то яєць десяток, то сметану...

— Благодійник, значить. Ти що ж, на всю округу самодин чоловічі обов'язки справляєш, чи як?

Мені будь-що хотілося вибити його з легкого пустотливого тону, але він не піддавався.

— Питання в дусі моєї подруги Клавдії. Вона теж любить двозначності, — голосно зашурхотів газетою, розгортаючи сторінки.

— Ти... ти... як ти смієш... — аж задихнулася я.

Чоловік відклав газету, покліпав на мене і роззвів од радості.

— Катре! А ти, здається трохи ревнуєш? — зробив відкриття.

«Трохи!» Коли б я не носила міліцейську форму, я б тієї ж міті увірвалася до незрівняної Клави і не лишила б на ній живого місця. У мене аж руки похололи, коли уявила, з якою насолодою душила б цю зміюку. Але старший лейтенант Зайченко не мала права на такі бурхливі прояви емоцій.

— Трохи ревную, — зізналася покірно. — Але ти не зважай. Зрештою, кожна людина вільна у своєму виборі. Повинна бути вільна. І я не матиму до тебе найменших претензій...

Він реготав! Словнена почуття гідності і жалю до себе, я рушила з кімнати. Але він, регочучи, наздогнав на порозі і силоміць всадовив на диван.

— Катерино Степанівно! — проголосив урочисто. — Коли ваша ласка, влаштовуйте мені такі сцени хоча б через день. Вони позбавляють мене комплексу неповноцінності.

— Бігай до Клави, вона тобі що хоч влаштує! — не здавалася я.

— Не побіжу! Хіба у Клави вистачить смаку і витримки на таку сцену? Та вона б мені досі всю фізію передряпала.

— Я теж не від того.

Чоловік нахилився і поцілував мене у насуплене чоло, у люті очі, у сердито зімкнуті уста.

— Хочеш, я тобі чаю заварю? — запропонував співчутливо.

Я не хотіла чаю. Я хотіла, щоб він сидів, обіймав мене і говорив, що у світі нема крашої жінки і йому нікого, окрім мене, не треба. Та хоч як він старався, тривога моя не минала.

Я пригадала, що ми давно не обговорювали його справи на роботі, що я не купую йому сорочки і хусточки, як це було раніше, не ходжу з ним па футбольні матчі і не роблю багато всього іншого, що складає маленькі радощі спільногого життя. Я звикла до його поступливості, лагідності і турботливості, вважала за таку собі надійну фортецю, покликану давати мені перепочинок від зовнішніх незгод, і раптом виявила, що там іде своє життя, про яке майже нічого не знаю. Було відчуття, наче я глупої ночі опинилася посеред степу сама самісінька, а довкола — жодного вогню, який би вказував шлях. Сумна і наляканая, я поклялася собі бути уважною і добряче пильнувати свою фортецю.

Поступово життя мое набуло жаданої розміреності і, якщо можна так висловитись, правильності. Нуднувата штука, ота розміреність, мушу сказати. І вибила мене з неї знову ж таки Вірка.

Ясна річ, після останньої бурхливої розмови вона не могла запросто заявитися до мене на роботу, як робила це раніше. Дівчисько підстерегло мене по дорозі додому.

Стояв ранній спекотний вечір, і приемно було уявляти, як через півгодини, змінивши форму на легке плаття, йти му з чоловіком і Тетяною до річки, і вони торсатимуть мене за руки, кожен вимагаючи негайної уваги...

Отут на моєму шляху і вродилася Вірка. Дивні почуття охопили мене, коли я побачила дівчину. Найвиразніше заявило про себе задавнене обурення: «Ну, от, починається...». На мить показала зуби зловтіха: «Ага, голубонько, таки ти до мене прибігла!». Але все те переважила радість: виявляється, увесь цей час мені не вистачало Вірки, я за нею мало не скучала! А на самому деңці тієї радості ворушився острах: ця зустріч могла звести напівнець усі мої старання бути стриманою, врівноваженою і розсудливою. Так воно, зрештою, і сталося.

— Добрий день, Скирдо,— очікувально озвалася я до Вірки і вповільнила кроки.

— Добридень,— ледь ворухнула вона губами, але з дороги не відступила, і мені довелося спинитися.

Навпроти стояла зовсім не та Вірка, яку я знала досі: внутрішня гризота пригасила ясний блиск її незрівнянних очей, примусила опуститися такі задиристі і безтурботні кутики вуст, і всю її постать, раніше легку, аж невагому, та гризота мовби знекрилила.

Вірка не витримала моого пильного погляду — прикусила губу і відвернулася.

— Як життя-буття? Як бабуся? — спітала трохи тепліше.

Одна велика сльоза скотилася по рум'яній Вірчиній щоці і впала на біле у синій горошок платтячко, потім впала друга.

— Віро, щось трапилося?

Дебела тіточка неподалік від нас гепнула на землю чималого лантуха і, голосно віддихуючись, вступилася у Вірку. З найближчого двору вистромилася маленька ви-

схла бабуся і теж заходилася нас розглядати. Невідомо відки біля неї вродилася молодичка з дитиною на руках, і обидві зашепотілися, не зводячи із нас очей та мало не тицяючи пальцями. А Вірка вже тремтіла усім тілом, і це віщувало тільки одне: зараз вона заридає вголос. Мені не лишалося нічого, як взяти дівчину за лікоть і повести куди-небудь у тихе місце, подалі від цікавих поглядів.

Тихе місце ми знайшли на схилах Дніпра. Золотистої легко дзвенів над нами жайворонок, знемагав від полінових пахощів вітерець, сліпила очі, відбиваючи вечірнє сонце, вода. Я сіла на великому жовтому камені, а Вірка впала поруч у прив'ялу від спеки траву. Не хотілося ні говорити, ні думати навіть, а тільки слухати жайворонка і дивитися на вічну мінливу воду. Невтішне склипування поруч не заважало — то теж був вічний плач, жіноче тужіння за коханим.

Так ми просиділи доволі довго. Поступово якісь пружини у мені розслабилися, якісь затиснуті ними клітини повипростувалися, і я відчула себе маленькою легкою сестрою жайворонка, полину і каменя. Із того щасливого забуття мене вивела знову ж таки Вірка. Вона встала, проторла пеленою заплакані очі, приреченим голосом сказала: «Пробачте» і важко почвалала нагору.

— Віро! — гукнула я навздогін. — Що трапилося?

Вона тільки махнула рукою і прискорила ходу.

Чари літнього вечора розвіялися, я зітхнула коротко і рушила слідом за дівчиною.

Вірка, здавалося, не тямila, куди йде. Мені довелося знову взяти її за локіть і вона слухняно повернула до нашого дому.

Чоловік поливав городину, дочка мила посуд на столі під грушевою (отже, вечеряли без мене), і їхні обличчя виразніше за слова говорили, що я невіправна егоістка. Це остаточно повернуло мене до нормального стану, я швидко затягла Вірку до хати, всадовила на диван і не дуже привітно зажадала пояснень.

— Все одно мені ніхто не допоможе, — кволо ворухнула рукою вона.

— Але чогось же ти прийшла до мене? — почала дратуватися я. — То, може, поясниш, чого?

— Сама не знаю. Пробачте.

Вона зморщила чоло, мовби щось пригадувала, потім звела на мене далекий тужливий погляд і тихо додала:

— За все пробачте. Мені так соромно перед вами...

Ще якусь хвилю посиділа, втупившись у квото складені на колінах руки, і підвелася...

— Я піду вже...

Ясна річ, я й на хвильку не сумнівалася, що нічого аж надто страшного з нею не скоїлося, а все-таки від Вірчиних слів повіяло такою безнадією, наче вона збиралася просто від мене піти й шубовснути у Дніпро.

— Віро, — заступила її дорогу, — я не серджусь на тебе, хоч мені й прикро, що ти не хочеш довіритися. Власне, я й сама винна, бо теж не завжди довіряла тобі...

Шукати слова було так важко, що у мене від напруги занизили скроні. Та Вірка, здавалося, і не чула їх.

— Можливо, я й справді нічим не зможу тобі допомогти, а все-таки мушу знати, що трапилося. Я відповідаю за тебе, розумієш? А ми вже й так завдали одна одній чимало прикорстей. А раптом удвох що-небудь і придумаємо?

Мій щирій тон вплинув на Вірку: вона сіла, і в очах дівчини, звернених до мене, засніла несміліва надія. Тепер я злякалася: то був погляд малої дитини, яка беззастережно вірить у мудрість і всеможність матері. Та відступати було нікуди.

— Щось трапилося у вас із Юрою? — обережно підказала я.

— Так...

— Ви посварилися?

— Ні...

Терпляче і лагідно я витягла з дівчини зізнання, і переді мною поставала не так щоб страшна, але доволі тривожна картина.

Чарівний студент Юра жив у готельній кімнаті не сам, а з якимось Петром Пилиповичем, фахівцем по холодиль-

них установках, які він і налагоджував на нашому маслозаводі ось уже четвертий місяць. Петро Пилипович, незважаючи на літа, був парубок і в зв'язку з цим мав свій «пунктик»: одружуватися, вважав він, слід тільки зі скромною не надто молодою і не надто вродливою жінкою із глухої провінції — така молитиметься на свого чоловіка і в усьому годитиме йому. Лукава доля підсунула Петру Пилиповичу його ідеал саме в нашему містечку. Тим ідеалом — боже правий! — виявилась Ангеліна Павлівна. Оскільки всі закохані в нашему районці ходять одними тими самими маршрутами, досить скоро Юра і Вірка здібалися у парку з новими жертвами Купідона. Говіркий і приязній Петро Пилипович запропонував гуртом сходити у кіно, але обидві жінки почали скаржитися на самопочуття і виказували гаряче бажання опинитися на самоті утиші (а насправді — якнайдалі одна від одної).

Для Вірки то був жахливий вечір. Вона не могла слухати, що говорив до неї Юра, бо у вухах звучав неінависний голос Ангеліни Павлівни, котра саме в цей час розповідала десь своєму лисому Петру Пилиповичу про Вірку — ясна річ, саму тільки гидоту. Вірка кілька разів поривається було сама все розповісти, але...

— І ти йому нічого не сказала? — вжахнулася я.

Вірка заперечно похитала головою, і з очей у неї знову покотилися слози.

— Та як же ти... — я не діговорила: що користі картати і без того вбиту горем дівчину? — Коли це трапилося?

— У середу, — доляючи склипи, промовила вона і заголосила.

Чоловік прочинив двері і стурбовано спітав:

— Катю, ви будете вечеряти?

Я глянула на годинник: п'ять хвилин на десяту. Отже, сьогодні другий вечір, як вони не бачаться.

— Обов'язково будемо, — кивнула чоловікові.

— То що, ставити воду на вареники?

— Став.

Коли він причинив двері, я заспокійливо торкнула Вірчину руку:

— Зараз поїмо, обговоримо все, як слід, а завтра ти підеш до Юри...

— Завтра його не буде! — захлинулася скриком дівчина.

— Як то — не буде?

— У нього практика закінчилася, він завтра додому іде, — і заголосила ще дужче.

Я погладжувала її шовковисте плече і розмірковувала, чим тут можна зарадити, аж раптом Вірка вхопила мене за руку, благально заметалася очима по моєму обличчю і раніше, ніж вона заговорила, я про все здогадалася.

— Ні, — сказала не дуже впевнено, — ти сама мусиш це зробити.

— Я не можу... Катерино Степанівно! Я вас прошу, ну, будь ласка... Хочете, я навколішки стану?

Вона сповзла з дивана і зарилася головою мені в пелену.

— Катю... — став на порозі чоловік та й укляк.

— Іди сюди, — покликала я його.

Він зайшов, присів на краєчок стільця. Я переповіла йому невеселу історію і спитала:

— Що ти нам порадиш, варто мені зараз іти до Юри?

— Ні в якому разі, — твердо одмовив чоловік. — Віро!

Дівчина підвела голову.

— Віро, тільки ви сама можете й мусите піти до нього і все пояснити. Тільки ви сама, розумієте? І нічого не бійтесь. Не можна все життя, наче страус, ховати голову в пісок і думати, що таким чином уникнете небезпеки.

— Ні-ні-ні... — прошепотіла Вірка. — Я не піду.

— А раптом він зараз чекає вас, мучиться? Не можна думати тільки про себе.

Я дивилася на чоловіка і не могла надивуватися: ото б його мені у помічники, а не Валентину Петрівну...

Вірка задумалася.

— Ви гадаєте, він справді...

— Я певен, — твердо одмовив чоловік. — Ось побачите, все буде гаразд.

Він сказав це так переконано, що навіть я повірила, заметушилася — час бо спливав! — повела Вірку умитися,

причесала, обсмикала платтячко і майже весело побажала «ні пуха ні пера».

Та, коли дівчина пішла, мій оптимізм дещо пригас — проводжаючи поглядом її зgrabну тоненьку постать я подумала, що найменше хотіла б зараз опинитися на 14 місці.

— Катю, вареники холонуть, — дорікнув чоловік.

Вареники були чудові — з вишнями і з густим солодким сиропом. Я наминала їх, як за себе кидала, а чоловік з Тетяною сиділи поруч горді і чекали на компліменти.

— Сам лішив, чи... — я збиралася спитати: «...чи Клава допомагала?», але, з огляду на своє запізнення з роботи і присутність дочки, промовчала.

— Це ми удвох із Танюшкою, — повідомив чоловік незворушно, хоча я бачила: він зрозумів натяк на Клаву.

— Чудові вареники, — поквапливо сказала я. — Зроду таких не куштували. Після таких вареників і помирати можна.

— А от і неправда, — гаряче заперечила Тетяна. — У світі існує багато інших, цінніших речей.

І тут любов!

— То для ситих, — промиррила я з повним ротом. — А для голодного нічого ціннішого за вареники немає.

— Не розбещий дитину, — строго сказав чоловік, бо Тетяна аж очі витріщила від здивування.

— Я пожартувала, доню, — заспокоїла обох, віддихуючись. — Звичайно, є речі цінніші за вареники.

І подумала про бідолашну Вірку, котрій зараз було не до вареників.

Я думала про неї увесь вечір, і чоловік, мабуть, теж, бо, коли ми вклалися спати, він раптом спитав:

— Слухай, може, тобі справді тоді слід було піти до того хлопця?

От тобі й на! Так переконливо усе нам з Віркою розтлумачив, а тепер...

— Може, й слід було, та тільки пізно про це говорити. Ми помовчали у темряві, але спати обом не хотілося.

— А знаєш, я не уявляв, що вона така,— знову озвався чоловік.

— Яка?

— Ну, якась така... не знаю... І ти з нею була якась інша. Я просто оставпів, коли побачив, як вона плаче в тебе на колінах. Такого обличчя я в тебе, здається, ще й не бачив...

— Така, якась, такого,— пробурчала я, пригадуючи, якими прокльонами сипала Вірка у телефонну трубку.— Всі ми буваємо всякими.

— Дуже зрозуміло,— іронічно зауважив чоловік.

Знову замовкли. Я заплющила очі і спробувала відновити блаженний стан, який пережила на жовтому камені над Дніпром. Але натомість із темряви виринуло серйозне обличчя Юрі і строгий голос сказав «Здається мені, ви щось приховуєте».

У сусідній кімнаті годинник вибив північ.

— Ти не спиш? — спитав чоловік.

— Не сплю,— зітхнула я.

— Я все думаю про цю дівчину: хіба не можна було забрати її у батьків іще маленькою? Існує ж у нас для чогось закон про позбавлення батьківських прав?

— Існує. Тільки для цього треба дуже вагомі причини. А поки назираєш досить доказів, свідків, поки доведеш, що причини й справді вагомі, часто буває пізно. Я он із Оксаною Шатько два роки нічого не могла вдіяти.

— І нічого не можна змінити?

Я зітхнула:

— Чом не можна? Робимо щось. Я от навчилася сама на себе скарги організовувати — допомагає.

— А на тих, хто потім, після батьків розбещував її, існують якісь закони?

— Є стаття про розтління малолітніх. Та це завжди важко довести. І тоді суд обмежується окремою ухвалою.

— Що воно таке?

— Записують у рішення суду, що даний громадянин вчинив не дуже гарно з огляду на мораль, і відсилають ту цидулку громадянинові на роботу.

— І все? — не повірив чоловік.

— Все.

Він знайшов у темряві мою руку, легенько стиснув її.

— Бідолашка моя, мені тебе жаль.

— Мені теж,— усміхнулася невесело.

Сон не йшов. Було тривожно, наче от-от щось мало статися. Я не витримала і запропонувала:

— Ходімо трохи погуляємо, га? А то я через цю дівку місця не знаходжу.

— Я теж,— признався чоловік.— Ходімо погуляємо.

Дерева стояли темні й непорушні, тільки виноградне листя ледь-ледь шурхотіло. Ми пройшли стежкою повз бліді ромашки, постояли під молодим горіхом, посадженим в день, коли народилася Тетяна, подивилися у засіяне теплими зорями небо і рушили назад. Загадкова велич ночі вплинула на мене заспокійливо.

Хоч як би закінчилася Вірчина історія сьогодні, вона не могла потъмарити краси життя, бо всі ми молоді, здорові і у нас попереду многі літа...

— Ти нічого не чула? — спинився раптом чоловік.

— Ні, а що?

Я прислухалася і тільки-но збиралася сказати, що то йому вчулося, як від хати долинуло гучне гупання. Ми кинулися туди.

На порозі стояла Варвара Максимівна і гамселила у наші двері. Забачивши нас не там, відки сподівалася, вона спочатку злякалася, потім простягла руки, мов до рятівників, і забубоніла:

— Нема, окаянної, вдома. Я ждала, ждала, мо, пагуляється й присуне, а воно ж уже глупа ніч. Мусила йти, бо мені вже й однаково, хай би й навіки пропала, а тобі ж перед начальством знову кліпати. І що за ірод такий вродився? В хаті — наче свята, хоч молися на неї, а як з хати майнула — так і жди капості...

Ми з чоловіком перезирнулися і рушили з двору.

— Катю! Катю! — розплачливо загукала вслід Варвара Максимівна.— Ти не заявляй на неї поки що, га? Мо, до ранку ще приде?

Я вернулася, завела стару в хату, вклала на диван і пообіцяла, що не заявлятиму, а тільки сходжу пошукаю її онуку в парку.

— Ох, лишењко, та я ж уже була там і...

Але мені було ніколи дослухати, я змінила капці на босоніжки і помчала наздоганяти чоловіка. До парку ми, ясна річ, не пішли, а попрямували одразу до готелю: якщо Юри теж досі нема в номері, значить, Вірка з ним, і тривожитися поки що нічого.

У готелі не світилося жодне вікно, навіть вестибюль був затемнений, а по той бік скляних дверей стирчала за кладена у ручку швабра. Коли чоловік заходився стукати у двері, мені здалося, удари чути на все містечко. Але в готелі нішо не ворухнулося, і нам довелося стукати знову й знову, доки заспана тьотя Дуся не вилася нас крізь двері і не заявила, що місце нема.

— Це я, тьотю Дусю, я,— закричала щосили.

— Хто? — сторожко спітала жінка, підступаючи ближче до скла.

До мене дійшло, що я без форми і тому вже не так голосно пояснила:

— Зайченко я, з міліції.

Тьотя Дуся, склавши долоні дашком, приплюснула до скла носа. Нарешті прогриміла швабра, двері розчинилися:

— Та на вас лиця нема, Катерино Степанівно!

— У вашій хаті всі вдома? — швидко спітав чоловік.

Тьотя Дуся повернула до нього голову, потім знову глянула на мене:

— Це, либоњь, хлопець із чотирнадцятого номера щось накоїв? — вуха її, здавалося, аж ворухнулися від нетерплячки.

— Він вдома?

— Так я й знала, що він добром не скінчить! — не слухаючи мене, проголосила тьотя Дуся.— Патли по плечах розпустив, дівок водить, бач...

— Яких дівок? — перебив чоловік.

— Бігала тут одна,— нітрохи не знітилася жінка.— Вдень, правда, бігала, але я своє діло знаю: таких, як

вони, і вдень без нагляду залишати не слід. Сусіда в нього —ото порядний чоловік, хоч і літами старший, а нікого ніколи...

— То вдома вони чи ні? — увірвався мені терпець.

— Я ж і кажу: хлопця нема,— образилася було тьотя Дуся, але тут-таки затуркотіла улесливо:— А що він із нею зробив, із тією дівuleю, га? Я їх як побачила, коли виходили відсі, то сама собі й кажу: «Ці добром не кінчатъ». Слава богу, вчена-перевчена, всяких тут набачилася...

— До побачення,— сказав чоловік, узяв мене за руку і повів геть.

— То що ж він таке накоїв? — жалібним голосом допитувалася навздогін тьотя Дуся, і я зрозуміла: подумки вона прикидає, кому першому сповістить вражуючу новину.

Довелося зібратися на силі і обернутися:

— Він абсолютно нічого не накоїв. Він взагалі дуже порядний хлопець. І дівчина теж. На добраніч.

— Так вона ж, люди кажуть, була...

Але ми пішли, не оглядаючись, і навіть спиною я відчувала, як позаду росте й шириться розчарування.

Варвара Максимівна і не думала спати. Вона сиділа на порозі і, підперши голову рукою, тихенько похитувалася з боку в бік. Я опустилася поруч, прихилилася до її теплого повного плеча.

— Усе в порядку,— байдорю повідомив старій чоловік.

Вона перестала хитатися, повернула до мене обличчя — воно було таке бліде, зморшкувате і безпомічне, що мені скотілося її обійняти.

— Віра вирішила сьогодні все розказати своєму хлопцеві,— пояснила я лагідно.— Мабуть, і досі говорять, бо і його в готелі нема.

— Еге ж, таке за одну ніч не перекажеш,— погодилася стара насмішкувато, і тепер це знов була знайома кољча і владна Варвара Максимівна.— У них, значить, розмови, а ти, стара, гарцюй ночами... — забурчала звично.

— Давайте вип'ємо чаю,— запропонував чоловік.

Я зітхнула:

— Горілки б чарочку...

Стара блиснула на мене очима: міліціонерша — і раптом хоче горілки! А чоловік скрушино похитав головою:

— Зіп'єшся ти, Катре, на цій клятій роботі. І хоч би чого путнього просила, а то — горілки!

— Не зіп'юсь, — заспокоїла його,—бо у нас все одно нічого немає.

— Коли б знаття, я б самогону прихопила...— винувато озвалася Варвара Максимівна.

Чоловік засміявся:

— Ну ѿ жіноцтво пішло — горілки! самогону! І де ті витончені дами, котрі вживають саме тільки шампанське?

— А в тебе є? — зацікавилась я.

— Для справжніх дам — є.

— Відки?

Якусь мить чоловік вагався, потім підозріло спитав:

— Ти, може, забула, що за день завтра?

Мені стало соромно: я справді забула, що завтра виповнювалося дванадцять років нашого подружнього життя. Але й не подумала признатися в тому.

— Не завтра, а вже сьогодні. Так що неси своє шампанське.

Мені таки пощастило па чоловіка: він пішов і справді приніс шампанське та коробку цукерок. Варвара Максимівна поривалася йти, але ми її не відпустили, всадовили за стіл під грушою і примусили впіти спочатку за нас, а потім за онуку. І це було так чудесно — утрох не спати, попивати вино і тихенько гомоніти про все хороше. Досі моя доля була не надто щедрою на свята, але, видзвонюючи келихами із Варварою Максимівною, я подумала, що й нарікати мені не випадає. Бо ж є оци ніч, ось вона, і якщо потім нічого схожого більш і не буде, то й відняти її вже ніхто не в силі. Тут мені довелося признатися у маленькій нещирості: я палко вірила, що свята ішё будуть і буде їх немало. Ніякі сумніви і розчарування минулого не мали наді мною влади. Я почувалася дуже сильною: судилося Вірці щастя з Юрою чи ні, а я не віддам дівчину ніяким злим вітрам. Я любила у той момент увесь

світ і себе в ньому і трохи сумувала, що такі ночі випадають нам дуже-дуже рідко.

У кроні старої розлогої груші прокинувся вітер, зашурхотів спросоння, і слідом за ним дружно попрокидалися півні у містечку — заголосили, мов на пожежу. Від їхнього лементу розвіялися чари безсонної ночі, і Варвара Максимівна, рішуче розпрощавшись, заспішила додому. Коли ми провели її до хвіртки, темрява на вулиці швидко прозоріла, а в кронах старих лип щебетало птаство. У мене злипалися очі і нили всі кістки.

— Знаєш що,— сказала я чоловікові, потягаючись,— давай сьогодні не підемо на роботу. По-моєму, ми чесно заслужили відпочинок.

— Давай,— легко погодився він.

Я прокинулася, мабуть, через годину-півтори — увесь дім був повен вранішнього сонця. Чоловік спав, підіпхавши голову під подушку. Я згадала події минулої ночі, вислизнула з-під простирадла і пішла вмиватися. Аж коли вже поправляла формену спідницю перед дзеркалом, чоловік сонно буркнув з-під подушки:

— Ну ѿ жіночку бог послав, навіть у суботу одіспатися не дастъ.

А я геть забула, що сьогодні субота. Подумавши, вирішила, що все-таки пройдусь до готелю і до Варвари Максимівни — раз уже причесана і вбрана, і спати анітрохи не хочеться. Та ѿ шкода було проспати такий ранок. І такий настрій, який був у мене того ранку.

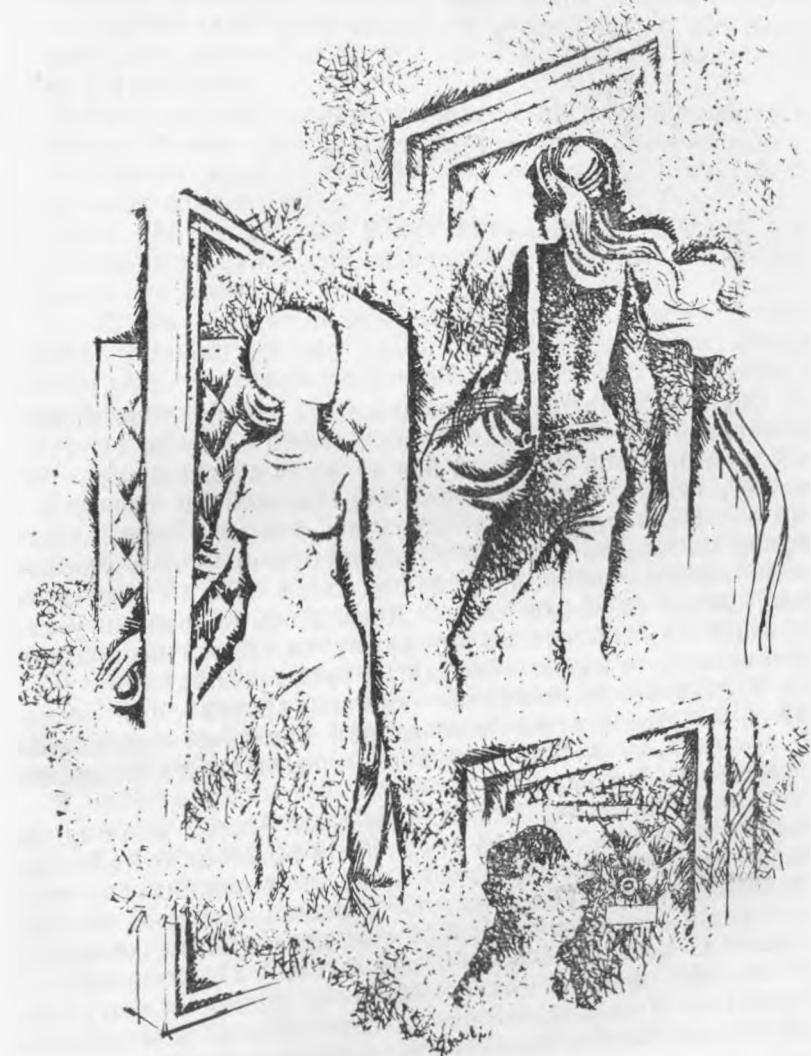
Від автора

Сім років тому у симпатичному містечку Горностаївці я познайомилася із Антоніною Мастипан, яка працювала у райвідділі міліції інспектором у справах неповнолітніх. Серед усього, що розповіла вона про свою роботу, була й історія, схожа на Вірчину. Мабуть, я не відкрию читачеві нічого нового, коли скажу, що написати історію зі щасливим кінцем набагато важче, ніж ту, яка закінчується сумно. Можливо, через те у автора не вистачило духу закін-

Чи то повість тим, що було насправді. Так от: насправді вихованка Антоніни Мастипан щасливо вийшла заміж, і на весіллі Антоніна була почесною матір'ю нареченої. Сповіщаю це і для найскептичніших читачів, які гадають, що усе драматичне в книжках — із життя, а усе благополучне придумують автори.

Трохи пізніше доля звела мене із Ольгою Омельченко, яка теж тривалий час займалася перевихованням неповнолітніх правопорушників у Комсомольському районі міста Херсона. Коли б я здумала писати свою Катерину Степанівну із Ольги Омельченко, мені довелося б зобразити її сильною, цілеспрямованою, самовідданою і безкомпромісною. Але якщо в житті такі люди викликають у нас захоплення, то в літературі ми сприймаємо їх, як правило, із недовірою. Отож авторові довелося чимало потрудитися, щоб трохи зіпсувати прекрасний характер Ольги Омельченко у своїй повісті.

Можливо, коли-небудь мені вдасться навчитися писати так, щоб читач вірив кожному слову. Можливо, тоді я спробую розказати про Антоніну і Ольгу саму правду, якою б неймовірно рожевою вона не видавалась. А зараз мені хочеться подякувати їм за те, що вони є і що допомагали у роботі над повістю.

СУСІДИ

Повість

Іноді ми з чоловіком, зневаживши хатні клопоти, влаштовували маленьке свято і цілий вечір слухали музику, або мовчали, або говорили про те, куди зможемо податися влітку, якщо відкладатимем карбованців по тридцять у місяць. Найчастіше ж умощувались кожен у своє крісло, брали по книжці і, потроху відсьорбуючи каву з улюблених чашечок, поринали у далекі світи. Але не настільки, щоб забути одне про одного. Коли хтось натрапляв у своїй книзі на особливо цікаву думку чи просто несподіване порівняння, то казав: «Слухай!» і читав уолос.

У такі вечори телефонні дзвінки дратували й обурювали, як дощ під час довгожданої заміської прогуллянки.

— Скільки можна! — бурчав чоловік, коли я занехотя вибиралася із крісла.

Бо, як правило, дзвонила сусідка. Часом вона це робила п'ять-шість разів на вечір: то їй потрібна була порада щодо приготування гречаної каші, то морквина для супу, то оригінальний текст для поздоровчої листівки, то консультація з правопису. Найбільше дратувалася, коли вона починала розмову словами: «Ти сама?». Це означало, що її чоловіка немає вдома і вона хоче поділитися черговим секретом. Я сповіщала, що не сама, але це майже нічого не міняло. Бо хоч присутність моого чоловіка й унеможли-

влювала її візит, та не могла врятувати від безкінечної телефонної розмови, упродовж якої я для годіться кілька разів промовляла: «По-моєму, ти помиляєшся», «Не бери близько до серця», «Він іще лікті кусатиме і благатиме тебе...» і так далі.

Коли чоловікові уривався терпець, він також вибирався з крісла, ставав неподалік від телефону і голосно гукав:

— Що за мода — ставити каву на плиту, а тоді базікати, доки вона збіжить!

Ясна річ, пі на якій плиті ніяка кава не збігала, але тільки таким чином нам вдавалося повернутися до крісел, чашечок і книжок.

— Якого біса ти з нею морошишся? — питав чоловік майже спокійно, бо ми давно поклали доходити згоди тільки шляхом взаєморозуміння і терпимості до примх і недоліків кожного.

Я так само спокійно пояснювала, що у нас теж іноді увечері закінчується хліб, цибуля чи сигарети, отож хоча б із однією сусідкою я вимушена спілкуватися. А Олена — не найгірший варіант, бо не пліткує про нас з іншими сусідками. І, потім, при моїй роботі треба використовувати будь-яку нагоду вивчати життя у всіх його проявах. Чоловік сміявся, і це дратувало, бо до своєї роботи у газеті я ставилася серйозно, хоч і намагалася того не виказувати.

В один з таких вечорів я мовила:

— Нічого глузувати. Вона й справді не найрозумніша з жінок, але ж ти сам казав, що таких — більшість. Може, мені колись доведеться мати й таку геройню.

Я тоді найменше сподівалася, що згодом справді надумаю писати про Олену. Бо, якщо не брати до уваги сусідські бурхливі сварки, від яких у нашій квартирі нікуди було скнатися і котрі могли б стати поживою для моєї рубрики «Урок моралі», ніщо з Олениного життя не могло зацікавити мою газету.

Хоча одного разу сусідка таки потрапила на її шпальти. За чотири роки до нашого знайомства у день, коли вісімнадцятирічна Олена піднімалася сходинками міського ЗАГСу, її перепинув маленький галасливий чоловічок

з фотоапаратом і умовив на хвильку стищити крок. Таким чином у газеті з'явився художній фотопортрет «Наречена», а Олена отримала маленьку втіху для жіночого марнославства на довгі роки.

А втім, тепер пригадую, що був такий момент, коли мені хотілося написати про сусідів. Тоді саме редактор загадав підготувати великий нарис на тему: «Сім'я молодят» і тижнів за два я шукала кандидатури. Ці пошуки співпали з нашим переселенням у нову квартиру. Біля п'ятиповерхового чепурного будинку щодня стояло з десяток машин, ущерть набитих гарнітурами, клунками, горщиками з квітами та дітьми. Прибульці-сусіди зацікавлено роздивлялися одне одного, заводили знайомства, пропонували поради й допомогу. Усі були щиро приязні, як це завжди трапляється під час новосілля. Серед гамірного загалу мої сусіди впадали в око, наче яскравий малюнок на тлі сірого тексту книги.

Нелегко пригадати перше враження тепер, коли я стільки усього про них знаю, але спробую.

У тіснуватих джинсах Олена видавалася чи не підлітком. Чудернацькі туфлі без задників, але на високих підборах (тепер я знаю, що вони звуться сабо) підкреслювали стрункість довгих зgrabних ніг. Пам'ятаю, як позаздрила на її вузенькі стегна. Саме такі — майже хlop'ячі — ось вже кілька літ миготяль на сторінках закордонних та вітчизняних журналів моди. Мої ж годилися хіба що для демонстрації пишних накрохмалених спідниць минулого століття, коли жіноцтво й уявлення не мало про джинси. Отож заздрити було чого.

Цілковитою несподіванкою на тлі тендітних стегон, вузесеньких плечей, тонюсінької талії були розкішні груди, що вільно погойдувались під напнутим трикотажем ясно-жовтої з глибоким вирізом кофтини. Так само розкішним, буйним було у неї волосся. Зачесане назад і перехоплене на потилиці єдиною кістяною защіпкою, воно вкривало білими легкими хвилями всю вузеньку спину аж до талії, а кругловиде личко лишалося відкритим. Геть невинно кліпали довгі вії над круглими синіми очима, і кирпатий

носик тільки підсилював враження чистоти і наївності. Іще тоді я не дуже повірила тому враженню: досить було поглянути на декольте, аби зрозуміти, що такого ефекту, як правило, досягають цілком свідомо. Виріз повністю відкривав тонку юну шию і закінчувався на межі, за якою вгадувалася ямка між грудьми — все вивіreno до міліметра! І саме там зблискував схожий на окличний знак невеличкий медальйон. Цей стиль мій чоловік назвав «воляюча скромність». Дотримання його вимагає інтуїції, досвіду, смаку і клопотів більше, ніж будь-який інший. Зате чоловіки від цього стилю просто втрачають голови. Зайве говорити, що Олена в той день отримала однакову кількість підозрілих і захоплених поглядів.

Так само, либонь, як і її чоловік. Буйночубий засмаглив брюнет з вишневими очима, про які мої колеги обов'язково сказали б «з волокитою» замість «з поволокою», він легко знімав з машини великі пакунки, і м'язи під гладенькою шоколадною шкірою випинались не горбкувато, як у зрілих чоловіків, а ворушилися плавно, мов хвилі у погожу динну.

Одним словом, красивішої пари для знімка в газету годі було й бажати. Я спробувала дізнатися, хто вони такі, себто, ким працюють, бо для моого редактора, коли йшлося про газетний матеріал, цей фактор мав першочергове значення. Виявилось, що не я одна звернула увагу на юніх сусідів, бо охочих повідомити про них деякі дані знайшлося більше, ніж досить. Тож дізналася, що він — лікар-стоматолог, а вона — вихователька дитячого садка. Це трохи розчарувало, бо мій редактор навіть у матеріалі про молодожонів волів бачити хоча б одного з них слюсарем, муляром чи електрозварником. Такі жіночі професії, як перукар, кондитер, офіцантка, продавець чи вихователька дитсадка, для нього, з точки зору газети, наче б і зовсім не існували. Редактор прицмокував від захвату тільки тоді, коли хтось із нас розшукував жінку-капітана, ливарницю, жінку-коваля, льотчицю або щось подібне. Ото через те я й визнала за краще відхилити кандидатури моїх нових сусідів для нарису про молодожонів. А потім біля них об'явив-

ся іще й білявий бешкетник з оливковими очиськами на ім'я Юра, і стало ясно, що з категорії молодожонів ця пара вибула років три тому.

Наступні етапи наших взаємин із сусідами складалися приблизно так.

Перший етап — милювання здалеку.

Я або чоловік зустрічали їх удах чи поодинці в автобусі, у дворі, на вулиці. Коли це траплялося зі мною, то увечері я сповіщала: «Бачила оту гарну пару з нашого будинку». І описувала, хто з них у що був зодягнений і якими вони мені здалися.

Чоловік міг сказати: «Бачив твою блондинку» або «Зустрівся з отим твоїм зубодером». Тон у нього при цьому був глузливий, аби підкреслити, що не поділяє моого захоплення. Та я знала — то суща удаваність. Не можу сказати напевне чому, але так у нас повелося: чоловік узяв моду насміхатися з усього, що видається мені цікавим, гарним чи зворушливим. Спочатку він відмовлявся читати книги, якщо я їх розхвалювала, гудив фільм, після якого я ніч не спала. Можна тільки уявити, скільки прикрошів спізнала я через оту його примху. Аж поки впіймала чоловіка на тому, що потайки він таки читав мої улюблені книги. Я заспокоїлася і навіть не без поблажливого усміху вирішила, що причини його химер треба шукати у ревнощах або ж бажанні стати вище від жінчиних уподобань.

Оточ, коли чоловік прозвав Олену «Циркулем» — за довгі ногі і плаский задок,— я не виказала обурення. Зрештою, хоч скільки він намагався, а цікавості до Циркуля і Дантиста приховати йому не вдавалося.

На той час ми не знали, у якій саме квартирі оселилася гарна пара. Це й не дивно, бо мешкали вони у сусідньому під'їзді, а ми навіть і в своєму ні з ким не знайомилися. Частково це можна було пояснити так. Досі ми жили у приватному будиночку на глухій тихій вулиці, мешканці якої навідували одне одного не частіше, ніж раз на півроку. Та й то для візиту мала бути поважна причина.

Тепер, гадаю, що ми хибно уявили життя тихої вулички, бо потайки нас там називали задаваками і відлюдьками. Це обурює мене ще й сьогодні.

Свого часу у нас було багато приятелів, які товклися у квартирі площею в десяток квадратних метрів щовечора (якщо другу годину ночі теж вважати за вечір). Із того товариства і я, і чоловік мали втіху. Та, коли хочеш якоюсь справою займатися всерйоз, вирішили ми після чергової безсонної ночі, мусиш вибирати між бурхливими веселошами і режимом, самоосвітою, трудом, без яких ніколи нічого путнього не досягнеш. Банальну проблему ми й вирішили банально: віднадили старих приятелів і по можливості не заводили нових. І, коли чесно, мені вдень цілком вистачало товариства моїх колег і герой, а ввечері — книжок і чоловіка.

Що ж до останнього, то час від часу він робив «парубоцькі вилазки» у веселій чоловічій компанії. Коли це не виходило за межі (не частіше одного разу на місяць і не пізніше одинадцятої вечора), ми не мали причин бути невдоволеними одне одним.

Не дивно, що, оселившись у новій квартирі на четвертому поверсі, ми не виявили бажання дізнатися, хто бренькає на піаніно над нами і хто щовечора довбає бетонні стіни під нами. Найбільше ж докучали сусіди через стіну. Якщо увечері там не гарçовала розвесела компанія і не глушила нас дикими вигуками у ритм із джазовим ревищем, то, значить, слід було чекати скандалу, під час якого у спільну з нами стіну щось грюкало, брязкало, на якісь моменти перекриваючи дует з глухої лайки чоловіка і розплачливих зойків жінки. Іноді вечір починається джазом, а закінчувався грюканням у стіну.

Поживши на цьому світі не так вже й мало, ми з чоловіком навчилися і терплячості, і філософського спокою. Тому тільки зрідка заводили мову про те, що, можливо, варто сходити у сусідню квартиру і... Далі того «ї» ми не рушили.

Та незабаром сусіди самі прийшли до нас. Тільки це, мабуть, слід віднести до другого етапу наших взаємин —

знайомства. Саме так, увесь отої бедлам, через який ми мусили годинами просиджувати на кухні, зчиняли Дантист і Циркуль та ще, либонь, їхні гості. Вони самі про те сповістили, щойно переступивши поріг в один з несподівано спокійних вечорів.

— Добридень,— сліпучо усміхнувся Дантист, виказуючи бажання заприязнитися.— Ми ваші сусіди через стіну. Прийшли познайомитися.

Олена стояла, скромно опустивши вії. Доки я оторопіло кліпала на гостей, з'явився мій чоловік, і Дантист вирішив, що з ним порозуміється швидше.

— Крізь стіну ми чули, що у вас є чудові записи,— усмішка набула іншого відтінку, коли він звернувся до чоловіка.— Але ж ви їх включаете ледь-ледь, а нам так хочеться почути виразніше. Особливо моїй дружині. Сам я полюбляю сучасні ансамблі, а ось їй хочеться іноді чогось спокійнішого. Коли б ви дозволили, ми хотіли б дещо переписати на свій магнітофон.

Їого дружина зважилася, нарешті, звести на нас свої очі і, зустрівшись із ними, я несподівано для самої себе подумала: тобі, голубонько, й справді не завадило б чого-небудь спокійнішого...

Обое вони справляли враження таких зніяковілих, сумирних, вихованих янголят, що ми з чоловіком тільки перезиралися: чи не спіtkали нас, часом, слухові галюцинації, коли вечорами сахалися від суміжної стіни?

Згадуючи той вечір, мушу призвати: ніякого розчарування я не відчула. Однією з моїх позитивних рис я вважала терпимість і вміння утримуватися від скороспіліх висновків (надбання дорослості!). А коли зважити на вишуканість манер, дотепність, чарівність наших гостей, то й не дивно, що ми з чоловіком вирішили пожертвувати ради них миими серцю усамітненням та режимом.

Вже не згадати все, про що ми тоді говорили в затишку довгожданої тиші за пляшкою «Старого замку», але розмова мене не знудила. І хоча Віталій (так назався Дантист) музику іменував записами або дисками і витрішав очі, коли виявилось, що його дружина, сама про те не підо-

зрюючи, найбільше вподобала «Бранденбурзькі концерти» Баха, ми йому охоче вибачали. А чого б мали не вибачати, коли самі не знали жодного з ансамблів (чи груп?), які він тоді називав і не без знання справи характеризував. Я так і не запам'ятала ті химерні назви.

Яке це мало значення? Газетярство привчило мене оцінювати людей передусім з огляду на їх ставлення до роботи. А Віталій про стоматологію говорив не байдуже, торкався проблем, про які ми й уявлення не мали, розповідав, як їх розв'язують у нас і в інших країнах, і все те образно, захоплено, цікаво.

Мушу сказати, що чоловік мій завжди був значно комунікабельніший від мене, до того ж, не настільки непримирений у питаннях гайнування часу. Отож після несподіваних гостей наступні два тижні він та Віталій проводили чи не всі підряд вечори за списуванням та переписуванням усякого музичного добра на магнітофонний мотлох. Я тому так говорю, що вони добряче впеклися мені зі своїми цяньками. Коли терпіти стало несил, я якомога спокійніше, тактовніше та доброзичливіше (так мені здавалося) висловила своє невдоволення чоловікові. Не знаю, як вони там вирішили це між собою, але скавучання розпатраних стрічок мені більше не докучало, і я могла повернутися до недоплетеного светра, Моцарта, альбомів з репродукціями Катерини Білокур, віршів Ірини Жиленко, «Бранденбурзьких концертів» та експериментів з курячими котлетами, фаршированими грибами. Або ж до письмового столу.

Ясна річ, з Оленою після того вечора я зустрічай не шукала. Це вона якось сама зробила спробу затягти нас у свою невгамовну компанію.

Не можу сказати точно, яке свято вони збиралися відзначати, але було це навесні. Циркуль і Дантист прийшли удвох бездоганно вичепурені, як завжди, і цілком офіційно запросили нас на вечірку. У програмі був стіл у ресторані (найкращому!), його обіцяв організувати сам директор закладу, їхній давній друг. Друга частина — за бажанням: або у квартирі за стіною, або на дачі директора рестору. Кількість учасників — десять чоловік.

Коли молодята пішли, я сказала чоловікові:

— Поглянь, які прекрасні вечори стоять зараз. Заради чого ми залізатимо у прокурений ресторан із вельми сумнівним товариством і батареєю спиртного на столах, після споживання якого чоловіки шукатимуть свої краватки на потилицях, а жінки зчищатимуть салати з мережив святкових суконь?

— Так воно звичайно й буває,— відгукнувся він надто поспішно.

— Коли хочеш,— домагалася від нього радісного то-ну,— ми намаринуємо м'яса, візьмемо пляшку сухого і поїдемо у гідропарк. Там тепер зелено і затишно. Насмажимо шашликів...

— Іноді я тебе не розумію. То ти твердиш, що намагаєшся вивчати життя у всіх його проявах, то уникаєш такої нагоди,— не здавався чоловік.

— Цей прояв я можу розписати тобі в часі — на який момент скільки чарок буде випито, і в просторі — у який темний закуток заманюватиме тебе чужа підпила жона і під який стіл у цей час переміститься її чоловік.

Це вже було брутально, але поклало край сумнівам. Чоловік погодився, що краще таки поїхати у гідропарк.

Але наступне запрошення на вечірку, що її сусіди пезабаром влаштували у дома, відхилити було якось незручно. Зраділий чоловік сказав:

— Невже тобі не кортить поглянути, що за публіка значить увесь отой гармидер за стіною?

Розміркувавши, що вечір хоч так, хоч сяк буде втрачено, я навіть не обурилася легковажністю чоловіка.

Одягався він довго і ретельно. Майже годину кис у ванні, потім голився, розчісував і вкладав чуба, приміряв сорочки і краватки. В якусь мить я піймала себе на тому, що стежу за ним з дражливістю ревнивої жони. «А сама не така?» — спітала одразу, нагадуючи тим самим, що, як особа цивілізована, мушу ставити до чоловіка розуміюче-доброзичливо.

Я знала, у моєму гардеробі нема нічого, чим би можна було вразити компанію сусідів. Нічого під інтригуючими

назвами «батник», «марля», «сабо» чи «джинси». Зате прості строгі плаття не заважали мені швидко знаходити спільну мову і з юними студентками, і з літніми колгоспницями, однаково доречні були в Будинку політосвіті і в скромних кафе, де я іноді зустрічалася з приятелями після роботи. Окрім згаданих переваг, мої сукні мали ще ту, що на їх придбання не доводилося витрачати багато часу і грошей. А ми ніколи не мали вдосталь ні того ні іншого. В глибині душі я пішалася, що не гасаю годинами з магазину в магазин, не вистоюю в розбурханих кілометрових чергах, не шукаю знайомств з «потрібними людьми». І якщо на деяких моїх вбраних і красувались пістряві імпортні етикетки, то це означало тільки, що в глухих селах, де мені часто випадало бувати, модниць виявилось менше, ніж на те сподівалися постачальники.

Готуючись до вечірки, я вбралася у темно-синє з білим комірцем — майже учнівське — плаття, розчесала на проділ і пустила по плечах звичайно зіbrane уузол важке рівне волосся. Я розчісувала його із задоволенням і легко-важко всміхалася не менш легковажному відображенням у люстрі.

Чоловік насмішкувато оглянув мою гриву і промурмотів:

— Чи не надумала ти, часом, кого-небудь спокусити сьогодні?

— Надумала,— відповіла безтурботно.

— Хм,— сказав чоловік,— а мені здавалося, що цей чарівливо-солодкий Дантист не з тих, ким ти можеш захопитися.

І такий у нього був вираз обличчя, що мені подумалося: «А чи справді ми настільки цивілізовані люди, як нам хотілося б думати про себе?»

Коли ми заявилися до сусідів, усе товариство уже нетерпляче нікало кругом столу.

Директор найпопулярнішого в місті ресторану мав світле волосся, байдужий ситий погляд, темні мішки під очима і лінійну ввічливу усмішку. Від нього пахло імпортним мильм, свіжою сорочкою і ще чимсь майже певловимим з від-

тінком алкоголю. З усього було видно, що він звик подобатися жінкам, друзям, підлеглим, начальству — всенікому білому світові.

Про його дружину — дебелу квочку з набряклими повіками і короткою драглистою шиєю — мій чоловік сказав: «Три кіла золота». І справді, золото зблискувало у неї в роті, на товстих коротких пальцях, у маленьких відстовбурчених вухах і на неосяжних грудях. Пригадую, мені тоді зробилося страшенно шкода витончених прикрас і дорогої оксамитового плаття, яке от-от мало луснути. Той, хто їх створював, мабуть, жахнувся б, дізнавшися, для кого старався. А може, мене зачепило ще й те, що я точно знала: ніколи не носити мені такого плаття і таких прикрас. Бо, коли нам із чоловіком вдавалося нашкребти якийсь гріш, ми витрачали його на подорожі і книги.

Якби ж знаття, скільки мені згодом доведеться вислухати про цих людей, може, я придивлялася б до них пильніше. А то тільки й запам'ятала, що курка весь час просиділа в кутку і не спускала очей з чоловіка. А той після третьої чарки втратив лоск, чисто виголені щоки йому взялися плямами і одвисли, виразно випнулося черевце.

Іще одна пара однаково чорнявих, однаково кудлатих, однаково худих і червонощоких молодят захоплено розповідала про весільну подорож до Югославії і всім охочим давала помацати новенькі джинсові костюми. З того, що вони говорили, можна було скласти детальний довідник цін: що і почому продається в Югославії та скільки це коштує на наші гроші.

Потім, коли увімкнули магнітофон і вже знайоме нам ревище гримнуло з потроеною силою, молодята показали танці, яких нещодавно навчилися. Танцювали вони гарно, та й самі були дуже молоді й гарні.

Я поглянула на чоловіка, щоб перевірити, чи й йому молодята до вподоби так само, як мені, але той дивився в інший бік.

Предмет його уваги неможливо було переоцінити: жінка належала до породи тих, які мені найбільше подобаються. На плавних лініях і ніжному світінні шкірі від-

почивав погляд. Від щиколоток до свавільно закрученого пасма на чолі — суцільне свято витонченості і гармонії. Упovільнені рухи гіпнотизували і мовби заохочували дивитися й дивитися на ті пропорційні форми. (Секрет магічності її рухів перестав бути секретом, коли я дізналася, що Венера — балерина). Ясна річ, її звали не Венерою, це я її так охрестила. Лишалося тільки дивуватися, як вона управляється зі своїми пишними стегнами і повнуватими ногами у балеті.

Я знову глянула на чоловіка і мені схотілося сказати щось гостре, аби відвернути увагу від Венери, але він раптом скілився до самого вуха і прошепотів:

— Цікаво, чим він її полонив?

І справді, досить було порівняти Венеру з її чоловіком, щоб думки закрутися довкола цього питання. Дистрофічно худий, сантиметрів на п'ять нижчий від неї, той, здавалося, от-от поскаржиться на хвору печінку або виразку шлунка. Але він ні на що не скаржився, а коли й відкривав рота, то тільки для того, щоб похвалитися дружиною. Страви, якими пригощала нас Олена, слугували йому приводом, щоб розповісти про кулінарні здібності балерини, танці молодят — щоб похвалитися її останнім виступом на обласному концерті творчої молоді, а під кінець він і взагалі ні з того ні з цього сказав:

— Уявляєте, яка у мене Ліна розумниця — я учора бив, бив комарів на стелі, а вона й каже: чого ти, мовляв, мушишся, увімкни пилосос і збери їх усіх заразом. Раціоналізатор!

Потім, коли Олена почала вчащати до мене, я дізналася, що директор ресторану одружився на своїй гладусі виключно заради посади, яку йому забезпечив тесть; що однакові молодята теж працюють у його закладі, що хирлявий чоловічок — директор райхарчоторгу — з Венерою (тобто, Ліною) одружився через п'ять днів після пляжного знайомства, бо, як він говорить, саме така дружина повинна бути у чоловіка його польоту і так далі.

Але того вечора, про який я розповідаю, нічого цього я про нове товариство не знала. Я намагалася не усміха-

тися, слухаючи скрушні розмови про те, що з харчами ніші стало погано, — а стіл же ломився від сервілатів, баліків та антре-котів. Коли черговий промовець заявляв, що скоро жити стане взагалі нестерпно, і відправляв до рота бутерброд з ікрою, я опускала очі долу. А потім іще й дозволила втягти себе у розмову про те, де можна дістати пристойну дубльонку. А що? Спробуй розводити критику, коли п'еш їхні прекрасні «Мускати» і закушуєш їхніми консервованими ананасами!

Перед «Мускатом» і ананасами наступив у нашій вечірці переломний момент. Директор ресторану вибачився і попросив дозволу у дам зняти піджак. Молодята також познімали нарешті свої паркі джинсові курточки.Хоча краще б не знімали, бо під ними виявилися звичайнісінькі майки, тільки їх того, що розцяньковані ззаду і спереду якимись написами і дикими фізіономіями. Я не звернула на ті написи уваги, бо з іноземної мови ніколи більше трійки не отримувала, але мій чоловік, дивно перекрививши обличчя, весь червоний від ледве стримуваного сміху, прошепотів:

— Ти знаєш, що там написано? «Клуб гомосексуалістів»!

Ми так довго реготали, що зрештою всі замовкли і здивовано вступилися в нас, тож довелося пояснити причину веселощів. Молодята розстроїлися: майки вони придбали в порту у іноземних моряків за таку ціну, що від здивування у мене навіть сміх пропав.

Тим часом Олена поприбирала брудні тарілки і принесла японський десертний сервіз. Заодно вона встигла змінити вбраниння: замість червоного шовкового плаття на ній тепер був довгий блакитний пеньюар, крізь який виразно просвічували білі трусинки і бюстгальтер. Я зиркнула па чоловіка — він ледь глузливо усміхнувся мені: знов, що не виношу ці пікантні штучки.

Світло вимкнули, а натомість засвітили кольоровий нічник. І, ясна річ, знов увімкнули музику. Очманіла від вина, цигаркового диму, мерехтливої півтемряви, гупання тих, що танцювали, і завинвання писклявих голосів у дина-

міках, я прямувала до балконних дверей, коли усміхнений господар дому запросив мене до танцю. На жаль, таких танців я не мала нагоди вивчитися. Тим більше здивувалась, що мій чоловік досить вправно вибрикує з прозороголовою Оленою. Еге ж, тут було від чого сторопіти. Виходить, у тих своїх «парубоцьких вилазках» він не гайнував часу даремно. Минуло чимало часу, поки я згадала, що цивілізована жінка в даному випадку мусить тільки порадіти за успіхи чоловіка.

Не знаю, чи помітила мій настрій Олена, чи просто хотіла і мене залучити до танців, а тільки вона зажадала «чогось спокійнішого». Хвилин за десять серед купи касет вдалося знайти одну спокійнішу. І коли ми з чоловіком танцювали і слухали чудову Софію Ротару, я заспокоїлася і почала навіть отримувати певне задоволення від вечірки. Ми випили тихцем по чарці вина, і нам стало весело й легко.

У той момент слід було відкланятися та йти додому. Та якось більшість із нас так влаштована, що, коли нам добре, все чекаємо, аби стало іще краще.

Ми продовжували тихо сміятися, обійтися і попивати вино. Можу присягнути: того вечора міри я не перебрала. Тобто, я хочу сказати, що була при здоровому глузді і здатності розмірковувати, коли директор ресторану під час танцю заходився обстежувати рельєфи моєї спини. А от чом я не прореагувала належним чином, мені й самій важко зрозуміти. Атмосфера таких вечірок близче до півночі згущується настільки, що чинити опір їй дуже важко. Коли потім чоловік у мене допитувався, що я при тому думала, я тільки могла сказати, що не думала нічого. А що думали молодята, коли, впрівши від танців, познімали маечки і світили голими спинами та животами? А що думала Венера, лукаво пострілюючи очима і перебираючи грайливими пальчиками гудзинки на сорочці у моого чоловіка?

Мені дуже добре запам'ятався момент, коли ввімкнули світло, і я немов збоку побачила, який ми всі маємо вигляд. Олена, по-котячому примуржлившись, курила в кутку біля телевізора. «Три кіла золота» пекла мене таким поглядом,

що й дерево могло б задиміти. Дистрофічний Венерин чоловік іще більше пожовк, дрібні риси його обличчя так загострилися, наче він от-от мав втратити свідомість. Дантист демонстративно байдуже перебирає касети. Лиш розкуйовдані молодята продовжували милуватися, і, коли вмовкла музика, тільки звуки їхніх поцілунків порушували тишу.

Довгий час мені вдавалося уникати наших сусідів. Схоже було, що й вони не прагнуть продовжити знайомство.

Настало літо. Ми «відкрили» для себе маленьку станцію прокату човнів і полюбили далекі прогулянки на загублені у плавнях незаймані острови й озера. По дорозі на роботу я встигала купити качку або курку на базарі, а картоплю і зелень ми добували у дачників-пенсіонерів. І увечері нам так гарно було сидіти біля вогнища на якій-небудь крихітній галявиці у прохолодній траві, дивитися на вечірню ріку і вдихати пахищі присмаченої молодим чашником та кропом страви. Гарно було після купання вечериати у темряві і згадувати усі прекрасні місяця, де нам вдалося побувати разом. Додому поверталися пізно і одразу ж засинали, навіть коли за стіною ревла музика.

Як я тепер згадую, то було чи не найкраще наше літо. Усі газони у місті пломеніли квітами, але найбільше ми вподобали один — засіянний густою зеленню, крізь яку зрідка пробивалися ромашки завбільшки з блюдце та кущики дикого маку,— і часто ходили милуватися ним. Всюди на вулицях продавали з лотків черешні, суниці і зелень. В усіх кінотеатрах показували гарні фільми. Герой, про яких мені тоді випадало писати, були здебільшого захоплені ділом люди, які знали, чого прагнуть у житті, і від спілкування з ними у мене складалося враження, що увесь світ заселений працелюбними лагідноокими доярочками, витонченими вигадницями-швеями і серйозними запальними раціоналізаторами. Чоловік часто кепкував з такого мого уявлення про світ, але незлостиво, весело, і я не пригадую, щоб того літа ми хоч раз посварилися.

Він займався науковою організацією праці на велетенському комбайнному заводі, і хоча інколи обсміював свою роботу і розповідав про неї анекdotи, я знала, що займається нею всерйоз і не без успіхів. У нас було безліч цікавих тем, коли сходилися увечері. Про сусідів ми геть забули.

Поновилися наші взаємини з Оленою аж пізньої осені. Грапилося це завдяки маленькому курйозному непорозумінню.

Я вже говорила, що мій чоловік час від часу робив «підрабоцькі вилазки» у товаристві неодружених або розлучених своїх друзів. Мені здавалося, що це безглузде гайнування часу, тому й не виявляла до веселої компанії особливого інтересу. Так само й у мене були давні приятелі, яких чоловік вважав занудами або ненормальними, і не виявляв бажання спілкуватися з ними.

Того разу подзвонив один з них, Дмитро, і сказав, що потребує моєї допомоги. Надворі лило вже другий день, холодний вітер пронизував до кісток, і я вирішила, що найкраще нам буде посидіти у якомусь кафе без музики.

Чоловікові я сказала по телефону:

— Шановний, ви, часом, не маєте бажання провести сьогоднішній вечір у товаристві приємнішому, ніж мое?

— Як ви могли подумати? — вкрадливо промуркотів він. — Адже я чоловік пайчарівнішої жінки нашого часу!

— Я вам пропоную сьогодні відпочити від моєї чарівності. Підіть-но потанцюйте де-небудь з молодими дівчатками.

— Ану, кажи, що замислила? — спитав той грізно.

Я пояснила, в чім річ, і чоловік одразу скис:

— Я тебе чекатиму, гаразд? Не пізніше, як пів на дев'яту, еге ж?

Чоловік залюбки розважався, коли зінав, що я в цей час сиджу вдома, і нізащо не погоджувався кудись піти, якщо подібний захід затівала я сама.

Ми з Дмитром влаштувалися у напівпорожньому залі віддаленого від центру кафе, взяли по чашечці кави з конъ-

яком і заходилися роздивлятися його останні роботи. Дмитро готувався до міжнародної виставки художнього фото у Франції і тепер хотів почути мій присуд своїм шуканням. Шукав він завжди, а іноді навіть і знаходив — про те свідчили кілька солідних нагород і публікацій в наших та іноземних журналах. Але хлопця так часто заносило, що собі він уже просто не довіряв. Інтуїція не підводила мене ніколи, і хоч я часом не могла сказати точно, чому одна робота подобається, а інша — ні, жюрі виставок неодноразово підтверджували мою правоту.

— Ти дуже виріс за півроку, що ми не бачилися, — похвалила я Дмитра, розглядаючи висвітлений — аж прозорий — портрет хлопчика з величезними чорними очима.

Полегшене зітхання знеможеного мовчанкою автора було сповнене вдячності.

— О! Де ж ти знайшов таке диво?

На фото розсміяна юнка з тонкими здійнятими над головою руками, з беззахисними цинотливими персами, коцами, що розметалися від руху чи вітру, здавалося, от-от злетить. Знято її було і справді у русі: руки повторювались кілька разів, і дівчина випадала крилатою.

— Можеш зі мною не вітатися, коли тобі за це не дадуть якоїсь медалі, — сказала впевнено Дмитрові.

Той розцвів, збентежився, залюбленим поглядом подивився на свою роботу, а потім на мене.

І в цей момент я побачила Олену. Вона впевнено йшла від дверей вивіrenoю на тисячах чоловічих очей ходою, а за нею сунув директор ресторану. Минаючи наш столик, сусідка ледь кивнула, і того легкого нахилу голови було досить, щоб зафіксувати і крихітні чарочки з коньяком, і летуючу юпку на фото, і захоплено-вдячний погляд моого супутника.

Олена подзвонила годині о десятій того ж вечора.

— Я все розумію, — захихотіла вона. — Ти не хвилюйся: мовчатимеш ти — мовчатиму і я.

З її притишеноого сторожкового тону я зрозуміла, що Дантист десь поблизу. За мить вона голосно сказала:

— У тебе, часом, немає цибулі? Винеси на балкон, а то мені суп немає чим засмажити.

Я понесла цибулю, дивуючись, що о такій порі хтось іще варить суп. Олена вихилилася з-за бетонної стіни, що розділяла наші балкони і лукаво зашепотіла:

— А він у тебе нічогенький. Я забіжу завтра після роботи, поговоримо. Не бійся, я сама така, так що мовчачиму.

І зникла.

— Щойно сусідка поклялася, що не розкаже тобі, як я провела сьогоднішній вечір, — сповістила чоловікові.

— А як ти провела вечір?

Відколи я прийшла додому, оце вперше він виявив цікавість. А до того ми говорили про погоду, вечеряли і читали газети.

Я почала розповідати про летуючу юнку з незайманими беззахисними персами, але чоловік невиразно чміхнув, і мені перехотілося говорити. По паузі він в'їдливо зауважив:

— Хотів би я бачити, яка це незаймана дівчина погодиться, щоб її фотографували у такому вигляді. Злецький хлопець цей твій...

Та я не бажала слухати далі.

— Як ти міг зрозуміти, йшлося про образ, а не про модель, — мої слова крижаніли на льоту.

— О, так! Ці твої художники, фотохудожники, поети — просто чарівники! Спочатку вони сплять з дівчатками, а тоді творять з них образи невинності.

— Ну й що з того?

— А те, що вони просто шахраї!

— А ти дикун.

— Так, я дикун, морально і фізично здоровий дикун, переконаний, що жодна порядна дівчина не дозволить фотографувати себе голою. Та ѿ який чоловік займатиметься фотографуванням, коли перед ним отаке видовище? І взагалі оте ваше фотомистецтво відається мені підозрілим. Краще вже відверта порнографія — там хоч без брехні!

Ми обоє розуміли, що суть нашої суперечки — не фомистецтво. Просто, чоловіка дратували прояви моєї самостійності, але признатися в тому відверто він не міг. І ще більше зlostився від того, що я про це згадуюсь. Ми замовкли і більше про Дмитра не говорили.

Коли наступного вечора прийшла сусідка і сказала: «Одного я не збегну — навіщо вам було привселядно розглядати знімки голих жінок?», — я вже й не здивувалася.

Олена торохтіла безугавно, і, коли б мені навіть дуже схотілося пояснити, що я не «така сама» і не приховала свою зустріч з Дмитром від чоловіка, це було б просто нездійсненно.

— Ми зробили страшну дурницю, що посунули у те кафе, адже Сергія усе місто знає, ще б не знати: директор найкращого ресторану! — може дійти до Соньки, а вона ж моя найкраща подруга (хихотіння), але, сподіваюся, обійтися, і потім, мене ж на бога не візьмеш, не впіймав — не кажи, що злодій, еге ж?

— Умгу.

— Хоча — уже й так розмови у нашему колі йдуть. Так ми самі винуваті, треба вестися обережніше, особливо в компанії, а ми й очей одне з одного не зводимо.

Так ось чому вона так люто мрежилася, коли я танцювала з отим...

— Віталій кілька разів прискіпувався, а то якось навіть заїхав сп'яну. Та я знаю, що робити: уночі підластишся — він і розтане, правильно?

— Мабуть.

— А ця дурна Сонька із Сергія просто пушинки здуває. Не повіриш, але він нізащо не одягне дівчі одну й ту саму сорочку, щодня — все свіже. Я б так не витримала, а вона — нічого, пере, варить — усе для Серъоженьки. А варити йому — одна мука: шлунок хворий, печінка хвора, пирки... Я он як його люблю, а за чоловіка мати не схотіла б. А Сонці нічого ж більше не лишається, вона й досі з радості не отямиться, що Сергій на ній оженився. Може, якби ми були такі потвори, як вона, так теж годили б своїм чоловікам, наче болячкам, правильно?

— Либонь, що так.

— Найдивовижніше, що і його вона цілком влаштовує. Її батьки стараються — вдома тільки пташиного молока нема. Сонька хазяйновита і несварлива, слухається його з півслова. Хоча якби я була чоловіком, то ні за який скарб і на безлюдному острові нею не спокусилася б. Господи, прости мене, грішну, бо то ж моя найближча подруга!

Поволі у мене голова пішла обертом. Досі жоден з моїх знайомих так відверто не ганив своїх друзів. А про те, що можна кохатися з чоловіком найближчої подруги і до того ж приятелем твого чоловіка, та ще й через день усім гуртом пити й танцювати, я знала в основному із зарубіжних романів. Отож тепер намагалася не дуже розплюшувати очі на сусідчині одкровення. І все ж не можу сказати, що від нашої балачки відчувала саму лише незручність. Була іще й гостра цікавість на зразок тієї, з якою розглядаєш зблизька чаюлю або цвіркуна і дивуєшся, що коліна у них згинаються не так, як у людей, а навпаки, і що це не заражає їм вправно рухатись.

— Не розумію, чого це жінки вішаються на Сергія? Ну, зовнішність у нього імпозантна, але ж як коханець — нічого особливого. Сонька ще раніше скаржилася па це, та я гадала, він тільки з нею такий, бо дивно було б, якби мужчини від неї шаленіли, правда ж?

Я похлинулася кавою і, оклигавши, спробувала зупинити Олену:

— І це у вас зветься коханням?

— А що я можу зробити, коли він такий є? Правду люди кажуть: любов зла...

«Не тратьте, куме, сили,— сказала я сама собі.— Зрештою, можна дивитися на Олену як на представницю певного типу жінок і спробувати вивчити цей тип, коли вже випала нагода». Іще я подумала, що ніхто нас із нею не чує, ніхто з моїх знайомих ніколи не дізнається, у які балачки я вступаю із сусідкою, і — посміливішала.

Олена, схоже було, виговорилася, бо зажадала зізнань від мене. Вона спитала:

— Ну, а як твій у цьому плані?

— Та наче нічого... — промірила я, намацуючи стежку серед драговини розмови.

— А де ви зустрічаєтесь? Ти не боїшся, що до чоловіка дійде?

— Трохи боюсь.

— Ну й правильно. Вовків боятися — в ліс не йти.

Потім по паузі:

— А знаєш, мені здалося, що твій чоловік симпатичніший, ніж той.. як його звати?

— Мені теж так здається, — це я сказала цілком широ.

— От і в мене так само. Але що з їхньої краси, коли вони свині, правда? Я свого спочатку так любила, що світу білого за ним не бачила. Та яка тварюка, коли нап'ється! І руки розпускає. Може тарілкою в мене пожбурити або ще чим. Останнього разу розбив об вашу стіну кришталеву вазу — я ледве встигла відскочити. А його мамочка, коли я їй поскаржилася, побігла по сусідах: «Ви уявляєте, до чого та змія мого хлопчика доводить?!». Так я тепер не скаржуся, а тільки думаю собі: бий, бий, скотиняко гідосна, а я тобі за це хіба ж такі роги почеплю — за тролейбусні дроти чіплятися будеш. А твій не б'ється?

— Hi.

— І не пробував?

— Не пробував.

— Пощастило. А я думаю, чого це у вас так тихо завжди, наче ніколи й не сваритеся.

— Ми й не сваримося.

— То чим же він тобі не такий?!

— Хто?

— Та чоловік же!

— Я хіба кажу, що він мені не такий?

— Нічого не розумію! А навіщо ж тоді той, другий?

От напасть, я геть забула про той факт, що тепер теж маю «коханця». Треба було якось вибиратися зі слизького.

— Так любов же зла, — не спромоглася придумати щось краще.

Олену, видать, таке пояснення цілком вдовольнило, вона кивнула розуміюче головою, спітала знову:

— Так де ви зустрічаєтесь?

— Де прийдеться.

— Так не годиться. Попадеться, як Сірко на перелазі.

І розповіла, що Сергій знайшов чисту квартирку неподалік від нас. Тіточка бере недорого — сорок карбованців на місяць. Правда, вони й бувають там раз чи два на тиждень, та й то не більше двох-трьох годин, зате усе надійно і зручно.

— Хочеш, домовлюся з тіткою, щоб ви приходили туди, коли ми не зможемо? — у пориві дружньої щедрості запропонувала Олена.

Вдруге я похлинулася кавою. Вона зрозуміла паузу по-своєму:

— Та не бійся, тітка не видасть. І санітарні умови там на пайвищому рівні — гроші ж які бере, то й старається.

Мені нічого не лишалося, як проміррити, що, може, пізніше..

Пізніше я не втрималася, щоб не поділитися своїм відкриттям із чоловіком: виявляється, у нашому ідилічному благопристойному місті можна запросто знайти квартирку для таємних зустрічей!

— Господи, чого б я дивувався, — позіхнув той. — Доки не переведуться отакі шльонди, доти процвітатимуть спрітні «добрі» тіточочки, охочі на цій справі заробити гріш.

— Чого ти її так ганиш? — розсудливо одмовила я. — Зрештою, гарна жінка — це гарна жінка, і за всіх часів він, мужчини, вибачали їй і легковажність, і облудність, і непостійність, і марнославство, і ще безліч інших гріхів. Та й дивно було б, коли б отакому чоловікові, як Дантист, хто-небудь зберігав вірність.

— Стара пісня, — сказав чоловік. — ІЦо б ви не накоїли, а винні завжди тільки ми.

Поступово у мене прокинувся смак до балаканини із сусідкою. Якщо не брати до уваги брехню про моого гіпотетичного коханця, у її товаристві не треба було гррати ніякої ролі, не треба було дбати про мову, логічність ви-

словлювань, не треба було контролювати себе щоміті. Я розслаблювалась і часом верзла таке, чого ніколи б не дозволила собі в іншому товаристві. Потроху я навіть почала розуміти, чому жіноче населення нашого будинку так любить збиратися вечорами і теревенити без кінця і краю, забувши про холодець на плиті та білизну у ванні.

Коли я розмовляла з чоловіком чи з колегами, це скидалося на гру в теніс: щоміті мусила пильнувати м'яч-репліку, вгадувати можливі комбінації, випади партнера, гідно повернати подачу. А те, що я говорила Олені чи вона мені, схоже було на лінівне кидання камінців у воду — «хлюп!» — і сліду не лишилося.

Хоча, звичайно, якийсь слід лишався. Я відкривала для себе новий світ, в існування якого — у моєму прекрасному місті, населеному передовиками виробництва і окремими несвідомими громадянами, котрих треба негайно перевиховувати! — важко було повірити.

Якоюсь Олена повідомила:

— А тепер іще ця зліднячка Людка — нахабно втерлася у наше коло і пнеться з усіх сил, щоб не відстати. Аж смішно дивитися! Іще й на Сергія вішається, просто зло бере.

— Як це — «пнеться з усіх сил»? — на хвильку одірвавася я від плити.

— А так. У нашему колі усі приблизно однакового достатку. У Сергія з Сонькою квартира, дача, ну й золото — ти сама бачила, скільки, та й то не все. У Маркушенків, правда, немає дачі, зате Ліна вже третю дубльонку собі дістала і може хоч десять їх купити. Оце днями перстень з діамантом показувала — три тисячі! Про Сашка із Санею і говорити нічого: цього року були в Югославії, наступного збираються у круїз по Чорному морю, а потім у Прибалтику. На своїй машині поїдуть. Купувати їм машину не можна, бо не по зарплаті — підохріло буде. Так вони хотять лотерейний квиток дістати. Ясно-розуміло: доведеться переплатити.

Все це були готовісінкі, викінчені і бездоганні герой для фейлетонів. Але Олена говорила про них так спокій-

но і буденно, що мене аж сумнів узяв: чи правильно я її зрозуміла? Бо одне діло — абстрактні герої фейлетонів, а інше — твої сусіди, з якими ти спілкуєшся і проводиш дозвілля.

Іще мене зацікавило, яким чином усі ці люди зібралися докупи, чому у їхньому «колі», як це називала Олена, немає нікого з простих нормальних людей. Я спитала про це сусідку.

— Як ти не розумієш! — здивувалася вона. — Адже той, хто сам не маєлює, од заздрощів може накапати на інших. Це що ж тоді буде? На роботі усіх бійся, та ще й серед друзів тримти, щоб не продали?

Її відвертість хоч кого могла загнати в куток.

— Так на чому я спинилася? — задумалась вона. — Ага! Усі в нашему колі при гроших. А що є у нас, ти бачила, — продовжила із задоволенням. — Квартиру, правда, зробили батьки, але решту — усе ми самі. Віталій довго пручався: краще не треба, рано чи пізно хтось пронюхає або сусіди донесуть. Але я йому сказала: вовків боятися — в ліс не йти. У кіннату, де він пацієнтів приймає, врізали замок, та і я ж пильную. Дратує іноді, що чужі люди в квартирі товчуться — так без того не обійтися. Доводиться терпіти, бо хіба на зарплату зубного лікаря проживеш?

Я почувалася страх як незручно, але своє зачудування вирішила лишити при собі. А доводити, що чинити, як її чоловік і друзі, негоже — безглуздо, бо ж напевне Олена хоч раз у житті та читала «Крокодил» або «Перець», напевне ж, у школі та інституті їй не один раз втюкмачували, що погано, а що добре.

Тому я тільки спитала:

— Ну і що ж Людка?

— Ага! Людка — це колишня Сонина однокласниця. Працює секретаркою у якогось там начальника. А чоловік її — інженер. Твій хоч завідувачій відділом, а то просто інженер. Уявляєш, що можна мати на зарплаті секретарки та інженера?

— Уявляю.

Іронії моя співрозмовниця не помітила.

— Сонька із самого початку була проти того, щоб вводити у наше коло чужих людей. Вона щодо цього дуже прискіплива. А тут — однокласниця, причому прилипла, як реп'ях. Ніякого самолюбства у людей! Сама має на вихід два плаття, Іван її чи не третій сезон одні черевики носить — а туди ж!

Мені стало кривдно за бідолашну Людку і її Івана.

— Ну ѿ що? Я не маю на вихід жодного плаття, вони у мене всі на будень і на свято.

Кілька секунд Олена замислено розглядала мене своїми ясними безхмарними очима.

— Ти — інша справа! У тебе стиль інший. І потім, я бачила на тобі пару таких кофточок, що навіть позаздрила. «З рук» вони коштують по півсотні, не менше.

— Я нічого не купую «з рук», бо не маю машинки для друкування грошей.

Сусідчині очі зробилися геть круглими.

— Ти що хочеш сказати? — протягla вона недовірливо. — Що ви живете на свої зарплати?

— А ти що думаєш, — у тон її протягla я, — може, ми крадемо чорнило на роботі і перепродуємо з-під полі?

Вона розсміялася.

— А як же ти викручуєшся?

— Нам вистачає.

— Скільки вистачає?

— Сто п'ятдесяти у чоловіка, та у мене близько ста вісімдесяти, коли не полінуюся.

Тепер у Олени в очах я впізнала той вираз, з яким роздивляються зближка чаплю чи коника.

— Виходить, ти заробляєш більше, ніж він? — спитала вона підозріло.

— Більше. Ну ѿ що?

— І це тебе влаштовує?

— Ти вважаєш, слід послати його на пограбування місцевого банку?

— Та ні... Але він все ж таки мужчина... Інші ж якось влаштовуються!

Сусідка була вкрай розгублена.

— Він іще й людина, якій подобається її робота. А я волію мати в хаті веселого життєрадісного чоловіка, а не байдужого заробітчанина. До того ж, кажу тобі: нам винесла.

Вона все ще не йняла віри.

— Ну, знаєш, оті твої кофточки...

Ледве тамуючи роздратування, я розповіла їй про Чаплинку, Новотроїцьке та інші районцентри, де немає дефіциту на товари, а є дефіцит на модниць. Олена проігнорувала мій нелюб'язний тон і заходилася підлещуватись:

— Слухай, візьми наступного разу ѿ мене, га? Я так хочу французькі духи, а вони ж тільки у такій глушині і можуть бути. От Ліна дісталася «Чорну магію»...

Я дивилася на її радісно збуджене гарненькє личко і думала: ти ж на цілих три роки молодша від мене, а вже така одноманітна. І ще згадалося: коли мені було стільки ж, мило за тридцять копійок здавалося нам предметом розкоші.

Довгий час чоловіка розважали наші взаємини з Оленою.

— Ну, — питав після того, як вона йшла додому, — як поживає твій коханець?

— Прекрасно! — підкочувала я очі. — Наполягає, аби я негайно брала з тобою розлучення і виходила за нього заміж.

— Бідолаха! Доведеться юому потерпіти, бо в планах на найближчі десять років у мене нічого такого не значиться.

— А що там значиться на сьогоднішній вечір? — підтримувала я гру.

— Паштет з печінки, тушкована свинина з капустою в сметані, пиво і поцілунки. Першу частину виконує неперевершений кулінар століття (він же — найчарівніша жінка нашого часу), другу — її вірний слуга.

— Мені подобається ваш план, підлабузнику, — казала я юому і починала лаштувати вечерю.

Але згодом наші розмови після сусідчиних відвідин втратили веселий тон.

— Що робить у нашій хаті ця розпусниця із мізками інфузорії? — питав чоловік, ледве стримуючись.

— А ти — неотесаний грубіян.

«Грубіян» я вимовляла майже ласково. Колись давно нас тішила манера розмови за принципом «сам такий» або «а ще при шляпі». Але тепер чоловікові було явно не до сміху.

— Я таки грубіян, і наступного разу я скажу тій усе, що думаю. Я грубіян, але не якшаюся з пустоголовими шльондрами, не веду з ними «милих» розмов і не розігрую штучного співчуття. Ну скажи на милість, навіщо тобі вислуховувати це булькання застояних помий?

— Скажу. Олена не шльондра. Вона щиро любить свого Сергія і страждає від того так само щиро, як і тисячі інших розумних чи дурних, одухотворених чи пустих жінок. А щире почуття за будь-яких умов варте поваги і співчуття.

— У такому разі поважай і мое почуття: я щиро зневажаю цю вертихвістку і не хочу бачити її. Зустрічайтесь в іншому місці, коли вам так вже кортить потеревенити. Хоч би й на тій квартирі, де вона милується зі своїм бауром!

Я довго мовчила дивилася на чоловіка. За вікном задзеленчав сміттєвоз.

Тоді я тихо і спокійно сказала:

— Будь ласка, я тебе дуже прошу, коли ти нічим не зайнятий і якщо це тебе не обтяжить, зроби мені послугу — внеси кухонне відро.

І втупилася у вікно. В ту ж мить я шкірою відчула, що йому страшенно кортить дати мені ляласа або хряснити чим-небудь об підлогу.

— Дикун, — сказала я, не обертаючись, і в останню мить голос мене зрадив, а з підборіддя на підвіконня капнула слізоза.

Мій мілій вайлуватий дикун вхопив мене в оберемок, посадовив у крісло, примовляючи, що він іще й несусвітній йолоп, та й заходився витирати мені слізози.

Власне, можна було й передбачити, що Оленина любов із Сергієм закінчиться чимось поганим. Але уявити, що це станеться так бридко, було неможливо. Ще й досі мене не полишає відчуття, що більшість сусідчиних історій я вичитала у книжці, автор якої мав надміру брудну уяву.

Того разу вона прийшла до мене бліда й невесела. Сказала, що хоче порадитися, але довго переповідала нудні незначні незгоди на роботі, дивилася у вікно, курила. Потім помовчала, наслухаючи галас очманілих від весни горобців і дітей на вулиці, стомлено сказала:

— Я вагітна.

Чи не вперше я пожаліла це тендітне дівча по-справжньому. Вона не створена була для страждання, і мені стало страшно за її кволі бліді ручки, тонку шию, пухнасте ніжне волосся. Та Олена з несподіваною силою вигукнула:

— Ale ж яка тварюка!

І затнулася, глянула винувато.

— Він знає? — спітала її якомога лагідніше.

— Еге ж. Угадай, що він мені сказав?

Я стенула плецима: справді бо, момент для загадок був непідходящий. Олена примружила очі, здаленіла поглядом:

— Він сказав: «От напасть! Тиждень тому Людка мені таке заявила, а тепер ти!».

Спочатку я не повірила власним вухам. А коли повірила, звичайна стриманість злетіла з мене в одну мить.

— Тварюка! Жаба мерзенна!

Олена далеким стомленим поглядом прослідкувала, як я трощила сірникову коробку, потім тихо і наче аж здивовано промовила:

— Все одно я люблю його...

Мені заціпило: жодне із досі вживаних слів не могло передати моїх почуттів, а те, що вихопилось із закапелку пам'яті, неможливо було вимовити вголос. Це якимсь чином протверезило мене.

— Любити отакого пацюка — патологія, — спробувала я вдатися до переконань. — Візьми себе в руки і поглянь на цього об'єктивно.

— Не можу. Все розумію, а розлюбити не можу,— вона прихилилася потилицею до стіни і заплющила очі.— Хочу мати від нього дитину.

Тепер мені схотілося вхопити її за плечі й грюкати головою об стіну доти, доки вона не отямиться. Натомість я пожбурила розтрощену сірникову коробку у відро і сказала:

— Таких, як ти і твій Сергій, треба знищувати фізично, щоб ви не розмножувалися і не передавали своєї дурості наступним поколінням.

— І він не проти...— Олена, здавалося, не чула мене.

— Що — «не проти»?

— Щоб у нас була дитина. Тільки хоче, аби я нікому не казала, що це від нього.

— І ви спокійнісінько начепите її на шию Віталієві, так? І далі будете мило дружити сім'ями, еге ж?

— Сергій обіцяє дбати про дитину. Таємно, звичайно...

— Та невже жодному з вас за все життя не трапилося книжки зі словами «совість» і «порядність»? І де ви такі зросли, що уявляєте любов, як саме тільки злягання?

Олена навіть не образилася. Запалила нову сигарету і сказала спокійно:

— Це неправда. Оте, що ти про нашу любов говориш. Для нього, може, й так, а для мене — ні. Коли хочеш знати, мені воно взагалі байдуже.

Я давню забула, що вести розмови на подібні теми — недопустимо.

— Так якого ж біса? — спитала люто.

— А ти гадаєш, він би зустрічався зі мною без цього?

— Ну, а тобі, тобі від нього що потрібно було?

— Бачти його... говорити... іще — ціluватися. Знаєш, я часто мріяла: ось вирвемося у якесь інше місто, де нас ніхто не знає, де на вулицях не треба озиратися... у магазинах щось купуватимем, щось для нас двох, розумієш? У кіно ходимо без його Соньки і моого Віталія...

Боже правий, жахнулася я, вона ж просто ще дитина, дівчинка, яка через раннє заміжжя не встигла націluватися у під'їздах, назітхатися під вербами при повному місяці,

я мусила у свої вісімнадцять років недосипати коло дитини, прати, варити і втихомирювати п'яного чоловіка. А тепер, коли син підріс і зникли навіть сліди подружньої любові, вона відчула себе ошуканою. І мріяла повернути тінь безтурботної юності — будь-якою ціною. У поспіхові, знеможена готовністю любити, Олена брала те, що найлегше давалося. Бідолаха! Чи знала вона, що між чоловіком і жінкою можуть бути інші стосунки, не такі, як у неї з Віталієм чи Сергієм?

Ми вже доволі довго сиділи мовчки. Бліде Оленине личко у весняних сутінках світилося задумою і печаллю. У всій постаті прозирала впокореність, жертвовність і — живучість. Я знову відзначила, що вагітність, коли їй навіть не судилося щасливе завершення, дуже змінює жінку.

І рантом похопилася: що ж це я? Чом не судилося, коли вона ясно сказала: хочу дитину? Тільки цього ще й не вистачало! Я спитала:

— Чоловік знає?

— Ще ні. Треба спочатку щось придумати, щоб він нічого не запідозвірив.

Обурюватися було ніколи: Олена, здавалося, все продумала, і переді мною стояло нелегке завдання переконати її не чинити дурниць. Я зібралася на силі.

— Ти уяві, дитина може народитися як дві краплі схожою на Сергія, і рано чи пізно ваш обман розкриється. Та й тобі самій колись закортить сказати синові, хто його справжній батько. А Сергій? Він бачитиме, як підростає його дитя і не матиме права навіть зайвий раз взяти його на руки.

— Так ти теж думаєш, що це буде хлопчик? — зраділа вона.

У мене опустилися руки. Але й здатися так просто я не могла.

— Ну, припустім, ти зробиш так, як хочеш зараз,— я вже діяла за принципом «всі засоби гарні». — На даний момент Сергій цікавиться тобою тільки тому, що ти молода і красива. Та й це не заважає йому знатися з іншими, з тією ж Людкою, наприклад. А що стається, коли ти ви-

явиніся прив'язаною до дитини, коли він побачить тебе не в шовках і парфумах, а в запацяному дитиною халаті, без манікюру і зачісок, змарнілу від недосипання?

Нарешті вона дивилася на мене осмислено і уважно слухала. Мені було гайдко і страшно, бо на одні терези кідала життя майбутньої дитини і брудну хіть Олениного бахура. Мені б розказати, що такий пацюк, як Сергій, не гідний бути батьком, що на світі є прекрасні чоловіки і колись їй обов'язково стрінеться благородний і відданий, заради якого схочеться вибратися з болота, що вона його зве «наше коло», і почати життя спочатку. Сказати б, що вона іще спізнає щастя, коли сама буде гідна його. Та чи почула б мене сліпа і глуха від любовного очамріння Олена?

Я вибрала те, що могло схвилювати її пайсильніше, і не надто клопоталася нечесністю прийому: знала, що хоч так, хоч сяк, а Олені того жевжика не втримати.

Тижнів через три по тому нас посеред ночі підняв настірливий дзвінок. На питання, хто там, мені відповіли таким болісним стогоном, що я враз розчахнула двері і — сахнулася. Олена притискала до рота долоню, а крізь її тонкі пальці цибеніла кров і стікала на подертий халатик. Була вона боса й розпатлана, говорити не могла, а тільки тихо сгогнала.

Коли мені вдалося затягти її у ванну та відняти руку від обличчя, я побачила глибоку заюшену тріщину на розпухлій нижній губі. Обмивати рану перекисом водню було досить марудною справою, бо Олена раз по разу смикалася та скрикувала, а разом з нею смикалася і я. Нарешті ми приклали до губ стерильний бінт.

— Може, викликати швидку допомогу? — поспітала я про всяк випадок.

Сусідка заперечно похитала головою.

Прокинувся чоловік, придібав у ванну і заходився чіплятися з розпіттуваннями.

— Іди стели долі перину, — наказала йому. — Та пошукай в аптечці валер'янку.

Більше для сусідки я зробити нічого не могла. Немовірно, але дуже скоро ми всі поснули.

Наступного дня я не пішла на роботу. Цілісінський ранок пробувала як-небудь нагодувати сусідку та умовляла її показатися лікареві. Не вдалося ні те ні інше. Ледве ворушачи понівеченим ротом, пропускаючи усі губні звуки і раз по раз стромляючи у самий кутик вуст сигарету, Олена розновіла, як усе скоїлося. Попри детально продуманий план, чоловік усе ж запідохрів щось, почав прискіпуватися, але вона уперто стояла на своєму, її і на думку не спадало, що він схоче перевірити у лікаря строк її вагітності. Того ж дня чоловік напився, придібав додому опівночі і...

Я почувалася зобов'язаною якось утішити сусідку, хоча за даної ситуації важко було відпایти якусь розраду.

— Все одно твоє життя з ним було сущільною мукою, — сказала я. — Рано чи пізно дійшло б до розлучення. То краще зараз, поки не все змарновано...

— Чого се рафтоф рожлучатися?

В сердитих Олениних очах стояло щире здивування.

— А як же далі?

— Фін нічого не дофеде. Не фіффаний — не слодій.

Отоді я щиро пошкодувала за своїм згаянім робочим днем.

Поки губа заживала, Олена носила марлеву пов'язку — як у хірургів. Вона ще дужче схудла, бо не могла нічого до пуття з'їсти. До того ж, Олену мучили переживання: у її стані жінці необхідно, щоб винуватець був поряд, інакше самотність та розпуха геть висотають сили. Та хоч сусідка і нагадувала у ті дні сновиду, вона пізащо не хотіла з'явитися на очі Сергієві з марлевою пов'язкою, а тим паче — без неї.

Ясна річ, ніхто ні з ким і не думав розлучатися.

І хоча мене вже просто нудило від одного Олениного вигляду, я не почувалася на силі порвати взаємини. «Нічого не хочеться... не можу змусити себе... кожну хвилину згадую... тільки він... хтось доніс... не впійманий — не зло-

дій... умерти... ціаністий калій...» — падали вкруг мене слова, а я продовжувала обмірковувати новий абзац, і тільки коли від мене вимагалася якась реакція, включалася у розмову.

«Господи, Олена — і ціаністий калій! У цієї кішки піяногого відчуття міри, переграє безбожно», — думала розлартовано, а вголос співчувала і втішала.

Як і слід було чекати, таємні зустрічі з Сергієм привелися остаточно. І хоча вона — щойно знявши пов'язку — дзвонила йому по кілька разів на день, благала про побачення, а іноді він навіть і погоджувався, та неодмінно не з'являвся, і тоді вона знов дзвонила і благала — все було марно. Тепер Олена каралася іще й своїм приниженням і все це мусила на когось виливати. А коли Віталій під великим секретом сповістив їй, що Сергій «завів собі якусь офіціанточку», мое життя стало просто нестерпним. Після рейдів на весняні поля, де обвітрені механізатори гомоніли про майбутній урожай, після запальних суперечок молодих архітекторів міста, після співів до півночі у наметовому містечку суднобудівників-туристів дико було слухати сусідчине белькотіння: «Сонька — дурепа... на наші гроші це... заграватиму до іншого... може, його зачепить».

Я фізично відчувала, як збігає час: хвилина, іще одна, десять, півгодини. Згайніваний, убитий час, який неможливо повернути. Це був безсовісний грабунок, у якому я виступала жертвою і співучасницею.

Нарешті знов не витримав мій чоловік.

— Як ти мене повчала? — нагадав він. — «Час і енергію слід витрачати тільки за умови, що це принесе користь тобі або людям!»

Весь квітень ми втікали вечорами з дому і не відповідали на телефонні дзвінки.

А в травні я знайшла собі заняття, яке геть витіснило з голови навіть згадку про сусідку з її клопотами. В далекому степовому селі, до якого після автобусів і попуток доводилося ще й кілометрів п'ять долати пішки, я здибала

молоду агрономшу, у яку закохалася з першого погляду. Їй було двадцять чотири роки, три з них Ніна працювала у радгоспі, причому два останніх — головним агрономом. Вона показала мені пальметні сади і штамбові виноградники, вирощені за останнім словом науки, і то було диво-важко, бо до її приходу радгосп вважався найгіршим у області. Вона розповідала про нові методи організації праці і грандіозні плани на майбутнє — і все це так просто, весело, наче цілий вік тільки й займалася садівництвом, наче не було у неї ніяких труднощів, наче не казали їй попервах сільські тітки: «Молоко на губах утри, а тоді вчитимеш», наче й не прибігала до директора радгоспу у сльозах. А мені кортіло спитати, як вона умудряється при її роботі мати бездоганну зачіску «сессон», випрасуване до найменшої складочки плаття-«сафарі» і манікюр. Та остаточно мене полонила Нінина хата, що потопала у розкішних квітниках — чистесенька, обставлена строгими сучасними меблями, які складалися в основному з полиць і шаф для книг. Книг було стільки, що у мене серце защеміло від заздрощів, і я заходилася присіпуватися з усіма своїми «як?» та «звідки?».

Виявилося, що про книги для молодих спеціалістів дбає парторг, якому, до речі тільки трохи більше літ, ніж Ніні. Зачіску її зробила головний зоотехнік Валя, яка тільки два роки тому закінчила інститут, але в селі її інакше, ніж Валентина Михайлівна, не називають, навіть місцеві парубки. Розкішне «сафарі» вони пошили удвох із молодшою сестрою, котра працює тут же бригадиром городників. І манікюр щовечора одна одній роблять, навіть коли повертаються додому опівночі.

— Ми ж обое незаміжні! — лукаво всміхалася Ніна.

І розповіла, що у неї був наречений іще в інституті, але, коли дійшло до розподілу вакансій, він вирішив будь-що залишитися у місті, а на всі її умовлення заявив, що жінка повинна слухатися чоловіка, після чого вона й чкурунула від нього у це село: по-перше, тому, що воно далеко від того міста, де лишився її горе-наречений, а по-друге, хотілося справжньої роботи.

А коли Ніна познайомила мене з усіма головними спеціалістами, жодному з яких, окрім директора, було не більше двадцяти п'яти років, коли бравий головний будівельник, що, на мою думку, цілком годився Ніні у женихи, показав Палац культури, спортзал з басейном, дитячий садок, музичну школу і навіть пригостив пивом у новозбудованому барі, я зрозуміла, що все це неможливо вмістити у газетну статтю, навіть коли редактор віддасть мені увесь розворот. І я вирішила написати книжку.

Спочатку працювала вечорами, та, коли виявила, що на роботі ні про що інше думати не можу, взяла відпустку.

За вікнами входило в силу молоде літо, а я цілими днями цюкала на машинці, забуваючи навіть поїсти. Я знов блукала квітуючим садом Ніни, пригощалася молоком у Валентини Михайлівни, переписувала показники змагання у кабінеті парторга, разом з директором милувалася дітворою у дитсадку. І мені гарно й легко було серед цього товариства. Як і вони, я сама була захоплена й часто після семи — восьми годин безперервної роботи падала на ліжко з єдиним відчуттям: все, більше не можу. Та через півгодини знов сідала до столу, щоб знов упасти годині о другій ночі.

Зрештою, їсти чи не їсти було моєю особистою справою. А ось те, що я забувала нагодувати чоловіка (а часто взагалі забувала про його існування), не годилося нікуди. Він, було, спробував повернути мене до нормального стану, але я сичала й гарикала, нехтуючи основні правила нашого співжиття. Від сала з огірком на сніданок і ковбаси з цибулею на вечерю чоловік зробився мовчазний і похмурий, та я не дуже переймалася змінами його настрою.

Тож коли одного разу він з'явився додому п'янезній, мов чіп, це було навіть доречно, бо я, нарешті, звернула на нього увагу.

Не знаю, що може бути огидніше, мерзенніше за п'яну людину. Павук-хрестовик, уздрівши якого я починаю тримати від огиди, в порівнянні з п'яним чоловіком може видатися симпатягою. А коли напивається твій чоловік та

ще й намагається вияснити стосунки або освідчується в коханні, від образі, самотності, безсильного обурення вкупі з відразою хочеться кричати на весь світ.

Зайве говорити, що нічого такого я не зробила, бо яка з того користь? З тієї ж причини я не дорікала чоловікові, а мовчки допомогла дістатися до ліжка, постягала з нього одіж та вкрила ковдрою. Ну й робота, мушу сказати! Аж руки тримтіли взяти подушку і придушили його.

Вранці зварила міцний бульйон, каву, наточила повну ванну гарячої води, а вже тоді розбудила свого гульвісу. Тримався він сторожко, та, оскільки з мого боку не зустрів і натяку на вчорашиє, заходився підлещуватися з усіх сил. Єдине, чим я виказала своє невдоволення,— це не поцілуvala його на дорогу.

На вечерю у нас була запечена з картоплею, цибулею і помідорами качка у глиняному горщику та салат із першої капусти. Про те, що за увесь день мені не вдалося написати й сторінки, я не мовила жодного слова. Пізніше ми обговорили кілька проблем, що виникли у чоловіка на роботі, і я навіть спробувала дати якісь поради. І тільки коли надійшов час вкладатися спати, посеред кімнати з'явилася наша старенька пошарпана перина. Вигнання з подружнього ліжка чоловік прийняв із сумною покорою.

Те вигнання тривало іще два дні, впродовж яких я дуже ретельно виконувала свої господарчі обов'язки. Чоловік щосили виказував готовність спокутувати гріх. Любо було подивитися, як ми жваво й доброзичливо щебетали у наших кріслах за вечірнім чаєм.

— Ти знаєш,— підсміюючись, сказав він третього вечора,— наші хлопці роздобули десь книжку, у якій детально описано, що повинен робити чоловік із жінкою, коли вони лишаються на самоті. Просто справжнісінький підручник! І так серйозно читають!

Я відповіла серйозно і приязно:

— Коли ти ще раз з'явишся додому п'яний, тобі теж доведеться вивчати отої підручник.

Він розгубився:

— Це чому ж?

— Бо ти з часом забудеш, що має робити чоловік із жінкою, коли вони лишаються на самоті.

Мої слова означали, що на цей раз я готова простити. Ухопивши зі столу аркуш паперу і ручку, зраділий чоловік написав таке:

«Завідуючій криницю емоцій і ставком любо-щів та найніжніших слів, на які володарка їх накла-ла вето (дефіцит)
спраглого вигнанця двоспального ліжка

Заява

Прошу окатати мені содійствів.

26 травня 197... року.
Підпис».

Тамуючи сміх, я прочитала документ і взялася накла-дати резолюцію. Чоловік нетерпляче зазирав через плече. «Розглянути у місяч...», — написала я із серйозною міною, але докінчiti бюрократське «місячний строк» мені не вда-лося, бо він ухопив ручку і дописав сам. Вийшло: «Роз-глянути у місячну ніч».

Навряд чи здогадався б, що в той момент закінчи-лася чи не найбільша сварка з тих, які іноді потрясали наше подружнє життя і яку ми обое дуже болісно пере-живали — кожен сам собі під личиною спокійної добро-зичливості, знемагаючи від розпуки і самотності.

Як часто трапляється, все те мало й позитивні наслід-ки. Чоловік за один вечір придумав мені такий розпорядок дня, який задовольняв нас обох. На той випадок, коли б я раптом знов забула про все на світі, він зобов'язався дзвонити додому й нагадувати про себе.

Як швидко забуваються прикроці, коли ти молодий! Я знов поринула у світ симпатичних мені людей, а коли мене висмікував звідти тріскучий дзвінок, веселий рідний го-лос питав:

- Ну, як твої герой?
- Ростуть! — повідомляла я так само весело.
- І б'ють рекорди?
- Аж курява летить!

— Так не забудь по всьому повести їх у лазню, бо, чого доброго, так і випустиш в світ запилених.

Увечері ми удвох поралися на кухні, удвох сідали до столу, а потім удвох виrushали на прогулянку: чоловік наполягав, аби я хоч годину-півтори на добу дихала сві-жим повітрям.

Перина мирно відлежувалася в шафі.

Чесно кажучи, я не помітила, що увесь той місяць Олена не дзвонила і не приходила в гості. Я так міцно забула про її існування, що згадала тільки у рожево-блі-голубому приморському містечку, куди ми поїхали відпо-чивати після того, як надіслали рукопис у видавництво (редактор, покрекуючи, дав мені ще десять днів без оп-лати). Згадала не тому, що вулиці і пляжі тут були пере-повнені довгоногими тендітними блондинками з голубими очима. Ні, згадала я її тоді, коли поблизу не було жодної блондинки, а ми з чоловіком — засмаглі, накупані, зголод-нілі — купували в гастрономі смажених курчат і рислінг на вечерю. Мені було страшенно приємно бачити поряд усміхнене обличчя найкращого з чоловіків, на виду у всього світу торкатися його теплої руки і знати, що уве-чері ми удвох підемо в кіно, потім гулятимо коло моря і що його очі будуть звернені тільки до мене. І, гадалося мені тоді, що так буде завжди.

Це була мрія бідолашної Олени та, мабуть, і не тільки однієї Олени.

Відки я могла знати, що у той момент Олена наймен-ше потребувала будь-чайого співчуття, що її мрія, хоч і не повністю, а збулася. Правда, Сергій не мав до того ані найменшого відношення.

Ми зустрілися аж у вересні, і на той час я трохи при-забула своє роздратування Оленою, була благодушно на-строена, тому прийняла її майже радо. Але ж як скоро му-сила пошкодувати про те!

— Ти, мабуть, подумаєш: ну і хвойда! Але, клянусь тобі, це зовсім не те. Між нами нічого не було. Не віриш? Ні, поцілувалися кілька разів — і все. Він абсолютно не

схожий на інших, повір мені, ти таких людей і не зустрічала, напевне.

Я б рада була нічого не знати про її нові походеньки — досить з мене історії із Сергієм! — але не знала, як зупинити жваву сусідчину оповідь. У своїй незбагненій легковажності Олена не тягla навіть на хвойду, бо в поведінці останньої можна при бажанні виявити певну послідовність, логіку.

І справді ж бо: що треба мати в голові, аби через півмісяця після операції («мені зробили укол — я й не відчула нічого, у наш час були б гроші — все зроблять») попхатися у Москву за обновами і знайомитися там з якимось парубком просто посеред вулиці (чи то пак — у метро!), начисто забувши про чоловіка з дитиною і коханця (чи не причулося мені оте все про ціаністій калій?), а потім тинятися з тим новим знайомим по музеях, галереях, ярмарках і ресторанах та ще й цілуватися?

— Та ж він мене не в перший вечір поцілував, — злегка образилася сусідка. — І взагалі, я тобі скажу ось що: клин клином вибивають. Принаймні, добре вже те, що Сергій мене тепер не цікавить. А то, уявляєш, до чого б у нас із ним могло б дійти?

Ось як! Вона начисто забула, що Сергій сам покинув її і що навряд чи можливо зайти далі, ніж зуміли вони.

Образитися надовго сусідка просто не мала сили — бажання поділитися новинами і безхмарна радість перевповнювали її єство. З цієї ж причини вона відверто ігнорувала мої шпильки та доволі похмурий вираз обличчя. Олена не могла всидіти на місці: підстрибуvala, показуючи, який заввишки її новий кавалер, сплескуvala руками і хихотіла, оповідаючи, як вдало грала перед ним роль незаміжньої дівчини. Я вже готова була нагрубіянити, коли вона раптом похопилася:

— Ось ходімо до мене — покажу, що купила у Москві. І платівку послухаєш, під яку ми з Олегом танцювали.

Нове Оленине нещастя звалося Олегом. Я розсудила, що утекти з її території буде набагато легше, ніж спровадити балакучу гостю зі своєї, а відтак погодилася.

Обнови і справді виявилися розкішними. Плямиста лисичка шубка переливалася золотим і брунатним. Вишивані замшеві черевички на височених підборах могли позбавити спокою найвнагливішу чепуруху у нашему місті.

— Це на вихід. На будень осьдечки, дві пари, — виставила темно-коричневі і світлі, кольору тістечка, простіші але теж дуже гарні.

Слідом за черевичками із шафи випливли пухнастий темно-синій плед з рожевими і блакитними метеликами, пихата кришталева ваза завбільшки з макітру, десяток різниколірних помережаних бюстгалтерів. Все то були прекрасні речі, за якими, як я уявляла, сусіді довелося добряче поштовхатися у чергах. А вона ж іще встигала і на побачення бігати! Я щойно збиралася зауважити, що коли б Олена з такою ж енергійністю бралася до роботи, то досі б уже завідувала зразковим дитсадком, але не встигла — в очі сипнуло гострим сліпучим сяєвом. То був справжній діамант у тонкій золотій оправі.

— Правда ж гарний? П'ять тисяч віддала!

Я дивилася на чисте нетутешнє сяєво і сумувала: школа було краси, яку відтепер тягатимуть по закурених ресторанах, по переповнених автобусах, по сумнівних таємничих квартирах.

— Олександрит, рубін, янтар — це зараз тільки буфетниці носять. А в нашему колі цінують лише діаманти. Цей менший, ніж у Ліни, але як оригінально оправлений, правда? — торохтіла без угаву. — Ой, я ж зовсім забула про платівку!

Вона крутилася до стереопрограмаша, і за мить з динаміків вирвалося марудне іявлання недорозвиненого голосу:

Даже в любви, в любви взаимной
муки одни, муки одни...

Я обережно закрила оксамитову коробочку з перснем, підвелася, глянула на Олену. Міцно притуливши до стіни спиною і закинувши голову, вона тихенько плакала. Юне личко кривилося жалісно-жалісно, губа з ледь помітним шрамом тремтіла, а на неї падали сльози.

...муки одни, муки одни,
видно, рядом со счастьем опи
идут в любви...

Вона рвучко закрила обличчя руками. Крізь ридання і бадьюорий лемент співака до мене долинуло тихе й розпачливе:

— Господи, невже це все, що мені в житті судилося?

Коли музика увірвалася, вона з притиском вимогливо перепитала:

— Невже нічого більше нема?

Вступила у мене розпухлі в слізах очі, приступила ближче:

— Чоловік, дитина, гулянки, коханці, шмотки — і все? І більш нічого не буде до самої смерті?

Ну що я мала їй відповідати? В мільйонах прекрасних книг було написано про всі радощі, які може дати людині життя, але ж чи не смішно було б у той момент зайнятися складанням списку необхідної Олені літератури? До того ж, вона вимагала відповіді у мене, живої, реальної, «такої самої», як вона. Я сказала:

— Покинь чоловіка, якщо не маєш сил більше терпіти таке життя. Знайди роботу, яка б тебе радувала. Не забувай про сина...

Я хотіла багато чого іші їй сказати. Наприклад, про те, що жінки — навіть дуже гарні — старіють і втомлюються. І дуже страшно одного разу прокинутися з нудотно-кислим від цигарок присмаком у роті, з ниттям у суглобах, з кольками у нутрощах і знати, що ніхто не подзвонить, не улещуватиме шампанським і компліментами, страшно, коли це було сенсом життя. Іще страшно, коли діти, підростаючи, віддаляються від батьків. Це природно, тут нічого не вдієш. Та можемо й мусимо подбати, щоб не втратити зовсім той зв'язок, котрий у старості потрібен нам більше, ніж дітям. І що нема нічого страшнішого, ніж в один прекрасний день відчути, що ти чужа синові. Бо діти нічого не забивають і не прощають.

Але я затнулася на півслові — Оленині очі поволі повинилися розчаруванням. Може, коли б я тоді, саме тоді пере-

борола себе і сказала їй усі ці не дуже нові істини, вона б хоч краєм вуха прислухалася до них. Та я не вірила, що є хоч якийсь сенс продовжувати. Натомість сказала:

— Ну, покинь усе і їдь до Олега, адже він пропонував тобі одружитися.

Вона відгукнулася негайно.

— З ним було б дуже важко жити, — промовила вже без плачу. — Він весь такий захмарний та чесний! Я начін'я не зважилася б попросити його збрехати подрузі по телефону, що мене немає вдома. А не приведи боже йому дізнатися, що цнотлива незаміжня дівчина — міф, сон рябої кобили, то це й буде кінець.

— Мені не доводилося чути, щоб схильність гарної жінки до брехні відштовхувала закоханого мужчину, — бовкнула я, аби якомога швидше розквитатися з Оленою і втекти додому. — Більшість чоловіків сприймають це як природне явище. І потім, мені здається, ти перебільшуєш чесноти цього парубка, бо таких кришталево чесних, які не могли б навіть збрехати по телефону, взагалі не існує.

Це я сказала цілком щиро: справді бо, який путішій мужчина міг закохатися у Олену?

Вона вже повністю оговталася.

— Ти його не знаєш, тому й говориш таке. Я за все життя не зустрічала нікого схожого на Олеґа!

«За все життя! — думала я собі, — І що ти, безтурботна коза, можеш знати про життя?». А все-таки знехota поцікавилася:

— Чим же він такий незвичайний?

— А ти послухала б, як він розповідав про картини і художників у Третьяковській галереї! Уявляєш, коли б не він, я б там і не побувала, мабуть, ніколи — хіба мій лопух знає, що таке Третьяковка? І вірші Єсеніна читав напам'ять. Штук тридцять, либо чотири, і всі такі, що я їх зроду не чула. Іще ми ходили на кладовище, де видалні люди поховані. Не віриш — він про всіх усе знає.

Переді мною сиділа особа з вищою педагогічною освітою, і можна було скільки завгодно дивуватися, що цілком звичайні речі викликають у неї такий захват.

— Але головне — не в цьому,— провадила вона далі урочистим голосом,— а в тому, що він і в думці не тримав нічого такого, як ото інші чоловіки, коли побачать гарненьку жінку. Ось я тобі тільки один приклад наведу. Пішли ми з ним у ресторан. Здається, днів через три після того, як познайомилися. Я тоді вже дивилася на Олега отакими очима.

Олена на пальцях показала, якими саме, що мало перевинати мене, наскільки вона була захоплена.

— Ну, і як ти гадаєш, що зробив би на його місці звичайний чоловік? — спитала переможно.

Я й приблизно не уявляла, тому промовчала.

— Звичайний чоловік неодмінно спробував би упоїти мене і скористатися нагодою. А Олег замовив усього по келиху шампанського. Думаєш, у нього грошей не було? Були! Він потім десятку викинув на таксі, щоб мене додому відвезти. Тепер тобі ясно, яка це людина?

Ясно мені було одне: мізки у бідолашній сусідки давно з'їхали набакир, і нема надії, що колись вони стануть на місце.

— Із задоволенням подивилася б на це диво без недоліків,— сказала я іронічно.

— Є недоліки,— скрущно зітхнула Олена.— Надто вже він захоплений своєю роботою. Просто звихнутий на ній.

— А хто він?

— Слідчий карного розшуку.

Я від душі розреткалася: це ж треба — Олена стільки днів дурила не кого-небудь, а слідчого!

— Не бачу нічого смішного,— зауважила вона.— Слухай далі. Перед від'їздом я запропонувала йому цілий день провести разом. Ну, щоб він утік з роботи. Ти б бачила, як він подивився на мене!

— Шо ж тут поганого?

— Як ти не розумієш! Це означає, що робота завжди буде для нього важливіша, ніж я.

Схоже було, Олена мала якісь плани. Та коли я спро-бувала вгадати, то попала пальцем у небо.

— Ну, ні! — засміялася на мое питання.— Для подружжя життя Олег мені не підходить. Це ж мука — бути жінкою чесного і принципового чоловіка. Та ще й на голу зарплату.

І без будь-якого переходу попросила:

— Підшукай мені які-небудь путні вірші, га? Такі, щоб я могла процитувати у листі до Олега. Треба ж триматися наарівні з таким чоловіком!

Це була чудова нагода утекти.

Вдома я постояла перед книжковими полицями, подумала і понесла на балкон своїх улюблених Блока та Превера. «Цікаво, що вона там второпає?» — думала зверхньо, готуючи на кухні вечерю.

Мою цікавість сусідка вдовольнила тієї ж ночі. Коли ми з чоловіком дивилися перші сни, несамовито лунко задзеленчав телефон — мені аж серце загупало злякано. Оленин голос у трубці переривався від хвилювання.

— Ти тільки послухай, послухай,— вона зітхнула.

Помнишь ли ты, Барбара,
как над Брестом шел дождь с утра,
а ты,
такая красивая,
промокшая и счастливая.
ты куда-то спешила в тот день, Барбара?

— Я читаю і реву. Алло, ти слухаєш? Скажи, невже й справді так буває? А ось іще...

Есть минуты, когда не тревожит
Роковая нас жизни гроза.
Кто-то на плечи руки положит,
Кто-то ясно заглянет в глаза...

И мгновенно житейское канет,
Словно в темную пропасть без дна...
И вдад пропастью медленно встанет
Семицветной дугой тишина...

— І ще оце:

О, эти дальние руки!
В тусклое это житье
Очарованье свое
Вносишь ты даже в разлуке!

— Це ж усе про мене... — захлиналася слізми Олена, а десь здалеку недорозвінений голос бадьоро вигукував:

Даже в любви, любви взаимной...

— А йди ти під три чорти! — мені несамовито хотілося дістати її трубкою по голові. — Все це не про тебе. Про таких, як ти, пишуть тільки фейлетони!

Вона поклала трубку.

— Однаке, шановна, ви начебто були колись культурною і вихованою жінкою, — сонно озвався чоловік.

— Сам такий, — буркнула, холонучи. — Спи, поки є можливість. Бо може статись, що не останній дзвінок сьогодні.

Але більше Олена не подзвонила, і можна тільки здогадуватись, що коїлося з нею тієї ночі.

Мабуть, минуло чимало часу, коли я здумала нарешті забрати свої книжки і пішла у сусідську квартиру. Одного погляду було досить, щоб побачити: Олена змінилась. Ми трохи повібачалися одна перед одною: вона за те, що роздудила тоді мене посеред ночі, а я — що нагрубіянила.

— Я багато чого не зрозуміла тут, — простягла вона книжки, — але те, що зрозуміла, вивчила напам'ять.

Пишне хвілясте Оленине волосся вже не розсипалося по спині аж до пояса, а було згорнуте недбалим вузлом на потилиці. Впадала в око відсутність косметики на обличчі і задавненість манікюру. А найголовніше — Олена стала замислено мовчазною, і я не знала, як тепер заговорити з нею.

— Чого це ти не при повному параді? — спітала з напруженою бадьорістю. — Чи в місті вже всі ресторани починялися, чи в світі не лишилося чоловіка, якого б тобі кортіло вчарувати?

Вона жалісно пересмикнула плечиками.

— Осточортіло все. Щодня одне і те ж: гулянка, вино, залияння, а то ще й лапашня нишком. І нікого, з ким по-людськи поговорити можна було б. Особливо гайдко

вранці. Чоловік стогне — голова болить з похмілля... Хіба йому до розмов?

Я вже готова була порадіти за моїх улюблених поетів, котрим вдалося так швидко перевиховати сусідку, аж вона раптом зірвалася з дивана, пройшла до вікна, первово заламуючи руки, погойдалася там з п'яти на носок і назад, сказала, не обертаючись:

— Не можу я без нього. Якби не знала, що є такі, може б, жила, як раніше. А тепер увесь світ — пустка. Нічого не хочу, нічого не можу. Он квартиру треба прибрати, істи зварити, а в мене руки не підіймаються. Още почався б зараз кінець світу — і оком не моргнула б, і не жаль було б ніскілечки. У тебе так бувало?

У мене так бувало, але з інших причин. Та зрештою, коли болить, хіба причини мають значення?

Все ж я спітала, куди зайшли її стосунки з Олегом. Олена мовчки вийняла з шухляди купу папірців і тицьнула мені в руки, а сама знов стала обличчям до вікна.

Зверху у тому стосі лежали оплачені квитанції за телефонні розмови, а під ними — листи з Москви.

— Так недовго й до розору, — зауважила я, бо за два місяці сусідці довелося заплатити майже сімдесят карбованців.

— Еге ж. Позичала таємно від Віталія, — безбарвним голосом повідомила вона.

— Спочатку таємно платила, а тепер тримаєш квитанції у шухляді, яка навіть не замикається?

Олена ледь ворухнула плечем, що мало, мабуть, означати повну байдужість до можливого викриття, і попросила:

— Почитай листи.

«Учора їхав на роботу і думав: цей сквер з фонтаном обов'язково покажу тобі, — писав хлопець. — У вихідний виходжу з дому з надією знайти такі місця, які тебе зачарують, коли приїдеш знов. Я хочу, щоб ти полюбила Москву так, як я».

— І таке:

«Досі не вірю, що все це було зі мною...»

«Друг, якого ми зустріли в кафе (пам'ятаєш, високий, із русивими вусами, Костя?), сказав, що ти салонна жінка і не придатна для сімейного життя. Але я згадую, як ти плакала в аеропорту, коли прощалася, і вірю тільки твоїм слізкам...»

І ще:

«Я не розумію, чому ти не дозволяєш приїхати до тебе хоч на тиждень. Ну й що з того, що у вас маленьке місто і всі твої знайомі одразу дізнаються! Ти пишеш: треба все серйозно обдумати, бо ми мало знаємо одне одного. А я ні про що не можу думати, як тільки про тебе, і хоч сьогодні готовий кричати на весь світ — хай і у вас почують! — що люблю тебе».

— Як ти можеш забавлятися чужими почуттями? — обурено спітала я худеньку спину біля вікна. — Ти не боїшся...

Вона дражливо перебила:

— Я боюсь тільки одного: втратити його.

— Рано чи пізно, а це мусить статися. Адже ти не збираєшся у Москву заміж?

— Ох, якби це було можливо! — Олена стукнулася лобом у шибку, покрутила головою. — Все віддала б!

— Господи, ну чому ж неможливо? — ми знов не могли порозумітися. — Розкажи йому чесно про все, і коли він тебе й справді любить...

— Ти нічого не розумієш! — закричала розпачливо. — Я скоріше вмру, ніж захочу стати у його очах брехухою!

— Іншого виходу у тебе немає, — розвела я руками. — Або мусиш із ним порвати, або сказати правду.

— Нізацо!

А я, дурна, вже майже готова була повірити, що цей метелик стає людиною.

— Ну, а що далі? — спітала безжалісно.

— Я туди поїду через місяць.

— А ще далі?

Відповісти вона не встигла, бо в дверях зашаруділо ключем — метнулася, вхопила листи, запхала у шухляду. І вчасно, бо її чоловік уже знімав туфлі у коридорі.

— О-о-о! Хто у нас в гостях! — протяг радісно, забачивши мене, хоч я й не розуміла причин, чого б йому радіти. — А ви зовсім забули до нас дорогу! — насварився жартома.

Відповідати на докір не мало сенсу. Я встала, щоб попрощатися.

— Ні, ні, ні! — заступив двері Віталій. — Так я тебе не випущу! Пообіцяй, що вернешся з чоловіком, і ми тихенько та мирненько посидимо тут за пляшечко.

Мені забракло слів: цього тільки й не вистачало! Та поки спромоглася щось заперечити, Віталій виставив на стіл кілька пляшок зі свого «бару».

— Жінко, що у нас є попоїсти? — грайливо підступив до Олени.

— Нічого, — буркнула та похмуро.

— Ну чи ви бачите, яка у мене жіночка? — розвів руками. — П'ять пар туфель — давай, дев'ять пар босоніжок — давай, шубу — давай, соболі, норки, лисиці, песці — давай, чоловіче! А як нагодувати свою дійну корівку — дзусики! А в хаті, в хаті що робиться?! Хіба в цей свинопашник можна запросити людей?

— У мене в хаті не краще, — зопалу виявила я жіночу солідарність.

— А це ми зараз перевіримо, — не вгавав Віталій, і аж тепер я помітила, що він уже десь випив. — Може, в тебе й вечері також немає?

Дантест загнав мене на слизьке.

— Ну, щось та знайдеться...

— Тоді ми йдемо до вас у гості зі своєю випивкою! — заходився згрібати пляшки зі столу.

«Ішов би ти в гості к бісовій непі», — лайнулася я подумки, а вголос промиррила:

— А чого ж, заходьте, звичайно...

Увесь вечір довелося слухати хвалькувате базікання сусіда. Ми з чоловіком після кожної чергової дурниці п'яногого Віталія обмінювались жалібними поглядами, а Олена так і просиділа, втупившись в одну точку, далека і

мовчазна. Не прореагувала вона й тоді, коли Віталій заходився ганити її за недбалство у господарстві. Ледве впоруючись із власним язиком, той збуджено й безладно скаржився:

— Я їй — ванну кафелем у квіточку! У голубу квіточку! Туалет полірованим деревом обшив! Камін — усі тільки ахають! Кухня — пластик і кафель! Усе — я!

Він раптом нахилився уперед і, округливши очі, голосно прошепотів:

— А вона навіть спати зі мною не хоче!

— Замовкни, — мляво сказала Олена.

— Чого б це я мав замовкнути? — огризнувся Віталій. — Та перша-ліпша дівчина — тільки тюкни! — хоч сьогодні піде за мене. І буде рада-радісінька. А тобі — усе не так!

— А де ж це ваш хлопчик? — спитала я лагідно, мовби й не чула сварливих слів сусіда.

— А де наш хлопчик? — вереснув той, воявниче вимахуючи пальцем перед застиглою Оленою. — Звісно ж, де: у моїх батьків! — жалібно скривившись, обернувшись до мене: — Наш хлопчик завжди у моїх батьків. Бо його матері ніколи. Хлопчука треба ж годувати, щодня вдягати у чисте. А коли гасати по магазинах, перукарнях, ательє, коли лялякати з подругами?

Важко було уявити огиднішу сцену. Але коли Віталій раптом із п'яними слізми в голосі мовив: «Ну, подумай, Оленко, хто б тобі ще стільки прощав, як я, га? А ти наче й не жінка мені, спати окремо лягаеш!» — мене занудило.

Дивна річ, як згубно впливає алкоголь на красу. Іще вранці Віталій був струнким засмаглим білозубим джигуном з лукавинкою в карих очах. Тепер він ледве втримував обважнілі повіки над помутнілими очима, і те кліпання надавало йому дурнувато-сонного вигляду. Мокрі червоні губи кривилися й звивалися, мов незбагнені самостійні істоти, непідвладні зусиллям господаря. Слина лєтіла навсібіч, і коли крапля упала мені на руку, довелось зібрати всю волю, щоб не побігти митися тієї миті. А найдивніше — у стрункого красеня Віталія виразно про-

ступило черево! І все разом викликало таку лютъ, що я вже неспроможна була чути, про що він говорить.

Олена й далі сиділа байдужа та мовчазна, дивилася на свої руки, зрідка мрежилася. Аж коли Віталій надумав її обійняти — кволо відбіглася, пересіла близче до мене.

— Веди його додому, — попросила я пошепкі.

— Ага, щоб він мені знову губу розквасив?

Мене вже не обходило, що вони там робитимуть вдома. Нестерпно боліла голова, відраза стояла шудотою в горлі. Мій чоловік знаходив іще сили підтримувати розмову з Віталієм, але по тону можна було здогадатися, що надовго його не стане. І я знала, що тоді він просто піде і вляжеться спати.

Надмір випитого скоро погнав сусіда в туалет, і ми отримали нагоду порадитися. Байдужим тихим голосом Олена сказала моєму чоловікові:

— Попроси його показати наш камін або ванну. Коли будете у нас, здивуйся, як пізно, і скажи, що ви збираєтесь спати. Я в цей момент подзвоню, скажу, що йду додому. Поки він зі мною говоритиме, втікай сюди.

Хоч я й не падто вірила в успіх операції, іншого виходу не бачила. Коли за Віталієм і моїм чоловіком зачинилися двері, ми з Оленою воднораз глибоко зітхнули. Мені здавалося: ще мить — і втратила б свідомість. Хвилини за три сусідка підійшла до телефону. Важко було вірити власним вухам, коли вона затуркотіла:

— Починай стелитися, мій котику, бо я вже йду.

«Котик», схоже, затіяв торг, бо вона знов дуже лагідно сказала:

— Ну, звичайно, з тобою. От коли б ти ще й заліз під ковдру та нагрів місце...

При цьому Олена скорчила мені нещасну мішу й закотила очі.

— Ну, ясно, котику, сьогодні я буду хороша. Лягай, лягай. Вже йду.

Сусідка зібгала дулю і тицьнула нею в трубку.

— Щоб ти вже й не прокинувся! — сказала, всідаючись укрісло.

Я обережно поцікавилася:

— А він не надумає повернутись?

— Він зараз так захропе, що й сюди буде чутно! — зневага на мить зсудомила гарненьке личко. — Якби ти знала! Якби тільки хто...

Повернення чоловіка врятувало мене від чергової дози сусідчих скарг.

Забула сказати, що після Олениної поїздки до Москви ми щовечора змушенні були наслухати про «муки любви взаїмної». Оті «муки» і погнали нас знову у мандри. Але тепер ми мандрували вчотирьох.

Несподівано для всіх — і для мене в першу чергу — Дмитро оженився. На весілля нам вдалося затягти і мого чоловіка (впевнений, що у «ненормального» Дмитра і друзі мусять бути такі самі, він нічого гарного від весілля не чекав). Але подію святкували у селі нареченої, і люд зібралася цілком нормальній — простий та веселий. Нам теж було весело. Тільки десь після дванадцятої, коли гости розбрелися по подвір'ю, Дмитро не втримався і потяг мене у хату. Показувати нові роботи. Коли ж ми знову вийшли до столу, підпилі тітоньки поглядали на мене вельми підозріло, а чоловік щодуху розважав посмутнілу наречену. Треба було негайно рятувати становище, і я не вигадала нічого кращого, як запропонувати чоловікові піти у берег скупатися — тобто, просто утекти від підозрілих поглядів.

— Ходімте усі разом! — нараз відгукнувся Дмитро, беручи за руку свою русявеньку Надю.

Мій чоловік глипнув на молодого, потім на мене — у тому погляді виразно читалося: «А що я казав? Ненормальний!».

— Не кажи дурниць, — спробувала я напоумити друга. — Як ти це собі уявляєш? Наречена, чіпляючись фатою за кущі, вештається по кручах, а тут всі з ніг збиваються?

В такий спосіб я натякала, що за традицією молода не повинна знімати весільне вбрання до шлюбної ночі. Не могла ж я сказати навпросте, що зараз їх обох з піснями

поведуть у пропахлу м'ятою вичепурену кімнату, де вони, по всьому, забудуть і про нічне купання, і про все на світі. Сіроока Дмитрова наречена зрозуміла мене миттю, і поки той кліпав очима, запропонувала:

— А ви зачекайте нас у березі. Ми хвилин через п'ять надцять через вікно утечмо.

Тепер настала моя черга кліпати очима.

— Та тут такий гармидер — хіба заснеш? — засміялася Надя. І просто додала: — А шлюбну ніч ми справили іші півроку тому.

Ні виклику, ні бажання вразити відвертістю не було у її словах, а тільки така простота і незахищеність, що мені аж у грудях защеміло — немов оце молодша сестра безтурботно ступала із ясного дитинства у не надто добрий, не завжди щирий і дуже рідко поблажливий світ дорослих.

...Густа, ласкова, мов хутро, темрява, дух сухої землі і прісної води,тиша, відтінена невловимими шерехами та далеким валуванням собак — усе тут тривожило, будило радісне пізнавання: це колись було, а коли — не згадати. Сплів образок: завтра вранці засмаглі голоп'яті малюки бавитимуться у вихололі за ніч пилюзі, порушуватимуть наші сліди, а нас уже тут не буде. І з цим нічого не вдіяти.

Мабуть, я зітхнула, бо чоловік обійняв за плечі, стиха мовив:

— Це просто таке небо. У селі небо завжди навіває сум.

Небо й справді було незбагненно глибоке, із зірками й зоренятами, про які думалося: холод і одинокість. Ми постояли над сонною річкою, помовчали. Мені дедалі більше ставало жаль себе і чоловіка: нам лишалося зовсім мало часу надивлятися на такі ночі — із старезними сизими вербами, примарним світінням піску і третмливими зірками на гладіні ріки. Я міцніше пригорнулася до того, кого жаліла так само, як себе, і він одразу відгукнувся — заспокійливо погладив по голові.

— Давай скупаємося, поки самі, — сказав лагідно.

У важку темну воду заходили обережно і мовчки. Потім нечутно попливли. Від ляочно-радісного заціплення важко було зрозуміти, скільки часу пливемо і чи далеко

відбилися од берега. Я не витримала першою — озирнулася: берег тьмянів щільною чорною стіною. Попереду зринала така сама стіна — не наблизжалася. Під нами ворушилася могутня маса води, а над нами зависла така тиша, немовувесь світ вимер. Стало моторошно, аж крик застряв у горлі, і я чимдуж замахала руками — назад, назад....

— Агов! Де ви? — долинуло з берега.

Ми вийшли засапані, знесилені, і тільки тоді відгукнулися.

— Ху-у-ух! Утекли! — сповістив Дмитро, підхопив свою маленку дружину за талію, обкрутив навколо себе.

Все стало на свої місця — світ не вимер. І це було прекрасно.

— Правда ж, тут з'являється відчуття, наче ти все життя прагнув саме до цього місця? — Надія очікувально дивилася на мене.

Я помітила, що й мій чоловік дивиться на мене так само. Отже, поки ми з Дмитром розглядали фотокартки, вони встигли порозумітися, зробила я відкриття.

Навіть не одне життя, а кілька,— не відгукнутися на її щирість було неможливо.

Коли молоді пішли купатися, я, сумно дослухаючись до ревнивих ноток у власному голосі, сказала чоловікові:

— А вона тобі сподобалася.

— Я хотів би, щоб і тобі вона сподобалася, — миттю вловив ті нотки і виказав готовність захищатися (чи захищати?) той.

— Вже,— а сама подумала: боже ж мій, відки стільки суму? — Вже сподобалася.

І не втрималася, щоб не приземлити розмову:

— Та й чи може що-небудь не подобатися у таку ніч?

Цокаючи зубами, зблискуючи мокрим тілом у примарному свіtlі, Надія шугнула у кущі, пошаруділа там і виндобулася з полотняною торбинкою. На перекинутому човні вона розіслала рушник, поставила пляшку шампанського, витрусила яблука та виноград, засміялася по-змовницьки притищено:

— Це нам у кімнаті лишили, аби з голоду не вмерли до ранку. Шкода, келихів тільки два. Та мені один на двох навіть більше подобається,— поклада голову Дмитрові на плече, зітхнула щасливо.

Сухий одяг і вино швидко зігрівали нас. Місцина вже не лякала — ми її обжили. Річка мовби поменшала, верби втратили примарність, здавалося — підійшли ближче...

— У таку ніч, мабуть, легко вмирати,— сказала Надя, не розплющаючи очей.

Мене вразила непояснена правдивість її слів. За логікою мало б виходити, що, навпаки, важко погодитися на смерть, коли прилучився до такої краси (а Надя — іще й до щастя). Але за її словами вгадувалося передчуття, острах: а коли це — вершина, коли далі буде тільки вниз і вниз? Я знов аж похлинулася від напливу любові і жалю до усього світу і маленької сіроокої Наді, котра підсвідомо сумувала, іще не втративши, котра своєю незахищеністю викликала бажання заступити її від того «вниз і вниз».

Пізніше я не без іронії думала, що до нашої дружби спричинилася чарівність ночі, проста радість сільського свята, мій настрій і, можливо, шампанське. Так чи сяк, а нам було добре разом. Нове почуття заполонило мене повністю, і я сквапно, невтримно ринулася ділитися з Дмитром і Надію усім, що любила сама: подорожами, захованими в очеретах островами, кованими візерунчастими ворітами на старецьких вулицях, книгами, успіхами своїх героїв і запеченими у духовці качками із часником.

Мій чоловік і далі ставився до Дмитра насторожено, але, зачарований Надією, намагався перебороти в собі це почуття.

Бібліотека — маленьке двоповерхове диво з білими колонами, де працювала наша нова приятелька, містилася у буйному нестриженому скверику неподалік від редакції, тож не дивно, що скоро ми взяли за звичку разом обідати.

«І ти, столітня черепахо, розм'якла від дружби», — лініво підсміювалася я над собою, снуючи слідом за Надією святковими базарними рядами. Несамовито пекло сонце. Стікали медом розчахнуті — на пробу — фантастичних

розмірів кавуни. Одноманітно гули розморені тітки й сitti осі. Очі розбігалися від розмаїття довершених форм і чистих кольорів.

Нарешті, Надя вибрала дві бліді і м'які — аж страшно торкатися — груші. Тут же, на базарній площі під фонтанчиком, ми їх мили і, повільно ковтаючи запашний солод, брели далі. У виноградних рядах вибрали по грону — аж у руках не вміщалися — і знов ішли до фонтанчика.

— О-ох! — постогнувала Надя. — У мене, здається, замість крові уже самий виноградний сік!

У те неважко було повірити, бо шкіра у Наді аж світлася — золотисто і прозоро.

У янтарних камінцях моєї пам'яті, де зберігаються скалки того часу, панує вічне літо. Там завжди чисто, за-тишно і ясно. Часто взимку, коли починає здаватися, що холодний пронизливий вітер і одинокість судилися мені назавжди, я навзгодгад виймаю котрийсь із тих камінців, і його тепле світло повертає надію.

...Ось ми гуртом чистимо гриби. Перша партія вже кипить на плиті, по кімнатах плаває гострий дух маринаду. Надя умудряється одночасно закручувати банки, заварювати каву, пританьковувати під «Аргентинське танго» і шпетити мого чоловіка:

— І вродиться ж отаке ледаче! Поглянь-но, скільки люди встигли перечистити, а ти ще й десятка не докінчив!

— Я не ледачий, я — сумлінний! — пихато заявляє чоловік.

Вигляд має такий, мовби йому зробили комплімент. З нудьгою оглянувши черговий жовто-коричневий маслючок, кидає його назад у кошик і улесливо просить:

— Надюшко, дай сигарету — руки брудні!

Вона перехиляється через голову Дмитра, а той ловить і обіймає її.

— Що за люди! — обурюється Надя. — Одному на умі перекури, іншому обійми, а робота стоїть.

А в очах така невтримна радість, що неможливо дивитися.

— Міняю перекур на обійми! — підхоплюється мій чоловік.

...Ось ми лежимо у траві під сонечком — чотири голо-ви докупи — молоді, вільні, безжурні. Дмитро без наймен-шого натяку на стурбованість у голосі сповіщає:

— Відколи оженився, жодного путнього знімка не зробив.

Я жую солодке стебло пирію, мружуся на жовтогаря-чу пижму:

— Чому?

— Бо щасливий, — хрускотить усіма суглобами Дмитро. — А щасливі усім вдоволені. Щасливі не питаютъ: чому? як? навіщо? А тільки — що? Що? — Надя! Що? — Кохання! Що? — Літо! І все таке прекрасне!

— Я тобі їх влаштую, оті «як», чому», «навіщо», — обіцяє Надя. — Для рідного чоловіка мені нічого не шкода.

Вона раптом скоплюється і кидається до Дмитра.

— Я тобі таке життя влаштую! — кричить, переможно вчепившися йому у шию. — Я тобі влаштую таке життя, що ти з горя самі шедеври творитимеш!

Регочучи, вони скочуються у воду.

— Що? Шашлик! — задумливо повторює мій чоловік інтонації Дмитра. — О! Як це було б прекрасно!

А я раптом згадую, що теж нічого путнього за цей час не зробила. Але чомусь мені й трішечки не жаль втраченого часу...

...Ми втішаємо Надю. Щойно дивилися фільм про вій-ну, там вбивали наших ровесників.

— Не... можу... не можу... зрозуміти... — хитається Надя від плачу, і тіні нічних дерев хитаються разом з нею.

Я тримаю її за руку, погладжую по плечі. Двоє наших чоловіків тупцюються навпроти і щось бурмочуть, бурмо-чуть, а слів не розбереш.

— І це... вже не повернеш... — дрібно тремтить тепла жива рука. — Як же... дітей народжувати... коли їх... мо-жуть убити?

Я сама от-от заплачу: ті — у фільмі — були такі моло-ді, так гарно починали жити... І раптом відчуваю, що

кожна клітнina в мені тріпоче, б'ється, пульсує — живе! «Господи, які ж ми щасливі!» — думаю із безсorumною, жадібною радістю.

...Ідемо з інституту. Надя складає іспит. На четвірку. Наші чоловіки принесли по велетенському букету, і тепер ми раз по раз зариваємося у них обличчями. Таких буйних платанів, як над нами, такого запахущого повітря, як навколо, таких легких — аж крилатих! — ніг, як у нас, нема більш ні в кого у цілому світі.

— Хочу банкет! — підстрибує Надя. — Хочу банкет на мою честь!

— Але ж, Надійко... — робить їй якісь знаки Дмитро.

— Не хочу нічого знати! — сміється, вимахує букетом новоявлена студентка. — Чути навіть не бажаю про три карбованці, на які треба прожити чотири дні! Коли жінка чогось хоче — дайте їй і не розводьтеся про ціну!

У Дмитра очі розширюються — такого він од Наді їще не чув. Вона сміється дужче, хапає чоловіка за руку, знеможено притуляється до плеча:

— Дурник! Та ми на три карбованці влаштуємо такий банкет, що нам і мільйонери позаздрять!

— Я б охоче помінявся з ними місцем, — бурчить Дмитро. — Зранку в роті крихти не було.

— Не зв'язуйся з цим занудою! — хапає мій чоловік Надю за вільну руку. — Я тобі обіцяю банкет, хоч би мені й довелося вколошкати парочку інкасаторів!

...За вікном сущільно стіною стоїть дощ. Ми вже наїлися. Страву під назвою «мрія мільйонера» — варена картопля з малосольною тюлькою (всього один карбованець!) запили двома пляшками рислінгу (плюс іще півтора).

Чоловік нетерпляче совається на килимкові (його улюблене крісло давно вже стало Надійним кріслом).

— Дівчата, приберіть зі столу, — просить він таким байдужим голосом, що й сторонній зрозумів би: неспроста.

Коли всідаємося знову, чоловік — урочистий і незворушний — вимикає світло, нечутно щось вносить на сере-

дину кімнати, знов виходить, щільно причипивши за собою двері. Усміхається в темряві: дитина! хлопчињко! На одній заспокійливій поті звучить дощ. Двері з повільним тихим ріпом — аж ляочно стає на якусь мить — прочиняються і в кімнату запливають чотири голубуватих vogники.

— Ой! — виривається у нас із Надею майже одночасно, тільки у неї — щиріше, захопленіше.

Вогники підпливають до столу, і стає видно, що це чотири чашечки кави. А горить в них — і як пахне! — обережно палитий зверху конъяк. Я не питаю, відки ця розкіш взялася у нашій хаті — мені добре. Коли трохи звикаємо до півтемряви, бачимо: долі посеред кімнати стоїть ваза з квітами, шампанське та чотири келихи. І в цей момент звіхрюється улюблене Надійне «Аргентинське танго».

— А де бурхливі оплески, захват публіки і поцілунки? — із вдаваною образою питає чоловік, а самого аж розпирає від гордощів.

Вішаємося на нього з двох сторін, демонструючи захват.

— Ну от, нахабам завжди все і дістаеться... — бурчить із темряви Дмитро.

Вішаємося й на нього — щоб нікому не було кривдно. Дзвінок змушує нас завмерти у незручиних позах. Чоловік моторошним голосом говорить:

— Це за мною. З приводу інкасаторів.

І йде відчиняти під наш веселий сміх. Повертається він з Оленою.

— Пробачте... — у сусідки мокре від дощу жалісне обличчя.

Вона благально дивиться на мене.

— Сідай з нами, — чую, як гасне, падає мій голос.

— Дякую, я па мить...

Але сідає. Порожня до незручності тиша. Ледь-ледь шипить голка на плівці. Чашечки гаснуть, і ми розчиняємося у темряві. Дмитро, нарешті, знаходить вімникач, спалахує люстра. Чоловік кидається до шампанського.

Я подумки лаюсь: у пригаслих Олениніх очах спалахує цікавість — вона впізнала Дмитра.

— Знайомтесь.

Господи, це ж слід було сказати зовсім іншим тоном!

— А ми знайомі,— невимушено сповіщає Надя — ось хто вміє врятувати будь-яку ситуацію.

«Про що говорити?». «Про що говорити?». «Знайшла ж вона час!». Келихи стоять незаймані. Видзвонює дощ у вікно.

— Пам'ятаєте, я просила у вас Каверіна? — раптом питає Олена у Наді. — Роман у листах, пам'ятаєте? Його вже повернули?

— Так, приходьте завтра у бібліотеку, візьмете. Я нікому не видаватиму.

Нетерпіння — коли ж вона, нарешті, піде? — заважає навіть здивуватися: Олена у бібліотеці! Знов стало чутно дощ.

— Вип'ємо за гарну погоду,— пропонує чоловік, аби не мовчати.

Ми збиралися випити за Надю. Але при сусідці чомусь не можемо. Не хочемо! Перезираємося і пригублюємо вино. Я знаю: кожен лишив на потім, щоб випити учтирох за Надю — другої пляшки у нас немає.

— Так можна тебе на хвилинку? — ставить порожній келих Олена.

Скільки разів потім я намагалася заштовхнути цей спогад у найтемніший закуток пам'яті!

Ми усамітнилися на кухні. Сусідка щось говорила, а я вся була там, у кімнаті, відки долинали стримувані веселі голоси. Я настільки була там, що не відразу збагнула, навіщо вона простягає мені згорнутий удвоє аркуш. Розгорнула машинально, побігла очима по рядках: «...не можу так жити... не хочу брехати... ніколи більш... дитина, чоловік... готова усе покинути... люблю... життя спочатку... остання надія... загину... дорожчий за життя...»

Я запитально глянула на Олену. Вона дивилася так само. В кімнаті засміялися, знов увімкнули танго.

— Давно слід було це зробити,— я не чула власного голосу.

— А як він не простить?

— Коли любить по-справжньому — простить, а коли іні — краще знати це зараз.

Мене облягала втома, наче оце ми з Оленою бозна який день товкли воду в ступі.

— По-справжньому чи ні — це нічого не міняє... Я не переживу.

Чомусь ніяк не вдавалося відвести погляду від поблідлого рубця на Олениній губі. Вона усміхнулася, як скрипила:

— Оце якби вірила в бога — сто свічок йому поставила б, тиждень би навколошки поклони била...

— Товариш бог, на жаль, хабарів не бере,— іронія була недоречна, але стриматися я не могла.

Олена мов і не чула.

— Як ти гадаєш,— затнулася, посмикала пальці, але вони більш не хрускали,— що він відповість?

Так ось за чим вона прийшла! Незвична до чесного ризику, не навчена виступати з відкритим забралом, слабка і розгублена, Олена хотіла — хоч примарних! — але гарантій.

«Життя спочатку!» — процитувала я подумки.— Та ти й за двадцятим разом лишишся такою ж».

— Чого ти мучишся? — треба було геть оглухнути її осліпнути, щоб не помітити моєї нещирості.— Перечитай його листи і заспокойся. Він тебе і з трьома дітьми радо забере. Все прекрасно владнається.

Зрештою, хіба вона прийшла до мене по правду?

— А ти не звернула увагу, у моєму листі багато помилок? — несміливко спітала Олена.

— Та є трохи...

— Повиправляй, га? А то соромно...

«Не хочу шкіоли брехати»,— читала я. «А редактування листа чужою людиною — не брехня?» — міркувала, похапцем розставляючи коми та подвоєння приголосних.

В сусідній кімнаті танцювали і сміялися.

— Піду перепишу начисто,— взяла сусідка виправлений аркуш.

— Може, посидиш з нами?

Мені здалося, що в її очах промайнуло мало не співчуття.

— Іншим разом. Скоро чоловік заявитися...

І пішла.

— Де мое шампанське? — сказала я, падаючи в крісло. Мені подали келих, і ми, наршті, випили за Надію.

Не можу пригадати, коли саме чоловік всерйоз заговорив про дитину. Мабуть, спочатку це були тільки обережні натяки, раз я могла якийсь час просто ігнорувати незручну тему. Та він повертається й повертається до неї, і скоро його впертість почала мене дратувати.

Справа ускладнилася восени, коли ми дізналися, що Надія завагітніла. Я розцінила це як непростиму легковажність: квартиру Дмитрові обіцяли дати не раніше, як років через п'ять; господиня, у якої молодожони наймали кімнату, про немовлят і чути не бажала, а сама Надя тільки-но склала свою першу сесію.

— Тебе послухати, так дітям взагалі не знайдеться місця у житті,— обурився мій чоловік.

— Просто у мене розвинене почуття відповідальності перед власним життям,— спробувала пояснити я.— І перед будь-чим життям так само.

— Це ти про свій egoїзм так красиво говориш? — спітав уїдливо.

Але я постаралася не зважати на його тон.

— Бозна, скільки поколінь моїх предків невтомлю вдосконалювалося, аби в результаті я — отака — з'явилася на світ. Зваж, їм дуже важко було вдосконалюватися: то війни, то голод, то забобони, то іші яка напаст. А мені дістався найкращий час — вчися, розумнішай, рости! Так яке ж я маю право нескористатися цією нагодою уповні? Хоча б заради моїх нащадків, коли це тебе так хвилює!

— Ти довдосконалюєшся, доки про нащадків пізно буде й говорити! — вибухнув чоловік.

— Ну, у мене ще є трохи часу на обміркування даної проблеми,— стійко трималася й далі.

Напередодні мені надіслали рукопис на доробку. Я засиджуvalася над ним до півночі, нервувала, втомлювалася і, ясна річ, обурювалася нечуйністю чоловіка.

— Відклади свої претензії до країщ часів. Я зайнята!

Він грюкав дверима і на цілій вечір зникав до Дмитра та Наді, де в цей час радісно і завзято готувалися зустріти нащадка — в'язали, шили, майстрували, читали спеціальну літературу. Зайве говорили, що та атмосфера не сприяла заспокоєнню моого чоловіка.

Правда, коли Надя раптом захворіла і її поклали в лікарню, а Дмитро відбігав ноги у пошуках якихось там дефіцитних ліків, чоловік притих. Ця біда усіх нас примирila і ще більше згуртувала. Щодня після роботи ми відвідували нашу маленьку щебетуху, а рукопис мій потроху припадав пилом.

Та коли б я й знайшла сили сісти до столу, Олена все одно не дала б мені попрацювати. На виправлений мною і наступні розpacливі листи вона не отримала жодної відповіді. По робочому телефону у Москві її сказали, що Олег перебуває у довготривалому відрядженні, коли повернеться — невідомо. Отож, якщо не вдавалося уникнути зустрічі, я мужньо борсалася у потоці скарг, сліз та сумнівів. Після стійкості Надії, которая перед загрозою втрати майбутньої дитини — вимучена процедурами і непевністю — умудрялася щоразу підбадьорити і навіть розвеселити нас, Оленині переживання здавалися штучними, дріб'язковими.

Зрештою, я перестала виказувати їй будь-яке співчуття.

Тоді вона кинулася до моого чоловіка. Сталося це під час одного з моїх відряджень. Свій візит Олена пояснила так: чоловік, папевне ж, краще знається на психології усіх мужчин, ніж вона, отож може більш вірогідно пояснити загадкове мовчання Олега. За один вечір вона ввела моого бідолаху у перебіг усіх подій, навіть дала прочитати листи Олега та чернетки власних.

— Прийміть мої щирі співчуття, шановний,— розвеселилася я, дізнавшись про сусідчин паскок.

Але чоловік був на диво серйозний.

— Знаєш, іноді мені починає здаватися, що ти просто бездушна,— сказав замислено.

— Ого! — тут було від чого здивуватися.— Та вас, здається, іс на жарт розчулили?

— Ти справді не розумієш, чи придурюєшся? — спітав він, розглядаючи мене пильним відчуженим поглядом.

— А що тут розуміти? Що? Ця коза й далі буде закхуватися з періодичністю півтора рази на тиждень, а я мушу витрачати на її так звані «страждання» свій час і нервові клітини? У мене власних клопотів доволі, і я нікому їх не нав'язую, навіть тобі, бо, зрештою, це непорядно.

— От про те я й кажу.

Відчужений погляд чоловіка непокоїв мене більше, ніж суперечка.

— Про що, врешті-решт? Про що ти кажеш?

— Про те, що ти не бажаєш, аби тобі нав'язували чужі страждання. Твоя залізобетонна вдача дозволяє тобі мати таке переконання — без зиску для власної персони. І заради власного спокою, зручності ти вимагаєш від інших «порядності» у твоїй інтерпретації. А, між іншим, Олена справді страждає і потребує допомоги. Потребує у такій мірі, що їй вже не до роздумувань про те, що порядно, а що — ні.

— Сподіваюсь, ти її втішив?

Коли я виходжу з себе, мене неодмінно заносить на дурощі. Чоловік, як не дивно, не скіпів, а тільки співчутливо подивився на мене.

— Ти не припускаєшся думки, що, можливо, у Олени це останній шанс виборсатися із тієї гидоти, в якій вона жила досі? — спітав замислено, а помітивши мою посмішку, петерпляче махнув рукою: — Не нове заміжжя, ні! Останній шанс — її почуття до того хлопця, якому вона приписує всі можливі і не можливі чесноти. Вона сама хоче стати іншою.

— Хоче заради Олега! А потім буде знов директор ресторану, і вона перехоче,— тепер мене дратувала іще й наївність чоловіка.

— Олег був тільки поштовхом. Та ти хоч знаєш, скільки вона всього перечитала за цей час? — спокійний тон давався їйому явно легше, ніж мені.— Поцікався у Наді. Олена у неї — найактивніший відвідувач. Так що — не перехоче. Тільки їй треба допомогти.

— А мені — не треба?! — грюкнула ложкою об стіл.— У мене рукопис «горить», я з плану можу вилетіти!

Голос зірвався, я прожогом книулася у ванну, грюкнула засувкою. Це був чисто жіночий прийомчик з тих, які завжди викликали у мене глузливий сміх. А тепер я хлюпала водою в обличчя і страшенно себе жаліла. Чи не тому, що чоловік був у чомусь таки правий?

— Пробач,— сказала тоном невинної мучениці, всідаючись до столу знов.

Чоловік погладив мою руку, зазирнув у вічі.

— Ти просто втомилася з дороги. Давай, я тобі гарячої води у ванну напущу?

«Ну що, домоглася свого?» — дорікнула собі люто. І раптом непрохані сльози рясно закапали у тарілку. «Чого я плачу?» — питала розгублено і не знаходила відповіді.

— Ляж... полеж, ось так... сюди подушечку... відпочинь, поки вода набіжить,— заметувшися чоловік.

Я скліпнула, сказала: «Не звертай на мене уваги, зараз встану» — і заснула.

Я чекала весни, як порятунку. Справжньої зими у нас не буває, і пережити чотири місяці пронизливих мокрих вітрів та брудного розквашеного снігу можна тільки внутрішньо скоцюбившись і замкнувши душу для обурення чи суму.

«Ще якихось півтора місяця», — втішала я себе, а в пам'яті зринали зелені острови, човен і ми вчотирьох на ньому.

«Ще тільки місяць...» і запах вогнища лоскотав ніздрі так відчутно, аж серце стиналося радісно.

«Іще трохи, зовсім трохи...» — і небачені міста підставляли нам теплі пальці вулиць і готувалися зустріти нас прохолодними музеями та барвистими базарами.

Нарешті висох асфальт, молоді каштани випустили перші метелики листочків. Та я не поспішала. Мені потрібен був зовсім особливий день — невагомо сонячний, лоскілько теплий, мов струмувана радість. Я сподівалася пійтмати його, як велику білу рибину, і, затамувавши неперпіння, благала час послати мені її.

Коли ж, нарешті, та біла рибина піймалася, я роззирнулася довкола і побачила, що не маю з ким поділитися здобиччю. Бо того зовсім особливого квітневого дня ми відвезли Надю до пологового будинку. А вночі у наших друзів народився хлопчик. Минуло ще кілька однакових від очамріння й безлічі клопотів днів, коли я усвідомила, що мене просто ошукано. Болісно до сліз було прощатися з островами й вогнищем, озерами й човном, у якому нас — четверо, з нашим захватом і сміхом на вулицях небаченого міста, з горами й лісами, музикою й картинами, які мії тепер не побачимо. Тобто, не побачимо так, як мріялося мені,— чотиримаарами очей.

Мене й справді було ошукано. Особливо гостро я відчула це, коли ми привезли Надю із сином на нову квартиру. Моєї Наді більше не існувало. Я дослухалась до пустки усередині і тужливо думала, що це — надовго.

Чоловікі ж, мов зачаровані, кружляли довкола блакитного згортка з немовлям.

«Постав на плиту велику кастрюлю з водою», — командувала Надя одному, «Оці пельушки треба випрасувати», — іншому, «Патри, будь ласка, кілька морквин, мені час піти сік з моркви», — це до мене. Потім було дитяче пропилюве лементування, годування дитини, перевивання, купання, присипання, і під кінець ми всі аж повпрівали, бо щоміті кожному знаходилася робота.

Усю дорогу додому чоловік не вгавав. Він не розумів, як це: не було нічого, а тепер — жива людина. І з молоком не ясно: з'явилось саме тоді, коли народилося дитя. І чи не страшно жінці, коли воно починає ворушитись

усередині? Він, либонь, умер би від страху. А взагалі — причому тут вони, мужчини? Якась коротка мить — а далі непотрібні. Але ж, грець візьми, тієї миті досить, щоб хлопчик був викапаний Дмитро!

Я пригнічено мовчала. Я прощаляся з прекрасним шматком свого життя. Може, навіть з найкращим. Хотілося бунтувати, боротися, але — з ким? Все так просто, природно! І — який жах! — невідворотно. Невідворотно, безповоротно...

— Я дістану підручник для середньої школи, — сказала жовчно, — і там ти вичитаєш про розмноження ссавців усе, що тебе цікавить.

Кілька секунд він скоса дивився на мене.

— Гадаю, я зумів би й без підручників... — сказав гостро.

Знову! Тільки цього мені зараз і не вистачало!

— Дай спокій, — попросила дражливо.

Чоловік зайшов наперед, взяв мене за плечі.

— Всьому живому властиво прагнути до розмноження, — сказав без тіні усмішки. — Я живий. А ти?

— Я живіша за тебе в тисячу разів! — вибухнула маже з полегшенням. — Саме тому, що жива і люблю життя, я не прагну смерті. Народити — це почасти вмерти.

— Це ти серйозно? — спитав замислено.

— Як ніколи! — не могла спинитися я.

Раптом чоловік боляче стис мені плечі, різко трусонув і глухо мовив:

— Ну її люби своє життя! Живи своїм життям! Тільки без мене.

Я заціпініло дивилася, як знайома і рідна до найменшого поруку постать швидко зникає у темряві, і не вірила, що все це діється не уві сні.

Відбулося. Скоїлося. Все...

Не може бути! Помилка, брехня, абсурд...

Зненацька я завважила, що стою перед дверима нашої квартири і здивувалася: як дійшла сюди, коли?

Заходити було страшно. Порожні темні кімнати з тривожною тишею... О, господи! Не піду... Але внизу по сходах

зачовгали кроки: стало іще страшніше. Ключ ніяк не міг втрапити куди слід. Нарешті! Густий морок обступив, як вода. Тепер — світло. Так, у вітальні вже, ще чотири кроки і... За спиною рипнуло протяжно. Почекала, холонучи, обернулася. Ні, нічого. Протяг, а я не замкнула вхідні двері. Кляц, кляц, кляц — світло по всіх кімнатах. Ага, балконні двері... Підкралася, рвучко палягла всім тілом на ручку — ху-у-ух! — закрила. І упала в крісло.

Цього не може бути. Зі мною, з нами цього не може бути. Він повернеться. Зараз. Або через годину. Пробіжиться, охолоне й повернеться. Як холодно! Опалювальний сезон скінчився, а стіни як слід не прогрілися. Треба заварити чаю і лягти під ковдру. Найкраще — з книжкою. Так, десь тут був О'Генрі...

Прокинулася я раптово — наче й не спала. Різонуло очі світло. Несамовито дзеленчав телефон. Годинник навпроти ліжка показував десять хвилин на першу. Миттю згадала все, що трапилося напередодні, і кинулась до телефона.

Але то була всього-на-всього Олена.

— Вибач... Я з балкона дивлюся — у тебе світло горить... А я сама вдома.

Найменше в ту мить мені хотілося чути Олену. Ми помовчали. Несподівано сусідка попросила:

— Ти не могла б дати мені свій портативний магнітофон, га? Тільки з мікрофоном. Я дещо хочу записати.

— Зараз?

— Еге ж. Я завтра поверну.

Я зітхнула.

— Ну, гаразд, виходь на балкон.

— Мікрофон не забудеш?

— Не забуду. Виходь.

Вона з'явилася переді мною по-святковому гарна. Буйне волосся з одного боку було підколоте високо над вухом, а з іншого падало на щоку пишиною хвилею. У вухах і на шнії зблискували дорогі прикраси. І очі світилися збуджено. Богкий вітерець шарпав її тонкий блакитний пеньюар. Внизу, мов розмиті туманом, світилися ліхтарі.

— На ось, тримай швидше,— тицьнула в руки Олени чорну коробочку,— а то ще простудишся.

І втекла назад. Тепер можна було повимикати світло: страх минувся. А сон не йшов. Згодом з Олениної квартири долинуло знайоме «в любви взаємной». І хтось заговорив. Я прислухалася. Говорила вона сама, і голос був сумний-пресумний, а слів не розібрati. «Вирішила послати звукового листа своєму коханцю!» — здогадалася я. І аж засміялась: яка суміш наївності, міщенства і дурнощів.

Десь через півгодини знов заторохтів телефон. На цей раз я спочатку взула капці, накинула халат, а вже потім зняла трубку. І нараз похлинулася своїм «алло!». Бо то був чоловік.

— Я тебе не розбудив? — спитав воїовниче увічливо.

— Ні. Відки ти дзвониш?

— Та так, з одного гарненького місця.

Мені здалося, він встиг трохи випити.

— Це гарненьке місце не витверезником часом зветься?

— Ні, не витверезником. Я, власне, для того й дзвоню, щоб ти чого не думала і не хвілювалася. Адже, як би там не було, ми ж не вороги. То я й подумав: навіщо влаштовувати тобі безсонну ніч? Чи не краще подзвонити і сказати, щоб ти не хвілювалася, бо у мене все гаразд...

— Дуже мило і люб'язно,— тепер мені здавалося, що він випив не так вже й мало. — І який вигляд має оте твоє «гаразд»?

— Дах над головою я собі, принаймні, забезпечив. Тебе цікавлять подробиці?

— Цікавлять.

Мені ставало дедалі тривожніше.

— Ну, так от,— чоловік зітхнув,— я зустрів жінку, яка згодилася народити мені дитину. Я дзвоню з її квартири.

— Не мели дурниць.

Господи, та він же набрався по саму зав'язку!

— Це не дурниці. Мені вже за тридцять, і я хочу мати нормальну сім'ю. Як у людей. А ця жінка — чи дівчина, ще не вяснив — обіцяє зважати на мої бажання.

Він говорив навдивовижу спокійно, і від того спокою в мене обважніли ноги. Я не вірила жодному його слову і — трохи вірила.

— Бажаю вам обом успіхів,— здається, голос мій не затримтів.— Куди тобі надіслати речі?

Було чути, як він питав у когось:

— Яка в тебе адреса? Жінка хоче прислати речі.

Хоч як я напружуvala слух, почути, що йому відповіли, не вдалося. По паузі чоловік повідомив:

— Червоностудентська, п'ять, квартира два. Тарасюк Тетяни.

Я обережно поклала трубку, але відхилилася від стінки не мала сили. Зсунулася на підлогу, поклала голову на коліна. Не знаю, чи довго так просиділа, та, коли телефон заволав знову, мене вже трусило від холоду.

— Забув тобі сказати. Значить, так. Якщо ти скажеш мені зараз, що передумала,— я повернуся. Ну, як?

Я поклала трубку. Зуби цокотіли, голова гула. Дочовгала до ліжка, впхала голову під подушку — дзвони тепер хоч і всю ніч!

Зранку пішов дощ.

Нечесана, невмивана, у зім'ятій нічній сорочці я півдня проваллялася в ліжку, знемагаючи від огиди до всього світу і не маючи сили відповісти на телефонні дзвінки. Дзвінки майже не припинялися. Я щоразу здригалася, а вже наступної миті зловтішно кривилася: «Ага, ага, давай, давай, накручуй, хоч і посиній!».

Та по обіді подзвонили у двері. Не маючи сумніву, що то чоловік, я і не ворухнулася: зрештою, має свого ключа, а з дому його поки що не виганяли. Але дзвонили довго, розплачливо, потім двічі гупнули кулаком. Лунко вдарила кров у скроні. «Чортові нерви...» — подумала, напинаючи халат.

На порозі стояв Віталій. Він однією рукою тримався за одвірок, а другою розтирав горло, важко дихав і повільно мотав головою, мовби силкувався щось проковтнути і не міг.

— Приїхав з відрядження... а там... там Олена...— кволо махнув у бік квартири.

— Зачекай, я зараз,— метнулася до плаща, вскочила у черевики.

Двері сусідської квартири стояли роз чахнуті павстіж, і від того страшно було заходити. Віталій підштовхнув мене у спальню, а сам лишився на порозі. Ледь помітно у dennому світлі блимав різникольоровий нічник — той самий... Біле Оленине тіло ніжно світилося крізь блакитний дим пенюара. Я вже й так зрозуміла, що трапилося, але підійшла, взяла за руку — гостро збліснув діамант. Рука була холодна. Відсмикнула свою, мимохіть тернула об плащ.

— Ти викликав швидку допомогу? — обернулась до Віталія, аби не дивитися на ліжко.

Він кривився, безперервно потирав шию, а очі блукали безтяжно. Відштовхнула з порога, пройшла до телефона.

— Скільки років хворій? — діловито допитувалась чергова.

— Двадцять чотири,— голос мій скрипів, як у воропи.

— Шо з нею?

— Не знаю...

Пауза. Потім дражливе:

— Я питаю про симптоми. Є якісь симптоми?

— Не знаю...

— Так навіщо вам швидка допомога?

Я злякалася, що ось зараз на тому кінці покладуть трубку, і швидко сказала:

— Здається, вона нежива.

Віталій хріпко зойкнув, кинувся у спальню.

— Чекайте,— коротко сказала чергова.

Пішла поглянути, що з Віталієм. Він схилився над ліжком і пильно вдивлявся у Оленине обличчя. Видно було, що торкнутися її він боїться.

— Що не може бути? — спитала у нього якомога буденніше.

— Не знаю,— видихнув пошепки.

Непевний тон видавав його: то була неправда. Та ѿ що тут було не знати? Дбайливо розчесане Оленине волосся, пеньюар, недопите її улюблене шампанське на туалетному столику, а головне — продумано мальовнича поза не полишали сумнівів, що вона свідомо готувалася до... Але як непросто повірити! Олена — і... Я понишпорила очима по кімнаті, шукаючи чогось схожого на записку. Записка мала бути обов'язково, раз вона так ретельно підготувалася. А проте — не було. Уся квартира сяяла чистотою, ніде ні пилинки, ні папірця.

У туалеті на дні порожнього жовтого кошика угледіла дві прозорі облатки од ліків. Таблетки — по десять у кожній — було вилущено. Іноземні літери ніяк не хотіли складатися в одне слово.

— Що це? — простягла Віталію.

Він тепер сидів на кухні, курив, вступивши у підлогу. Покрутів у руці облатки.

— Снотворне... — озвався безбарвно.

І раптом знов кинувся у спальню.

Коли я завела туди лікарів, він мовчки несамовито торсав Олену.

— Облиште і відійдіть, — наказав похмурий черевань у білому халаті. Підступив до ліжка.

Аж тут яугледіла свій магнітофон. Незрозуміло було, чому не побачила раніше — адже лежав на підлозі біля самого туалетного столика, і мікрофон чорною зміючкою звивався до ліжка.

Постояла трохи, віддихалася.

— Я сходжу додому перевдягнуся, — сказала Віталію, але він не ворухнувся навіть. — Коли буду потрібна, поклик.

Стояв, мов зачарований, не маючи сили відірвати очей від лікарівих рук.

Коли потягла шнур мікрофона, лікар скоса глянув, гостро і пильно. З переляку всміхнулася ніяково, пробурмотіла:

— Це ми вчора музичку слухали. Забула забрати.

Але він не сказав нічого.

«...хто прийшов би. Але для цього треба відчути. А щоб відчути — треба любити. Мабуть, я й сама не вміла...» — залунав сумний-пресумний Оленин голос, щойно я вдома ввімкнула магнітофон.

Вимкнула. Посиділа трохи, тамуючи дрож. Сходила перевірила, чи замкнені вхідні двері. Повернулася, перемотала плівку назад, увімкнула магнітофон на запис. Він зашурхотів ледь чутно, стираючи останнє Оленине послання під голосний стукіт моїх зубів. Цілих шістдесят хвилин — стукіт.

За два роки, що спливли відтоді, я багато чого передумала. Не буду запевняти, що й на часину не забувала про Олену. Забувала. Спотячку на часину, потім на кілька днів, а відколи народився наш Мирослав, спогади про неї й геть здаленіли. Хоча іноді, коли мій син спить, а я розглядаю мілі серцю щічки, брівки та ямочки, від раптового нападу страху починає стугоніти кров. Я знаю, що то забобонний страх, дурний, безглаздий, але вдійти нічого не можу. Одне добре: наш син ніколи не дізнається, у яку жахну ніч ми зачали його.

...Я б не могла сказати, скільки часу минуло, котра година, який день — сиділа в ліжку, не відгукуючись на телефонний лемент, не підходячи до дверей, коли там дзвонили й гупали, сиділа тихо-тихо й не зважувалася павіть витрусити крихти сухарів з постелі. Сухарі їла безперестанку, бо все інше вже скінчилося, а голод не миався, розмочувала їх спотячку у воді, аби тихо, нечутно, аби не прогавити й звуки з-за сусідньої стіни.

Отакою мене й побачив чоловік. Якщо, звичайно, можна було щось побачити у тій темряві. Світло не вмикав. Сторожко приступив до ліжка темною шурхотливою масою. За останнім кроком зачепив коробку з сухарями, вона торонула оглушливо. Від того звуку мене підкинуло, притисло до чоловіка. Він заспокійливо обняв, погладив по голові, поклав назад на подушки. Тримала його за руку міцно, мовби міг кудись зникнути. Не зник. Погладжував обличчя, плечі, легенько, ледь торкаючись, потім рішуче,

наполегливіше. Притягла його до себе — мовчки навалився усією вагою, тільки дихання було чути уривчасте. І все ж крізь міцно стулені повіки, крізь важке чоловіче тіло, крізь суцільну темряву і бетонні стіни я чула, як тихо і холодно лежить нежива Олена ось тут, зовсім близько, і пробивається з чорного ящичка магнітофона її непочутий стергій голос.

Не так слід давати життя дітям. Отож я й почуваюся тепер винною перед Мирославом, отож і гризути мене забобонні страхи. Та все одно поруч з усім отим якимсь чином уживається шалена радість від того, що він є, мій синочок, і я щодня складаю подяку долі за нього.

Якщо перебрати інші зміни в моєму житті, то все на-чебто складалося на краще. Ми переїхали на нову квартиру — біжче до центру. Побачила, нарешті, світ моя книга. На гроші, отримані за неї, ми збираємося поїхати до моря: дітям корисне морське повітря. Напевне, до нас приїднаються Надя з Дмитром та Сашком. Це було б добре: все ж таки навперемінки обіди готовувати легше, ніж самі.

Бачимося ми з ними тепер нечасто — раз на три-чотири тижні. Ясна річ, при цьому ніяких розмов за північ та бурхливих веселощів: о дев'ятій дітям треба спати.

Отже, мое життя цілком можна вважати благополучним. Я й сама його таким вважаю. Хоча юні, коли мій хлопчик спить, а я розглядаю мілі серцю щічки, брівки та складочки, зненацька починає стугоніти кров. «Це тільки нерви», — кажу собі. Але непрохані думки наскакують, мов люті звірята, хоч як від них відбивайся.

Я намагаюсь не думати про Олену, але якийсь лихий нашіптує, що досі від неї нічого ж не лишилося, хіба що білі тонкі кістки, і що дуже мало людей у цьому світі іші пам'ятають про неї.

Однієї березневої суботи редактор подзвонив мені додому і послав на термінове завдання. Про подію, що спричинилася до цього, відомо було небагато: якась весела компанія влаштувала гульбище у бассейні місцевого спор-

тивного товариства і одна прекрасна юна купальниця ледве не втопилася.

Я нагодилася на той момент, коли противерезілу «руслаку» садовили у «швидку допомогу». Вона мерзлякувато куталася у довгий напівпрозорий блакитний пеньюар, який мені здався дуже знайомим. Коли юнка відкинула пасмо білого волосся, я ледь не зойкинула, бо то була викапана Олена, тільки на п'ять-шість років молодша. Біля потерпілої метушився Віталій, на ходу намагаючись увіпхати неслухняні руки в рукави сорочки.

Я так і не спромоглася озватися до нього, а коли піднялася у приміщення басейну, то знайшла там усе Оленине «коло». Венера незворушно напівлежала у шезлонзі, закинувши одна на одну свої прекрасні ноги. Решта напівводягнених п'яних учасників подій, збилася у гурт і намагалася триматися подалі від розкішного столу із баликами, свіжими овочами та батареєю пляшок. Доволі розкошланий, але вже вбраний у костюм і черевики директор найmodнішого у місті ресторану давав пояснення двом міліціонерам.

У його дружини день народження. Вони попросили знайомого тренера організувати святкування в басейні. Чому тут? Хотілося чогось незвичайного. Вони не знали, що тренер відмінив заняття двох груп — про це не було мови. Ні, вони нічого не платили, тренер — їхній приятель. Збитки? Але ж вони нічого не зламали, не розбили, іші юні постраждали... Пірнаючи на дно басейну за потерпілою, він загубив золотий цепок, поскаржився директор ресторану.

Мое серце сповнилося огиди й пінависті, я написала гнівний фейлетон, але він пролежав день, другий, тиждень, і я так і не віддала його до друку.

Я намагаюсь не думати про Олену, але якийсь лихий нашіптує, що чоловік її спить у тому самому ліжку з новою дружиною і в найлірічніші моменти вмикає той самий нічник, і, можливо, у них збираються ті ж самі гості і так само бурхливо веселяться... Але найгірше, коли той лихий починає фантазувати: що було б, коли б тоді я дозволи-

ла їй прийти до мене. Хоча — вона ж не просилася. Але це вже неправда. Вона хотіла прийти, і я це знала ще тоді.

У такі хвилини життя мое уявляється мені в образі дірявої діжки. Діжка пливе посеред великої води. Істоті, яка сидить на ній (душа? пам'ять? воля до життя?), доводиться весь час затуляти дірки, аби не потонути,— долонями, плечима, ногами. Ота плавба у незручному напруженні і є життя. Мое життя.

Істота майже забула, що колись діжка була цілою, а сама вона вільною і безтурботною. Забула настільки, що іноді умудряється навіть відчувати задоволення. А що? Шторму немає, зливи не ллють, діжка пливе, не тоне...

ОПОВІДАННЯ

ПРОЩАННЯ

Довгувате сіре просте пальто. Акуратно зачесане сиве волосся. Біла гостра борідка. Окуляри в тонкій оправі. «Інтелігент», — вирішила подумки.

А юнакові поруч з ним з виду було років дев'ятнадцять. Таких очей — великих, темних, широко посаджених на вузькому блідому обличчі — я не стрічала з того часу, як втратила здатність закохуватись. «А що, тітко, — спитала себе глузливо, — оце б скинути з десяток літ, га? Хоча — п'ять років тому ти ж була закохана! І ще довго після... Забудь», — порадила собі сердито.

...Вони цілком могли б бути дідусем і онуком, якби... А може, вони й справді онук і дід? Старий надто часто робить незрозумілі рухи руками — немов щось тримає в них. І надто жваво говорить до хлопця. І зазирає в очі, хоча це й нелегко, бо той набагато вищий.

Вищий... І дуже гарний у своїй голубій курточці, з довгими русявими кучерями, з карими серйозними очима, яких ти не бачила, відколи... Е, ні, про це більш не треба.

А хлопець неуважний. Блукає поглядом по залу і, схоже, не дуже слухає старого. І що той і досі показує руками? Одна тема, одна тема, але — яка? Дід не буде так гаряче, так пристрасно говорити з онуком перед дальніюю дорогою на одну тему. А може, й буде, звідки це кому відомо?

Хлопець зацікавлено поглянув на руки старого. Пере питав щось. Зробив такий самий рух руками. Як засяяло обличчя у діда, як закивав радісно сивою головою!

...«Шановні пасажири! Літак Сімферополь — Москва рейсом...». Юнак підхопив новеньку модну валізу і ще якийсь предмет... Скрипка! Та це ж скрипка у чорному шкіряному чохлі! От і все, ніяких загадок, зв'язок встановлено: «учитель — учень».

«Шановні пасажири! Літак Сімферополь — Київ...».

Огорожена металевими гратаами секція всмоктала наш чималий натовп, і ми опинилися в такому собі затишненькому вольєрчику, куди впахався і степовий вітер. З обох боків пасажирів стерегли незворушні представниці Аерофлоту.

...Лискучий від мрячки міцний бар'єр, а за ним — знову старий і юнак. Хлопець нетерпляче озирається на поле, куди вже висипала вся їхня група, а старий усе ще говорить, смішно здіймаючи руки до підборіддя, зазирає у юне обличчя, торкає хлопця за рукав і говорить, говорить...

Вітер ухопив його строкате кашне, погрався ним за спину старого, тоді висотав звідти яскраво-червону нитку і почепив на холошу. А старий усе зазирає в очі учня, усе говорить.

Незворушний страж біля сусіднього вольєра, перелішивши пасажирів, сердито загукала до юнака. Той рвонувся було до гурту, але старий знов торкнув його за рукав... а тоді обхопив вузькі юначі плечі, зарився лицем у голубу курточку.

Коли я знов поглянула за металеву загорожу, вчитель стояв сам. Тріпотів строкатий шарф на вітрі, яскравіла червона нитка на штанях... Краще б мені не бачити тієї його усмішки! Та хіба ж можна дозволяти собі отак прив'язуватися до молодого, вільного прекрасного створіння, яке не утримаєш біля себе ніякою силою? Я розсердилася на старого: проживши стільки літ у цьому світі, мусив бути обачнішим у своїй любові. У своїй останній любові!

А старий усміхався і тримав руку напоготові — махнути востаннє, коли хлопець озирнеться. Та рука час від часу

здригалася біля самих його грудей, мов рвалася уперед. А той, до кого вона рвалася, все не озирався. Ось уже голуба служительниця повітряних трас скомандувала своїм пасажирам сідати у автобус...

— Та поглянь же, озирнись, тварюко ти черства,— прошепотіла поруч мене жінка.

По цей бік огорожі всі напружені вдивлялися у автобус, який от-от мав рушити до літака. «Озирийсь,— читалося в поглядах,— ти не можеш поїхати, не озирнувшись».

Але він міг. В глібині душі я точно знала — міг. Просто, був надто молодий. «Озирийсь!». Якби існувала телепатія, автобус не зміг би рушити з місця.

Та автобус рушив, а хлопець усе ще задумливо роздивлявся лискучі прекрасні могутні тіла дивовижних машин, які видавалися мені тепер хижими. І тоді старий вибіг на поле і замахав обома руками. Представниця Аерофлоту спробувала завернути його, але він відмахнувся від неї, навіть не глянувшись. І важко побіг за автобусом.

Там його, нарешті, помітили, підштовхнули молодого русявого бога до дверей, і той усміхнувся, мащув старому рукою. Дві радісні птиці знялися над сивою головою, затріпались у щасливому екстазі. І цілій натовп довкола мене полегшено зітхнув. Ми невідрівно, мов заворожені, дивилися на старого посеред поля, який на очах згасав, меншав, притискаючи до грудей своїх беззахисних птиць.

Насамовито загуркотіло десь вдалині, зблиснуло, і сріблястий хижак поніс за хмару впольовану у старого здобич. Востаннє метнулася за ним рука учителя: він швидко перехрестив небо, у якому танув його бог.

Дивитися далі було несила. В літак ми заходили мовчки, ховаючи одне від одного очі. Так само мовчки займали місця.

— Він усе ще стоїть? — не витримав середніх літ чоловік поруч мене.

Я визирнула в ілюмінатор.

— Стоїть, — відповіла коротко.

Усі пасажири в моєму ряду поприкипали до віконець. Якийсь час старий стояв сам, опустивши голову, наче щось

пригадував. Потім підійшла юна бортпроводниця і, взявши під руку, повела його геть. Щось вона говорила, спергійно змахуючи вільною рукою, тоді забігла наперед, піймала кінці строкатого кашне, обгорнула шию старого і застібнула пальто. Дбайливо оглянула, чи все гаразд, полаштувала комір, пахилиця і зняла з холоші червоно-зелену нитку. В ту ж мить наш літак здригнувся, загуркотів, пасажири вмостилися зручніше і стиха загомоніли між собою. Наче з тією ниткою з нас зняли якесь напруження... Чи ні, не так: наче з тією ниткою дівчина зняла зі старого якесь закляття, і нам тепер не страшно було полішати його самого у місті.

КАВА У ПОСТИЛЬ

Останню пасажирку підібрали біля базару. Вона впхала у таксі полотняну торбинку, з якої стиричало зелене пір'я цибулі та пучечок молодої моркви, хутко вмостилася сама, прилаштувала на колінах пакунок з яйцями і спітала:

— До Забалки?

— Та нам не зовсім по дорозі... — не вельми рішуче одказав шофер, бо тепер усім стало зрозуміло, що спекатись пасажирки не вдасться.

— Ну, то зробите невеличкий гак, — жінка сказала це наче б і прохально, але впевнено, ніби й сумніву не мала, що всі в машині згодні заради неї на той гак. — Чоловік скоро з роботи приде, а в мене вечера не готова.

Водій хвацько рвонув з місця і в тон їй відказав:

— Задля такого діла варто підвезти, а то, чого добре, чоловік лиха наробить, — підморгнув грайливо.

— Та це ваш брат уміє, — засміялася жінка. — Тільки у мене не такий.

— А коли не такий, то чого старатися? — присікіувався балакучий водій.

— То як не старатися? Хочеш, щоб у хаті був мир і лад, мусин старатися, — серйозно відповіла та.

Насті не видно було усього її обличчя, а тільки округлу рум'яну щоку та чорну брову. Ще коли жінка спиняла ма-шину, встигла завважити, що років їй десь під тридцять, що має велими пишні форми, хоча її спрощує враження стрункої — це через те, що ноги високі. Волосся охоплює обличчя двома чорними крилами, а на потилиці скручено у вузол.

Тепер Насті тільки потилицю її було видно. Жінку вона відразу зарахувала до розряду немодних: брови не підщипані, плаття просте, прикрас ніяких. Але коли б навіть ця жінка здумала одягтися якнаймодніше, це нічого б не змінило: мала надто міцну статуру і здоровий вигляд. Тепер вона, раз у раз повертаючи голову до водія, говорила:

— Вашому братові чого хочеться? Щоб у хаті чистота була та щоб попоїсти чого гаряченького. Ну, і щоб жінка не лайліва, звичайно.

Від полотняної торбини хвилями розплівався дух кро-пу її цибулі, і скоро у Насті набіг повен рот слизи.

— А ще час від часу треба примхи ваші виконувати, дозволити покаверзувати трохи. Чи неправду говорю? — лукаво засміялася до водія.

— Коли вісім годин напервуючися на роботі та в чер-гах настоїшся, то не надто зважатимеш на його примхи,— озвалася досі мовчазна пасажирка у кутку поруч Насті.

Ця жінка сподобалася Насті з першого погляду. Літа-ми, певне, була старша, ніж чорнява, але стан мала діво-чий, чорні замшеві босоніжки на височених підборах дуже пасували до світло-сірого плаття з чорними вилогами та чорним ремінцем, а коротко підстрижене попелясте волос-ся лежало акуратними лискучими хвилями. Коли дев'ят-надцятирічна Настя зустрічала таких елегантних жінок, її не так страшно було жити далі.

— Е-е-е, не кажіть, — нараз відгукнулася чорнява. — Ті жінки, що так думають, самі собі шкодять. Я, наприклад, зараз прибіжу, качечку обсмалю, поперчу, посолю, та в духовку її з картопелькою поставлю. Чоловік тільки на поріг, — а у мене все готове, часничком товченім, зеленню

притрушу і на стіл можна ставити. Може, він спочатку схоче помитися, так у мене вже й ванна повна — чи ж важко води напустити? Розніжиться він там та й схоче покаверзувати: подавай, жінко, вечерю у ванну. Так чи мені не однаково, куди подати? Я йому дощечку примошу поперек ванни та й поставлю усе. А опісля ще й газетку подам, попільницю поставлю, сигарети покладу — нехай чоловік відпочине.

— Ну, це вже занадто! — обурилася елегантна пасажирка в кутку. — Це просто принизливо!

— Чому принизливо? — здивувалася чорнява. — Мені не важко, а йому приємно, то що ж тут поганого? Зате мій чоловік певен, що у нього найкраща дружина у світі, з дому не біжить, на інших не задивляється.

Настя слухала і подумки робила ревізію у своєму холо-дильнику. На вечерю їм з Павлом лишилося чотири яйця. Сало все вийшло, отже, доведеться смажити на маслі. Тоді на ранок взагалі нічого не лишиться. І хліб доведеться позичати у Світлани.

— Ну ѹ цо з того, що не погляне ні на кого? — продов-жуvala обурюватися струнка. — Як такою ціною вірність купувати, то я красно дякую! Про каву в постіль мені доводилося чути, але щоб качку у ванну — це вже понад всякі межі! Коли у нього такі вимоги, то хай би йшов на всі чотири сторони. Нині й без чоловіка прекрасно можна прожити, слава богу, заробляємо всі однаково.

— Чого ви гарячкуєте? — спокійно відказала чорня-ва. — Мені самій приємно це для цього робити. І я не хочу прекрасно жити без чоловіка. Не уявляю павіть, щоб я без нього робила.

— Та я б таку жінку на руках носив! — на мить випустивши із рук кермо, обернувся до попелястої во-дій.

Жіноцтво дружно зойкнуло. Він знову ухопив барапку і продовжив спокійніше:

— Отож! Ви тепер усі такі поставали. Тільки її умієте, що підраховувати: я стільки заробляю, а ти стільки, я тобі оце зроблю, а ти мені що? Та це ж натуральний базар!

А ти зроби мені щось від душі, не вираховуючи, що я тобі за це лишусь винен — так я гори для тебе перекину!

Чорнява співчутливо поглянула на схвильованого водія.

— А ви скажіте отак своїй дружині, вона й зрозуміє, — порадила переконано.

Той тільки легенько кулаком по баранці вдарив.

— Цікава картина у вас виходить, — не хотіла поступитися попеляста. — Отже, у чоловіка можуть бути примхи, іх треба вдовольняти. А якщо у мене сьогодні поганий настрій, коли у мене примха просто з порога бухнутися у ліжко і нікого не чути й не бачити, тоді як? Хто тоді поставити качечку і картопельку у духовку?

Ніхто не озвався. Водій незмігно дивився уперед, по його насупленому обличчю видно було, що розмова дійняла чоловіка до живого.

— Бачите, — задумано сказала по паузі його сусідка, — настрій — діло наживне. Та й їсти усім хочеться незалежно від настрою. Хоча, звичайно, всяке трапляється. Тільки от коли зі мною таке буває, чоловік завжди мене жаліє, може навіть сам картоплю почистити.

— Навіть! Навіть!!! Ви тільки послухайте! А так не буває, щоб ви пізніше від нього додому прийшли, а вас готова вечеря чекала? Качечка з картопелькою!

— Ні, він їсти варити не вміє, — серйозно одказала жінка. — І не любить куховарити. То що ж тепер поробиш? Розлучатися через це, чи як?

Настя ніяк не могла вирішити, хто з них правий, а хто ні. Виходило, наче праві обидві жінки, але ж так не буває! Вона памагалася згадати, як вони з Павлом харчувалися ці н'ять місяців, відколи побралися. Виходило, що на снінок мали незмінний чай і хліб з маслом (коли не забували купити і чай, і хліб, і цукор, і масло), а вечеряли яечнею. Обідали кожен сам собі, вона — у шкільній, він — у заводській ідаліях. Мили посуд і прибирали квартиру, коли було натхнення. Цікаво, думала Настя, Павло не надавав усьому цьому значення чи просто не наважувався виказати невдоволення?

Нарешті таксі спинилося на тихій квітучій вулиці і чорнява господиня розрахувалася з водієм.

— Якась ненормальна, — все ще дражливо сказала Настяна сусідка, щойно машина рушила.

Водій пригальмував, обернувся до пасажирки і проказав:

— Ваше щастя, що машина державна і я не можу засадити вас отут негайно.

Далі ніхто вже не зронив і словечка.

Настя відмкнула своїм ключем двері квартири і одразу ж зрозуміла: Павло вдома.

— О, привіт! — визирнув з кухні чоловік. — Мий швидше руки, вечеряти будемо.

Вона пройшла на кухню, зазирнула у сковороду: там поблискували жовтками чотири яйця.

— Ти забула мене поцілувати, — торкнув її за плече чоловік.

— Слухай, тобі не обридла яечня? — підозріло обернулася до нього Настя.

— Як тобі сказати, — Павло мізинцем полаштував окуляри на перенісці. — В порівнянні з тією гидотою, яку я щодня споживаю у ідаліні, це панський харч. Натуральний продукт!

І він хвацько переклав натуральний продукт у тарілки.

— А коли б якась дівчина пообіцяла тобі щодня готовити качку з картоплею і часником, ти міг би мене покинути?

— Хм, — чоловік почухав потилицю. — Мій бідний шлунок зараз втратить свідомість. Ану мерщій мити руки, нечупаро!

Настя хлюпала водою і думала: усе це дрібниці. І качка, і яечня... Шкода тільки, що дрібниці мають властивість накопичуватися...

Вона вже втретє памилювала руки, коли Павло зазирнув у ванну:

— Ти скоро? Яечня холоне!

— А ти мені не відповів, — тихо дорікнула Настя не обертаючись.

Кілька секунд за її спиною нічого не було чутно. Потім чоловікові руки вхопили її за стан і одірвали од підлоги.

— Доведеться доводити, що навіть на голодний шлунок мене цікавить єдина жінка в світі,— скрушило пробурчав Павло, виносячи її з ванією.

— Я серйозно, безсовісний,— відбивалася Настя.

— І я серйозно,— діловито відповів чоловік.

— Нахаба! — вереснула Настя, зриваючись на сміх.— Розбійник!..

Яєчню її вже геть холодну. Позичати хліба Настя так і не пішла — лінъки було вдягатися і причісуватися. Спочатку, та вони світло не вмикали: поруч гула будова і велетенські ліхтарі світили просто у вікно. Довго пили чай, переповідаючи одне одному новини дня, аж доки Настя почала позіхати. «А ну його к бісу, той посуд,— подумала сонно.— Заведу будильник на сьому і вимию вранці».

Прокинулася від холоду. Намацала поруч себе ковдру, натягла під саме підборіддя, але сон пропав. Розклепила повіки і здивувалася: кімнату заливало сонячне світло. «Чого ж це будильник не продзвонив?» — подумала розчаровано. На кухні торохкав посуд і щось наспівував Павло.

— Зволили прокіпнутися? — спитав, коли вона придибала на кухню.

Посеред столу на великій тарілці лежали бутерброди з маслом і сиром, парували чашечки з кавою. «Ага, в магазин сходив», — відзначила подумки і сама на себе розсердила: «А ти думала, бутерброди самі в тарілках ростуть?». Чиста раковина і заметена підлога кухні повернули її до сумнівів учорашиального вечора.

— Павлику, а тобі ніколи не хотілося, щоб хтось подав каву у ліжко? — сумно спитала Настя.

Він полаштував мізищем окуляри, хазяйським оком оглянув сніданок і неуважно буркнув:

— Спокусливо... Тільки це все пережитки минулого. А ти вже вмивалася, нечупаро?

Вона рішуче підступилася до чоловіка і потягла його в кімнату.

— Здається, в моїй дружині прокидається жінка,— уроочисто зауважив Павло.

Але вона його не слухала, турнула на ліжко, підмостила під голову ще одну подушку.

— А ти? — розчаровано спитав чоловік.

— Лежи,— наказала строго і вийшла.

На відкритий чистим рушником табурет з кавою і бутербродами Павло спочатку витріщив очі, а потім зайдовся таким реготом, що годі було й думати нагодувати його. Настя присіла коло нього на ліжко, усміхнулася і сказала:

— Не сподівайся, що я тебе так випущу. Сьогодні ти мусиш випити каву в постелі.

— Ну, гаразд,— погодився чоловік, насміявшись,— тільки тягни сюди і свою каву.

— Ні, я буду прислуговувати тобі і виконувати твої примхи.

— Усі-усі?

— Еге ж.

— Тоді неси сюди свою чашку. Така у мене примха. Вона принесла.

— Хочеш, я куплю сьогодні качку і ввечері ми засмажимо її з картоплею? — спитала вона згодом.

Павло потягнувся рукою до її лоба.

— Жару наче немає... — сказав замислено.— У тебе нічого не трапилося?

Щойно Настя переступила поріг школи, як її оточили малюки.

— Анастасіє Василівно, а Бойко сьогодні не прийшов на репетицію!

— Анастасіє Василівно, а Сашко не вивчив вірш...

— Анастасіє Василівно...

Вони дивилися на піонервожату з такою надією, мовби одного її слова вистачило б, аби той Бойко, який завтра мусив відкривати свято, вродився посеред галасливого

гурту, а вірш вивчився сам собою, і все інше владналося якнайкраще.

— Зачекаємо, може, ще прийде, — заспокоїла дітлахів і повела Сашка у піонерську доучувати вірш.

Потім була тисяча клопотів з музицою, з барабанщиками, з великою синьою гулею на лобі у Славика, якого назавтра мали приймати у піонери і який через ту гулю невтішно ридав мало не годину...

Бойко так і не прийшов, Настя вирішила з'ясувати, чи з'явиться він хоч завтра. «Потім заскочу на базар», — вирішила, але одразу й забула. Кілька дітлахів, котрі жили поруч з Бойком, застрибали від радощів: що може бути кращого, ніж прогулятися у такий день з піонервожатою? Дорогою вони раз у раз смикали її за руки, тицяли пальцями в усе, що привертало їхню увагу, і торохтили безугавно. Біля овочевого магазину просто на вулиці продавали першу рожеву черешню. Вони витрусили усі мідяни з кишень, піонервожата додала два карбованці, і далі вже йшли мовчкі.

Вздовж стежки, яка вела до хати Бойків, пломеніли наче аж прозорі у сонячному свіtlі вогняні тюльпани. Над гіантськими кущами бузку гули бджоли. Стежка переходила у невелике втоптане подвір'я, з якого до будинку вело двоє дверей. Близчі двері були запнуті усього лиш марлевою завісою з ушитими по нижніх кутках камінцями. Настя трохи повагалася і рушила до марлевої завіси.

— Заходь, — почула, тричі стукнувши у одвірок.

Захаращений зім'ятими масними клаптями паперу стіл, брудний посуд, порожні консервні бляшанки, затхлість несвіжої постелі, якісь тазки, пляшки, відра на підлозі... І жінка біля вікна. Напівобривана кишеня халата — як вухо бездомного цуценяти. Байдужий погляд з-під чорних пасом. «Та це ж вона...» — затнулася здогадом Настя. Це й справді була та сама чорнява молодичка, з якою вона вчора їхала в таксі.

— Мені Бойків... — спромоглася нарешті на слова, відчуваючи, як підкочує до горла нудота.

— Це поряд, — недбало кивнула жінка.

Настя ще постояла якусь мить і вийшла на залитий сонцем дворик, глибоко вдихнула повітря.

Бойкова мама стояла посеред гурту дітей і щось говорила. Вертельява Оленка підскочила до Насті:

— Ой, даремно ми хвилювалися, Вітя завтра прийде, а сьогодні він поїхав бабусю провідати, вона захворіла...

Настя кивнула, підійшла до Бойкової мами, спитала тихо:

— А хто у вас там живе?

Мабуть, таке у неї було обличчя, що жінка перестала усміхатися і поглянула співчутливо.

— То квартирантка наша. На неї іноді накочує. Мабуть, через те, що сама живе.

— А чоловік? — згасаючим голосом спитала Настя.

— У неї нема чоловіка. Був наречений, пішов у армію і загинув на Дамаському. Така гарна жінка і поботяща, а заміж чогось так і не вийшла. Йі би сім'ю, діточок... А то тримається, тримається, а тоді...

— Вона качку учора везла, цибулю... казала, у духовці пектиме... — Настя хотіла сказати іще й про чоловіка, але чомусь не змогла.

Жінка стубовано зиркнула на марлеву завісу.

— Качку вона мені віддала. Це у неї наче гра така: ходити по базару, купувати харчі, зелень. Але сама нічого не варить, усе мені віддає. Каже, противно для однієї себе старатися.

Помовчали, прислухаючись до тиші за марлевою завісою. Настя лише тепер помітила, що діти давно розбіглися.

— Я піду, — промовила квolo, намагаючись згадати, що ж іще збиралася сказати Бойковій мамі.

— То ви не турбуйтеся, Вітя завтра буде неодмінно, — усміхнулася та на прощання.

— Гаразд, — погодилася Настя, але з місця не зрушила.

— І за неї не турбуйтеся, — притишила голос жінка. — З нею це рідко буває і не надовго.

— До побачення, — сказала Настя і рушила з двору.

На вулиці вона прискорювала й прискорювала ходу, маючи єдине панічне бажання: якнайшвидше побачити Павла, зазирнути йому в очі. Та водночас якимось затерпливим краєчком душі Настя відчувала: що б не прочитала вона в тих очах, світ ніколи, ніколи, ніколи, хоч плач, не буде більш таким безпечним, як досі.

АПЕЛЬСИН

Поліні найкраще допомагало прання.

Того разу, коли її чоловік перемолотив гору посуду і на два дні зник із дому, вона затіяла грандіозне прибирання квартири, яке завершилося пранням. Я нагодилася на кінець операції і — не могла повірити власним вухам: завзято хлюпаючи у ванні, Поліна співала! А коли ми удвок розвішували білизну на квітневому вітрі, вона сказала:

— Ну от, з найнепримінніших речей можна мати користь. Хіба б я прибрали як слід, якби в ін вештався під ногами?

Потім у чистій квартирі ми всілися пити каву. І тут повернувся її чоловік. Незабаром, але обое поводилися так, немов нічого й не сталося.

І коли у нашому маленькому жіночому колективі спалахнула найбільша сварка року і наша розлютована начальниця нахвалялась голови не пошкодувати, аби тільки здихатися Поліні, а увечері Полінина свекруха сказала, що так їй і треба, бо надто вона пащекована, у її квартирі знов до півночі клубочився задушливий пар і натужно гула пральні машини.

Я навіть якось поцікавилася, чи не приберігає Поліна брудну білизну саме для таких моментів. На що вона майже серйозно відповідала: так, приберігає.

А в мене іще з часів давнього короткого заміжжя лишилися звички користуватися послугами пральні. Отож на вчорашній вечір мала для випробування Поліниного методу три кофтини, одне плаття та чотири сорочки. Може,

саме через те експеримент і не вдався, бо щойно я схилилась над своїм блакитним з червоними квіточками тазком, повним білої піни, як той саморобний сніг продірявили сльози.

Сьогодні я твердо вирішила зарадити собі власними методами. Вмивалася на кухні: споглядання полішеної вчора у ванній брудної білизни могло позбавити мене твердості. Перед дзеркалом довелося простовбичити добру годину, зате в жодній перукарні не спромоглися б за цей час на те, що вдалося мені. Залізши на височенні підбори новомодних черевинчиків, я відчула, що мое самовладання наближається до бажаного рівня — статуї на п'єдесталі. Настанку я голосно виляялась, уживши майже всі погані слова, які знала. Від того одразу полегшало.

Поліна сиділа у відділі сама.

— При-иві-і-іт,— зміряла мене крізь окуляри здивованим поглядом.— Можна подумати, мадам, що ви зібралися вдруге когось ощастилити заміжжям.

— Я зібралася всього-на-всього порушити трудову дисципліну,— пояснила невинним голосом.— Обставини, здається, гранично спрятливі, чи не так? Начальство наловго здиміло?

— Думаю, наловго,— буркнула Поліна, підозріло стежачи, як я кручуся по кабінету.

— Воно саме так сказalo, чи ви зробили висновки на основі власних спостережень?

— Воно люб'язно сповістило, що відбуває в бригаду Кальченка робити фотографію робочого дня. Та, оскільки учора ввечері начальством закуплена чимала партія огірків, гадаю, сьогодні виникає доконечна необхідність їх законсервувати.

— Це полегшує справу,— я ще раз пройшлася по кабінету, стала перед Поліною.— На вашу думку, яка роль найбільш підійшла б двом молодим особам, які надумали прогуляти частину робочого дня?

Поліна схилилася над паперами і сухо промовила:

— Тебе я взяла б на роль темних сил природи.

— А мені здається, до пальців з таким чудовим манікюром,— поклала руку на її стіл,— дуже пасував би келіх із шампанським. О! І — апельсин!

— Що — «апельсин»? — підозріло бліснула окулярами Поліна.

— Ми питимемо шампанське і юстимемо апельсинни. Це найкращі ліки від усіх душевних хвороб. Особливо сприяточно впливають на жіночтво. Ви хіба не знали?

— Хотіла б я знати, де ти о цій порі візьмеш апельсини,— в'їдливо поцікавилася Поліна.

— Деесь же вони мусять бути! А що коли зараз хтось умирає і його останнє бажання — з'єсти апельсин? Що ж йому так і вмирати без апельсина?

Вона критично оглянула мене ще раз і порадила:

— Якщо надумаєш вмирати, не забудь зняти своє випрасуване платтячко — може зім'ястися. І потім, з такою рожевою круглою ряшкою вмирати непристойно. А тим паче — вимагати апельсин.

— Ну, годі,— прибрала я рішучого вигляду.— Злазьте зі свого робочого місця і спробуємо обійтися без крайностів.

Я побоювалась, що Поліна почне напосідати з розпитуваннями. Тоді б я не витримала і знов розревлася б. Або ще вона полюбляла у таких випадках закликати до усвідомлення трудового обов'язку. Тоді б ми посварилися. Але вона мовчки заходилась фарбувати губи, і я зрозуміла, що пояснювати нічого не доведеться.

Та й що б я могла пояснити? Просто, є речі, про які неможливо говорити навіть з найближчими людьми. Про деякі хвороби, наприклад,— геморой, чи що. Я ніколи не могла б зізнатися, що у мене геморой. На щастя, це лихо мене обійшло. Але те, що я мала, завдавало клопотів не менше.

Лихо полягало в тому, що я часто і зненацька закохувалась. І це ще було б нічого, якби я не розчаровувалась так само близкавично, встигаючи у проміжку повірити, що це, нарешті, назавжди, до скону і що без цього не проживу. Я чманіла від пекельних мук ревнощів, я втрачала

глузд з розпачу, я не могла ні про що інше думати ні вдень, ні вночі і фізично страждала від відсутності предмета любові: голова гула, серце гупало, до горла підкочувала нудота, а до всього мене ще й трусило, мов у лихоманці. Зустрічі не приносили полегшення: усередині все м'якло й розповзaloся, як медуза на сонці,— ясна річ, від щастя! В екстазі я починала присягати у вічній любові, ридати або ж загодовувати предмет обожнювання котлетами та варениками власного виробу. Дякувати долі, розчаровувалася я трохи рапіше (коли не рахувати першого разу, а було мені тоді рівно вісімнадцять), ніж доходило до весілля. І тоді ніяка сила не могла мене навернути до стопрілього жениха. Я так і не навчилася не вплутувати у ці справи батьків (не своїх, звичайно, бо вони давно махнули на мене рукою), і через те розв'язка ускладнювалася надзвичайно.

Роль підступної солодкоголосої сирени гнітила мене, а той факт, що жодна з позитивних героїнь літератури так не велася, доводив до справжнього розпачу.

Дивовижно — але щойно я приходила до тямі ув охололій від нещодавніх пристрастей квартири, як мене обсідали нові муки: кому я така потрібна? Знехтувана мною ж любов наче й взагалі переставала існувати.

На все це Поліна могла б тільки всміхнутися: «Мені б твої клопоти!». І, як завжди, мала б рацію. На щастя (чи навпаки), наша відвітість не сягала за межі стриманого обміну інформацією на зразок: «Мій учора знов напився» (вона) або «Мала увечері розмову з Василевими батьками» (я).

— Про апельсини питай сама,— понередила Поліна на порозі кафе.— Я не хочу, щоб з мене сміялися.

У довгому прохолодному приміщенні сиділи усього два відвідувачі і сперечалися на увесь зал — о боже, знов на виробничі теми, і це за пляшкою «Оксамиту України»! Холодно вилискувала ряба (під мармур) підлога. Пластикові столи байдуже демонстрували далеко не первозданну наготу. І тільки фіранки на вікнах були нові й гарні.

— Навіть коли тут є апельсини,— поморщилася я,— то ми їх ютимо в іншому місці.

Але апельсинів не було ні тут, ні в наступних чотирьох не менш вишуканих закладах.

— Апельсини — це дефіцит,— повчально розводилася Поліна.— А хто ж продаватиме дефіцит на першу-ліпшу вимогу? У вас, шановна, пічого підходящого нема для обміну?

Я погодилась, що й справді не дуже розумно вимагати, аби тобі ні сіло ні впало виклали дефіцит та ще й по державній ціні. Ми якраз підходили до кафе «Моряк», і, зваживши нікчемні шанси на удачу, я мовчки пройшла повз скляні двері.

— В тобі, часом, не заговорило сумління? — поцікавилася Поліна.

— А що б воно мало мені сказати?

— Що ти, як молодший інженер науково-дослідної станції будівельного комбінату, у середу 14 серпня з дев'ятої і до вісімнадцятої забов'язана розробляти рекомендації по вдосконаленню праці монтажників, а не тинятися у пошуках торішнього снігу.

— Бачите, річ у тім, що у мене до біса виховане сумління. Воно ні за яких умов не порушить субординації, отже, і не заговорить раніше, ніж сумління моого начальства.

Поліна була людиною обов'язку, і навіть якби в один прекрасний день з неба посыпалося каміння, вона усе одно продовжувала б складати ті рекомендації. Щодня вона робила рівно стільки, скільки від неї вимагалось, не більше і не менше. Мого відвертого байдикування цілими тижнями і авралів, коли я набирала додому купу паперів та, напившись кави, просиджувала до ранку за столом, Поліна не схвалювала. А тепер вона вочевидь нервувала. На розі під вивіскою «Ресторан «Дніпро» вона не витримала:

— Може, я тут зачекаю?

— Ні,— відмовила я твердо,— зайдемо.

Ми всілися за столик біля відчиненого вікна, за яким (немов спеціально для відвідувачів) непорушно застигли

білі пароплави на річці та плавні по той бік. Мене раптом здолала втома: чортові підбори! Хотілося отак сидіти й сидіти і хай би офіціант з'явився місяців через два.

Та в закладі, по всьому, оголосили саме декаду зразкового обслуговування, бо офіціант — чарівний блондин із ясно-зеленими очима — вродився біля нас тієї ж міті. Оцінивши ситуацію (самовдоволений писок парубка та майже порожній зал), я привітно всміхнулася й солодким голосом мовила:

— Присядьте на хвилиночку, будь ласка: маємо до вас невеличку розмову.

Він сів, здивовано поглядаючи то на мене, то на Поліну. Але та навіть не ворухнулася. Я зітхнула, всміхнулася іще лагідніше і продовжила:

— Ви, звичайно, джентльмен... — подивилася йому просто в очі.

Чарівний блондин промовчав. Це була погана ознака, але відступити я вже не могла.

— Дві молоді прекрасні дами — ви ж не будете заперечувати того, що ми молоді й прекрасні?

— Ні... — він розгубився.

— От і чудово. Дві молоді прекрасні дами, приїжджі до того ж, зблилися сьогодні з піг, шукаючи хоч одного, хоч поганенького апельсина. Але ваше місто виявилося таким негостинним!

Я схилилася до нього ближче:

— Ви, як джентльмен і патріот свого міста — хіба ви можете допустити, щоб дами поїхали від вас засмучені й розчаровані?

— Але... я не злаю... я можу піти спитати...

— Ми вас дуже просимо. Ми зуміємо оцінити вашу люб'язність.

Коли офіціант пішов, Поліна обурилася:

— Він подумав, що ти наковталася наркотиків, і зараз приведе міліціонера.

— А що, хіба на те схоже? — поцікавилася я байдоро.

— Схоже навіть на гірше.

І вона відвернулась до вікна. Згодом буркнула, не повертаючи голови.

— Біда всіх чоловіків, яким ти морочила голови, в тому, що вони тебе не лупцювали.

Я стисла зуби. Принаймні, співчуття у неї ніхто й не випрошував.

Прийшов чарівний блондин. Схоже було, він встиг повністю оговтатись і навіть зробити деякі висновки, бо підступив аж надто солодко всміхаючись.

— На жаль,— широко розвів руки,— нема жодного. Але я подзвопив другові, і він обіцяв дістати надвечір. Ви ж не сьогодні, сподіваєтесь, від'їжджаєте?

— Ні, дами їдуть не сьогодні,— Поліна відвerto забавлялася.— А зараз принесіть дамам шампанське і цукерок.

— «Пташине молоко»? — грайнув очима парубок.

— Чудово! Ми зумімо оцінити вашу люб'язність! Офіціанта здуло вітром, і я дала волю почувтям.

— На біса нам здався цей бабник? — засичала на Поліну.

— Ти його так завзято принаджуvala, що я вирішила допомогти: чого не зробиш заради пайближчої подруги! — і вона підкотила очі. Це було відвerto знущання.

— Мене цікавлять на даний момент апельсини, а не штані!

І параз відчула ганебність розіграної сцени.

Поліна наздогнала мене на тролейбусній зупинці. І тільки аж у кабінеті спітала:

— Ти сьогодні збираєшся обідати?

— Ні,— прийняла примирливий тон,— я збираюся спати.

Мені й справді нестерпно хотілося спати. Ноги пеком пекли, і я негайно зняла черевики. Потім зручно вмостилася на стільці, зсунула докупи стоси паперів серед столу, поклала на них голову.

— І пехай ніхто не сміє мене турбувати,— попередила Поліну,— зараз обідня перерва.

— Ну й пахаба! — обернулась вона з порога.

...Прокидалася я довго, і весь час мені вчувався запах апельсинів. Коли ж остаточно відкрила очі, побачила й джерело тих пахощів — золотий і бездоганно круглий апельсин лежав перед самісінським моїм носом. Завмерши, я перевела погляд на Поліну. Вона швидко й зосереджено писала. Я довго спостерігала за нею нишком, і вона, нарешті, підвела голову. Якийсь час ми мовчки дивились одна на одну. Я чекала, що вона усміхнеться. Але Поліна тільки зняла окуляри, дбайливо протерла їх хустинкою, знов почепила на носа і сказала:

— Шановна! Коли ви раптом надумаете заревти, то на всякий випадок нагадую: чорні патьоки від нафарбованих вій вас не прикрасять.

ВІТЕР ЗА ВІКНОМ

Нашу південну зиму любити неможливо. Але йти отак за вітром іноді буває приємно. Крізь цупку тканину пальта відчуваєш тільки тиск струменів повітря, котрі час від часу слабшають, а тоді знов різко набирають сили. А холоду не чути зовсім. Приємно відчувати своє міцне, тепле, надійно упаковане тіло.

На Тані кудлате хутряне пальто з відлогого. Питаю, чи й вона відчуває те саме, що й я. Таня усміхається:

— Коли б у тебе в кишені не лежав ключ від нашої теплої хати, ти не надто втішався б.

Я нараз уявляю зелений килимок на підлозі — «зимову галяvkу», по якій так приємно ступати босоніж. Ось я сиджу вкріслі, а Таня — навпроти, поклавши випростані ноги на моє крісло. Ні, я сиджу посеред «галяvки» з газетою і обережно відсьорбую з чашки гарячий запашний чай з лімоном. А Таня вкріслі. А за вікном — вітер. Отак.

— Поїхали додому? — кажу я, хоча й знаю, що нам належить іще купити хліба, масла і цукру.

— Хтось обіцяв повести мене в кіно... — нерішуче нагадує Таня, бо не певна, чи хочеться мені зараз у кіно.

Справді, це я обіцяв ішо вранці, коли ми йшли на роботу. Зрештою, ключ від килимка, газети, чаю та вікна з вітром за ним лежить у моїй кишені. Він піде не дінеться. Можна й у кіно сходити.

Ми виходимо з магазину, швидко перебігаємо вулицю, ховаючи обличчя від вітру. І майже наштовхуємось на бабусю, яка нерішуче тупиться на розі.

— Діточки!

Мені видно тільки носа і зморшки коло нього, бо все лице закутане темною хусткою. Такі хустки носять літні жінки у маминому селі. Перечекавши порив вітру, бабуся питає:

— Діточки, де тут автобус стає, той, що на Снігурівку?

Таня заходжується пояснювати. Ставши спиною до вітру, чекаю, доки вона підійде і просуне свою руку у жовтій рукавичці мені під лікоть. Щось вона довго не йде. Обертаєсь. Бабуся вже по той бік вулиці, а Таня дивиться їй услід.

— Ходім? — торкаю її за кудлатий рукав.

— Слухай, а чого вона без речей?

Тепер я теж дивлюся услід бабусі, намагаючись угадати, про що думає Таня. Одну руку стара запхала глибоко в кишеню, а другого тримає хустку під підборіддям.

— І рукавичок у неї нема... — замислено каже Таня.

Я не помітив, чи є у бабці рукавички. Зрештою, було б дивно, якби, йдучи вулицею, я тільки й пантруував, на кому є рукавички, а на кому нема. Але чому про це говорить Таня?

— Ти помітив, вона якась схильована? І наче не певна, чи й справді їй треба на автобус.

— Може, збігаєш поспитаєш? — кажу це просто так, бо нічого кращого не можу придумати. Бо не знаю, чого від мене чекає Таня.

Вона мовчки стромляє жовту лапку мені під руку, і ми, прихиляючись — вітер дме тепер прямо в обличчя, — йдемо до кінотеатру.

Черга більша, ніж можна б сподіватися в таку погоду. Я вміть забуваю про бабусю і промацую очима натовп —

чи нема знайомих? Ні, нема. Біля каси зчиняється гвалт: хтось хоче вліти без черги. Не гаючи й миті, втручаюсь у сварку.

— Як вам не соромно? — строго кидаю в потилицю огрядному чоловікові. — Ви гадаєте, тільки вам одному холодно? Погляньте-по, скільки тут жінок стоять!

Усі гаряче підтримують мене.

— Ви що, не чуете? — беру за лікоть чоловіка, котрий мовчки рветься до каси.

Той обертається і доки набирає повітря в легені, аби гідно відповісти, я встигаю наполовину втиснутися в новоутворену щілину. Цього ніхто не помічає. Не даючи сварці й на мить пригаснути, протискуюся до віконечка. Нарешті, два квитки є!

Переможно вимахуючи ними, не одразу помічаю, що погляд у Тані далекий-далекий.

— А може, її з дому вигнали? — вдивляючись у сутінки, каже вона.

— Хто? — гублюся я, хоча треба було б спитати «кого?».

— Ну, невістка чи зять, а може, й рідні діти. Приїхала мати з села погостювати, посварилися за віщось, стара образилася, хустку на голову і — за двері. І речей не взяла. Може, у неї й грошей немає, щоб до Снігурівки доїхати?

До мене, нарешті, доходить, що Таня говорить про бабцю, котра питала у нас дороги. Мовчу. Таня теж мовчить замислено.

Знічев'я зиркаю на годинника.

— Лішилося десять хвилин. Може, зайдемо? Тут вітер...

Таня переводить погляд на мене. Я і люблю, і не люблю, коли вона так дивиться. Люблю, бо стає дуже гарна. Не люблю, бо нагадує матір божу з Володимирського собору в Києві, а мене такі речі страшенно дратують.

— Мені здалося, вона була заплакана. А як у неї й справді нема грошей, що ж вона робитиме? — в Таниному голосі чується безпорадність.

Ну от, зібралися в кіно... У мене починає псуватися настрій.

— То візьми таксі, з'їзді на вокзал, знайди її, розпітайся. Може, грошій даси. А тоді приїди сюди і розкажеш, що воно там скочилося з тією бабцею,— зробив ледь помітний притиск на словах «таксі» і «гроші», бо в нас до кінця тижня лишилося вісім карбованців з чимось.

Опустивши голову, Таня рушає до зупинки. Я плентаюся слідом. Дорогою мовчимо. Розглядаю літніх і старих людей у тролейбусі. Вицвілі очі. Зморшкувати руки. Висхлі або тлусті тіла. Яке в них може бути життя? Постійна залежність. Якщо не фізична і не матеріальна, то духовна — напевно. Живуть крихтами радощів, які перепадають від дітей чи онуків. Дістаеться, певно, мізер. Мене, приміром, не надто цікавить світ старості. При нагоді ковзаю по ньому поглядом, як по поверхні води, не обтяжуючи себе роздумами: що там, у глибині? І не бажаю собі забинувати голову цими роздумами!

— Ми теж будемо такі! — тільки ѹ того, що не тупнула ногою Таня.

Наражаюся на її колючий погляд. Говорити нічого не хочеться. Відвертаюсь до вікна. Бачу відображення жінки, що сидить навпроти. Скільки ѹ може бути років? П'ятдесят? Шістдесят? У темному склі зустрічаємося з нею очима, і жінка хутко відводить погляд. Тепер мені ясно видно зморшки у неї на шиї. Підборіддя трохи відвисло і схоже на воло. Мені стає соромно за свої думки. Напружу м'язи на руці. Чую, з якою силою, радо, безупинно рухається кров, пульсує у кожній клітині. Мені двадцять п'ять. Я не хочу думати, яким буду потім. Потім я стану іншим не тільки фізично. Згасне сила молодості — зміниться й ставлення до світу. Можливо, навіть матиму якісь свої старечі радощі...

Виходимо на жорсткий вітер, до якого тепер додався дрібний колючий сніг. Через кілька хвилин обличчя починає щипати. Але краще б уже сніг та холод, ніж почекальня вокзалу з її важким, насиченим випарами багатьох організмів повітрям.

Біля самого віконечка помічаю знайому темну хустку. Бабуся відходить у куток, кладе щось у кишеню, потім довго ѹ ретельно скручує носовичок, ховає його десь між складками хустки. Таня нерішуче туряється коло неї, запитально поглядаючи у мій бік. Ну, ні! Тут я ѹ не помічник.

Впоравшись, бабуся підводить голову і помічає Таню. Спочатку дивиться просто здивовано, а далі — підозріло: певне, впізнала. На всяк випадок підходжу ближче.

— Бабусю, у вас нічого не сталося?

Коли Таня говорить до мене таким голосом, я починаю розповзатися, як холодець у теплі. Ale стару, видать, не так легко пройняти. Вона переводить свої червонуваті очі в оправі зморщок на мене, і тієї ж миті я відчуваю себе головорізом, бандитом, харцизякою, якщо не гірше. Бідна Таня, котра від хвилювання завжди плутається в словах, тепер ніяк не може вибурсатися із хащів синтаксису.

— Ми подумали... (швидкий — скоса — погляд на мене)... Я подумала, може, якусь допомогу... ви без речей, і рукавичок нема...

Бабця пильно роздивляється Таньчине хутряне пальто, предмет моїх потаємних гордошів, мій перший подарунок дружині — зроблено у Франції! Мовчимо. Нарешті, мене прориває. Втупившись у вицвілі очі старої, кажу:

— Ми не будемо вас грабувати. Якби ми знали, що у вас є гроші на квиток, ми б зараз спокійнісінько сиділи собі в кіно, а не товклися на вокзалі.

Це я кажу для Тані. Вона люто блискає на мене оком і враз оговтується. Набравши повітря в груди, чітким учительським голосом пояснює старій:

— Так далеко та ще взимку мало ходити без валізи чи хоча б торбини. От я ѹ подумала, що, може, з вами скочилося яка біда.

До старої, видать, дійшло сказане, бо вона енергійно захитала головою:

— Ні, ні, ні! Мої речі в камері скову. Я оце тут трохи розпродалася у вас на базарі, а тоді ѹ думаю: нашо ж по-різні мішки за собою тягти? А сама до подруги надумала

шіти, діували разом, а тоді роз'їхалися. Адресу знала — забула...

Я виключаюся. Це торохтіння мене більше не цікавить. Демонстративно витягую з кишені синенькі квитки і кручу перед очима. Таня цього ніби й не помічає, продовжує жвати балочку з бабцею. Нарешті, прощаються! І ось мене знову щось примушує включитися.

— Так ви ж не забудьте — Айвазовського, п'ять, квартира вісім.

Тільки цього ще не вистачало! Могла б спершу поцікавитися, чи й я так mrію побачити незнайому бабцю в нашій квартирі, як вона!

Мовчимо до самого дому. У темному під'їзді, де пахне сухим вапном і нагрітим залязом, Таня різко повертає мене лицем до себе і з силою притискає до стіни. Почну вириватися — буде смішно. Ale й здаватися так швидко не хочу! Таня наближає своє обличчя до моого, і ячу запах молока. Її дихання завжди пахне молоком.

— Ти сердишся? — питает з такими переливами, що мої руки самі тягнуться її обійти.

Зрештою, чи варто надавати цій історії такого значення? Ну, не пішли в кіно, втратили карбованця — тільки й усього!

Вдома я швиденько роздягаюся і вмощуюся в кріслі з газетою. Від сусідів чутно музику. В кухні закипає чайник, ледь подзвонюють чашки у Таньки в руках. Полишаю крісло і сповзаю боком на «галявку». Таня ставить коло мене чай. Брунатний чай з лимоном. А сама сідає в крісло, розгортає книгу. Навлежачки відсьорбую з чашки, намагаючись не розхлюпати. Тихо. Тільки час від часу швиргає у вікно колючим снігом вітер. Мені добре. Од зеленої «галявки», од вікна з вітром за ним, од Таниної присутності. Ale це не все.

Переповзаю ближче до крісла, вмощую голову в Тані на колінах.

— Ось послухай....

— Мовчи, — кажу майже пошепки.

Вона мовчить. Несподівано для себе говорю:

— I їхати в автобусі зараз теж непогано... Тепло, спокійно, за вікном щезають чужі вогні...

— Знаєш, я б не заснула...

— Мовчи, — міцніше пригортуюся до гладеньких колін.

Таня раптом сповзає з крісла, сідає долі, бере мою голову в долоні й швидко-швидко говорить:

— Я часто думаю: якщо не я — то хто ж? Якщо кожен буде сподіватися, що це зробить хтось інший, то відкіля ж тому іншому взятися?

Я пригортую свого малого філантропа і кажу якомога переконливіше:

— Я на тебе ніколи не сердитимусь. Я тебе захищатиму завжди-завжди. Я любитиму тебе навіть тоді, коли ти станеш зовсім старенька. I ми всюди їздитимемо тільки разом. I нас ніхто не жалітиме, бо ми будемо дуже веселі дідусь і бабуся. Закохані дідусь і бабуся.

Таня сміється. Ale очі в ней трішечки-трішечки сумні.

ЯКІСЬ НЕЩАСНІ ГОРОБЦІ

Молодого й молоду вирішили оселити на перших порах у хатці, що слугувала то літньою кухнею, то повіткою. Батько з матір'ю повиносили геть усе за хату, вкрили брезентом, а кімнатку вибілили і пофарбували. Легконога дзвінкоголоса мати у свої тридцять вісім років ще не забула потаємних mrій молодості і старалася розціцькувати кімнатку усім, що було в домі найкращого. Батько бурчав, коли вона скомандувала перетягти з великого будинку кінлим і палас на підлогу, бубонів, коли вони вдвох понесли важезне двоспальне ліжко, згадував усіх лихих, коли те дерев'яне громаддя не схотіло пролізати крізь двері, а все-таки накази дружини виконував, і видно було, що бурчить більше для порядку, а насправді теж радіє незвичній роботі.

Коли подушки було одягнuto в білі з мереживними прошвами наволочки, складено поверх рожевого пейлоно-

вого покривала і запнуто тюлевою накидкою, мати раптом упала на цю білопінну розкіш горілиць, розкинула руки і мрійливо сказала: «Оце наче сама знов заміж виходжу». У батька на обличчі з'явився той лукаво підступний вираз, з яким сільський жартівник влаштовує коротке замикання в клубі під час танців, але ні сказати, ні зробити що-небудь він не встиг, бо увійшла молодша дочка з оберемком величезних вогнівих жоржин. Вона несхвално покосувала на замріяну матір і заходилася мовчкі розставляти квіти у вазочках і глечиках на крихітному столику, на підвіконні і просто долі.

Батько вийшов, а зпічена мати швидко полаштувала зім'яту постіль і поцікавилася:

— Ну як, подобається тобі?

Молодша дочка, критично примруживши око, оглянула пишнотіліх танцівниць на килимі і зауважила:

— А в неї ж пристойної сорочки нема, усі благенькі.

Мати зойкнула і побігла у великий дім шити нову сорочку для нареченої.

Молоді з'явилися опівдні і сповістили, що весілля призначено через тиждень. На радощах за обідом усі трохи випили, навіть старенька бабуся, котра загубила лік своїм рокам, випила і трохи поплакала.

Потім, коли прибрали зі столу і всілися перед телевізором, молодий з молодою тихцем вислизнули в сад. Вони нерішуче покружляли біля повітки, погомоніли про те, що начебто незручно заходити туди вдвох без діла, і тільки потім увійшли. Там вони ще пошепотілися про те, що двері залишать відчинені і світло увімкнуть, коли стеміє, аби ніхто нічого не подумав. Але увімкнути електрику вони забули, і навіть коли перша цикада зайшлася несамовитим дзвоном, вони її не почули. Лиш пізньої ночі крізь їхню гарячу глухоту прорвався, нарешті, могутній серпневий хор цикад і нечасті глухі гупання важких яблук об землю. Молода завмерла злякано, потім кинулася до дверей, брязнула крючечком. Повернувшись, присіла на краєчок ліжка, відвела його руки і чи то спітала, чи то просто сказала:

— Я піду?

Він промовчав, потягнувся солодко, похрускуючи кістками.

— А як нам завтра влетить? — спітала модода.

Він мовчкі потяг ії за руку.

— Еге, тобі добре, тебе ніхто лаяти не наважиться! — ображено сказала вона, пручаючись, але не надто сильно.

Молодий теж вибрався з ліжка, пройшовся по кімнатці, визирнув у вікно — біля самої шиби світилися кулі яблук.

— Диви, а на вулиці дощчик пройшов! — здивовано сповістив молодій.

— То я вже піду? — жалібно спітала вона з темряви.

Він одірвався од вікна і відповів у ту темряву:

— Дивись сама. Тільки навіщо ж вони тоді сорочку твою на видному місці лишили? Матері твоїй, либонь, соромно було прямо сказати: іди, доно, не марнуй часу даремно. От вона й поклала сорочку, щоб ти сама здогадалася.

Із ліжка пролунав тихий короткий сміх.

— Бідна мамочка! — сказала модода, зітхнувши. — Це ж вона тепер стане тещею!

Молодий присів на краєчок ліжка поруч молодої, і вони ще трохи поговорили про те, іти чи не йти її у великий дім, і про те, що не такі люди її батьки, щоб не розуміти: він же тільки на місяць приїхав, а далі на них чекає довга розлука, і що смішно заради якихось забобонів однімати у людей цілих сім днів, але все-таки краще було б, якби батьки самі якось натякнули, хоча як тут натякнеш?.. Сідіти поруч і не торкатися одне одного молоді не могли, і тому скоро вони вже ні про що не говорили, а тільки цілувалися.

Коли модода знов почула голоси цикад, іти у великий дім не було ніякого сенсу. Обом здавалося, що ніч триває уже безкінечно довго, і хотілося, щоб тривала й далі.

— Прогуляємося? — спітав молодій.

— Умгу, — непевно озвалася вона.

— Ну, йди, а я вдягнуся і вийду слідом, — запропонував він.

— Я боюся,— винувато сказала молода.
— Чого боїшся?
— Вночі з хати виходити.
— Ех ти,— засміявшись він,— а ще заміж зібралася.
Злазь!

Потім, коли вони поверталися, молода раптом скинула капці і побігла по мокрій траві.

— Іди сюди,— покликала з-за дерев.— Я страх яка голодна, а тут яблука й виноград.

Він знайшов її під кущем винограду біля самого паркану — обома руками обривала бубки і кидала до рота.

— На,— простягla йому повну жменю.

— А що, зірвати кілька гронок і взяти з собою не можна? — спитав він.

— А я так звикла. Це у нас називається «пастися».

За парканом зашурхотіло, покашляло. Молодий і молода завмерли. Шерехи то віддалялися, то наблизялися, і вона пошепки пояснила, що це найстарша із трьох старих дівок, її сусідок, котрі й так цілісінський день стовбчили під парканом, щоб нічого не пропустити. Вони вже доволі довгенько сиділи навпочіпки, і в обох затерпли ноги, а стара дівка і не збиралася іти з саду, і тоді молода встала на повен зріст і голосно сказала:

— Ходім, бо я вже змерзла.

А коли й він звівся, голосно поцілуvalа молодого і розретоталася.

Запихаючи мокрі ноги у черевики, він зауважив:

— Дивний у вас сад. Жодного разу не бачив, щоб на півдні в саду росла трава. Полуниці садять, помідори або просто голу землю лишають. А трави ні в садах, ні на подвір'ях не бачив.

— А це я посіяла. Щоб як у лісі було. Бабуся досі сердиться і рветься виполоти, каже, перед сусідами соромно. А по-моєму гарно.

— Гарно,— погодився він.

— А ти помітив, що у нас і дерева не рядами ростуть? Помітив?

Він розшириувся і побачив, що дерево справді ростуть не рядами, як в інших садах. У темряві здавалося, що це частина молодого лісу.

Це вона наполягла, розповідала молода, щоб дерево посадили не рядами. І ніхто не зважився заперечувати, так вона з старим садком побивалася, що хоч цим хотіли втішити.

— А зі старим що скойлось? — спитав він.

— Викорчували,— зітхнула коротко.— Старий був із самих абрикосів-дичок. І всі того року посаджені, як я народилася. Ми з сестрою об'їдалися ними до кольок у животах. Але це тільки найпершими, а потім навіть наша коза Клава не хотіла їх їсти. Бабуся цілими днями варила їх, сушила, цілі лантухи набивала, а все одні багато ще доводилося в землю заривати, бо від тих абрикосів у дво-рі ніде було ногою ступити.

— У вас була коза? — здивувався він.

— Еге ж. Це ми зараз майже в центрі міста опинилися, а тоді тут скрізь пустирі були. Я її пасла просто за ворітами.

— А чому Клава?

— У мами в молодості суперниця була Клава.

Молодий засміявся, а вона засумувала:

— От бачиш, ми навіть не знаємо, хто кого пас у дитинстві. І часу, щоб усе розказати, мало...

В кімнаті вони заходилися розказувати одне одному про себе, потім вияснили, скільки у нього було дівчат до неї і скільки у неї хлопців до нього, але зійшлися на тому, що це не має під'їдного значення, бо ні з ким у них не було того, що є зараз, а все було не так і не те, і ще вони довго розповідали про свої почуття, аж поки поснули.

— Що робитимем? — спитав молодий, мружачись зо сну.

— Будемо обійтися.

Але вони й так уже обіймалися. Хоча тепер, коли ніч скінчилася, а з двору долинало шаркання бабусиних кроків і байдорий стукіт молотка, яким батько збирав весільні столи, вони почувалися, мовби на вокзалі.

— Ну що, встаємо? — спітив він.

— Соромно, — зітхнула молода.

Вони водночас потяглися, похрускотіли кістками.

— Всі вже, мабуть, поснідали, — сумно сказала вона.

— Не нагадуй.

З першої хвилини пробудження він думав про їжу і від того аж у голові макітрилось.

— Зрештою, рано чи пізно, а виходити доведеться, — заявив рішуче, опускаючи ноги додолу.

— Ой, зачекай, не так швидко, — вчепилася в його руку молода, і він знову ліг.

У двері тричі постукали, і строгий голос сестри сповістив:

— Вже одинадцята година.

Молодий з молодою пошепотілися, і вона спітала:

— Олю, а що батьки роблять?

— Мама плаття тобі шие, скоро міряти треба буде. Ви вставати думаєте? Батько он уже мокрій весь, захекався, а ви досі відлежуєтесь.

Безмежно щасливим голосом молода сказала:

— Олю, а нам соромно виходити.

— Раніше треба було думати про сором, — відрізала сестра. — А тепер вилазьте відтіля. Даю вам на роздуми п'ять хвилин.

Через півгодини нерішуче постукала мати. Веселим співучим своїм голосом вона сповістила, що бабуня напекла пиріжків з капустою і їх треба з'їсти, поки гарячі.

Молоді почали збиратися.

Вирішили, що знадвору помажуть і побілять повітку самі молоді. Але ця справа посувалася повільно, бо молода не мала сили полищити нареченого навіть на п'ять хвилин, щоб сходити по глині чи розшукати щітку, і почувалася вкрай нещасною від того, що не може кожної миті доторкнутися до нього. Домовилися, що спочатку разом позамазують усі лисини на стінах і діри попід дахом, а вже потім разом пофарбують двері, побілять і розмалю-

ють причілок рожами та півнями — червоним і чорним, як на рушниках. Бабуся бурчала, що все то Химіні кури і Мотрині яйця, молодша сестра зауважила, що було б непогано, аби вони хоча б просто побілили, зате мати зголосилася розвести фарби і зробити начерки.

Молоді сходили до сусідів по глині і ще до інших по пісок. Це зайняло години дві, бо й там і там довелося відповідати на безліч запитань стосовно того, де вони збираються жити після весілля, чи не покине вона інститут, щоб іхати з ним, і чи не може він полищити роботу на півночі, щоб жити з нею. Сусіди бідкалися і співчували молодим — адже їм випадало тільки місяць прожити удвох, а далі чекала довга розлука. Але і йому, і їй місяць видавався таким довгим строком, що співчуття сусідів тільки дивувало.

Потім вони місили глину, і він розповідав, як у його селі будують хати з колод і як вони поїдуть після весілля в те село і спатимуть на сіні. Молода забувала місити і заходжувала розпитувати, поки бабуся мовчазною появою примушувала знову взятися до роботи.

Почали зі щілин під шиферним дахом.

— Та тут же повно старих гнізд! — гукнув він, зазираючи в темні заглибини.

Молода двома руками тримала стару рипучу драбину і підганяла:

— Давай швидше, а то ще бебехнешся, і до весілля вже не заживе.

Поруч на яблуні переполохано кричали горобці, вона кілька разів позирала на них, потім спітала:

— Чого вони розходилися сьогодні?

Він теж озирнувся, відповів невпевнено:

— Либонь, профспілкові збори проводять. Чи обурюються, що ми в їхні квартири лізemo. O! Та ж тут ціле місто. А я дивувався, чого весь поріг заляпаний.

— От-от! Бабуся п'ять разів у день замітає і лається, замітає і лається.

Прийшла сестра зі шматком пирога в руці і сказала, що мати кличе міряти плаття. Молода зайокала, затопта-

лася, але тримати драбину не покинула, тільки жалібно попросила сестру потримати ї, щойно та прилаштувалася, побігла до хати. Коли вона випливла знову, неймовірно поважна і красива у білій фаті, молодий упустив відро і скочив за ним услід, а сестра, дожковуючи пиріг, сказала:

— Нічо.

Ледь почало сіріти, їх розбудив пташиний писк. Полежали, прислухаючись, потім вона спитала:

— Ти не знаєш, що це може бути?

Він щось буркнув, міцніше пригорнувся до молодої і затих. Але писк не вгавав, і вона знову спитала, що це може означати. Він знову промовчав, і молода рішуче всталася.

— Ти куди? — спитав, не розплющуючи очей.

— Піду погляну, що за крик.

Вийшла на поріг і задерла голову: писк лунав з-під даху. Озирнулася — горобців на яблуні нема. Задихнувшись від здогаду, кинулася назад і заторсала молодого:

— Що ти наробив? Що ти наробив?!

Він злякано підскочив, наразився на її сповнений ляку погляд і вмить прокинувся.

— Ти ж замурував пташенят...

Голос її зірвався на шепті. Він мовчки одягнувся і пішов за двері, молода провела його сповненим відчайдією поглядом.

— Так і є,— сказав, повернувшись.— Прикро, але тепер уже нічим не зарадиш. Ну чого ти па мене так дивишся? Відки я міг знати, що у ваших краях у цей час хтось ішле пташенят висиджує! Серпень кінчиться, а тут — пташенята. Та вони ж учора й голосу не подавали...

— Як це — нічим не зарадиш? — очі молодої розкрилися ішле ширше, ляку в них побільшало.

— А що ж тепер, глину видлубувати? — почав сердититися молодий.— Та я її знаєш скільки туди напхав? Вона вже й засохла, спробуй тепер, виколупай! Та й що, власне таке скойлось? Ну, жаль, звичайно, ну, неприємно, що так пишать, так зате поріг тепер завжди чистий буде.

Ранок набирав силу, і писк наче теж подужчав. Молодий зачинив спочатку двері, потім і вікно. Волання пташенят стало тихіше, але від того наче ще жалісніше. Молода рішуче всталася.

— Будемо виколупувати глину.

— Та ти що оце придумала? — обурився він.— Ми швидше повітку розвалимо, чим дістанемося до їхнього гнізда.

— Ну і біс із нею. А сидіти і спокійно слухати отаке я не можу.

І пішла надвір.

— Так нічого ж усе одно не вийде! — гукнув павздоган.— Горобці до них усе одно не вернуться.

Але молода не озвалася.

Рідкі непевні удари в стіну примусили молодого вийти з кімнати. Він зітхнув, забачивши, як вона моститься на розхитаній драбині і сказав:

— Злазь. Я краще сам.

Не відповіла, лише з усієї сили тихнула молотком по зубилу. Молоток вислизнув додолу, драбина похилилась, і він ледве встиг підхопити молоду, але теж не втримався на ногах. Коли піднялися, у неї на щоці червоніла довга подряпина, у нього з ліктя скапувала кров. Пташенята волали несамовито, і вона заходилася мовчки прилаштовувати драбину до стіни.

— Та кажу ж тобі, я сам! — сердито відняв у неї драбину молодий.

Вона сіла в траву під деревом і звідти замислено спостерігала, як він довбає і видлубує шматки глини.

— Що це він робить? — підійшла нечутна бабуся.

— Нічого,— безбарвним голосом сказала молода.— Горобенят рятуємо.

Бабуся постояла ще трохи і пішла до хати. Та через хвилину під яблуню прилетіла мати.

— Ді-і-іти! — проспівала вона.— Та чи ви хату надумали завалити, чи що? То хоч меблі давайте повиносимо, а тоді вже гамселіть.

При появі матері у молодої в очах запалала надія.

— Мамочко, він учора пташенят замурував, чуєш, як вони кричать?

— От лишенко,— забідкалася мати.— Ну що ж, ви-довуйте. Може, ще не пізно...

Торохнувши по зубилу, молодий сказав:

— Пізно. Горобці усе одно не вернуться.

— Що ти! — злякалася мати.— Це ж не які-небудь дики птахи, вони неодмінно повернуться.

Тут вона забачила подряпину у дочки на щоці і повела її в хату лікуватися.

Через годину грудки глини прибрали, поріг замели і вимили, і всі бажаючі зазирнули у вузьку темну діру під дахом, де щось неясно ворушилось і пищало. Бажаючих було небагато: лиш молода і мати.

Після сніданку молода то всідалася під яблуню, то ховалася в кімнаті і завмирала біля розчиненого вікна, але жоден горобець під стріху не навідався. Тоді вона розтростила на стежці та на камінному порозі насіння і крихти, але й це нічого не змінило. Очманіла від безугавного писку, молода не схотіла обідати, жодного разу не усміхнулася, міряючи майже готове плаття, і відмовилася складати список гостей. На розведене матір'ю вапно глянула з відразою і докірливо спитала:

— Як ти можеш зараз?..

І заховалася у повітці.

Молодого негайно звільнили від спорудження лавок для гостей і одіслали до молодої. Вона лежала долілиць, і щойно він переступив поріг, спитала:

— Прилетіли?

Він присів коло неї, погладив по спині.

— Не торкайся мене,— попросила жалібно. Коли ж він спробував був повернути її обличчям до себе, вона глибше зарилася в подушку і закричала відти:

— Не чіпай мене! Не чіпай!

Вранці пташенята все ще пищали ослаблими від крику і голоду голосами.

— Невже не можна нічого зробити? — простогнала змучена молода.

— Я піду й повбиваю їх! — гукнув він.

— Ти вже їх повбивав,— тихо одмовила молода і заплакала.

Він поривався втішити, але вона так сахнулася від його рук, що краще було просто піти геть. Та й до роботи час було ставати, бо ж батьки крутилися з досвітку — весілля замишлялося чоловік на сто. Молоду вирішили поки що не чіпати: побачить, що всі в домі трудяться, — сама вийде. Сестра поривалася сходити до тієї «психичної», але її не пустили. Коли ж стало зрозуміло, що молода сама не вийде, у повітку пішла мати. На порозі її зустрів той самий пташиний писк. «Півдня отаке слухати — справді звижнутися можна»,— подумала вона.

Дочка лежала бліда, з почервонілими очима і розпатланими косами. Простирадла на ліжкові збилися, жоржини по кутках наполовину зів'яли, і над ними кружляли дві мухи.

— Та невже ж не можна нічого зробити? — спитала у матері молода.

— Може, тобі краще у великий дім перейти? Там не чути... — запропонувала та, маючи суху гарячу руку дочки.

— І нічого-нічого не можна зробити? — знову спитала молода.

— Хіба що витягти їх відтіля і спробувати самим годувати... — у голосі її нічого, окрім сумніву, не чулося.

Молода скочила з ліжка і в самій сорочці побігла до порога.

— Пожди,— зупинила її мати.— Я принесу батькового картузя, їх же ж кудись треба буде поскладати.

Разом з матір'ю прийшла сестра, подивилася, як вони ладнають драбину, і спитала:

— Ви що, обидві очамріли? У домі роботи по саму зав'язку, три дні до весілля лишилось, а ви з птичками цяцькаєтесь? Коли вже такі жалісливі, то краще бабу пожаліти б, вона он скоро надірветься од роботи.

Пташенят було п'ятеро — жовторотих і майже голих. І хоч з першого погляду стало ясно, що вигодувати їх

неможливо, мати взяла лопату і пішла шукати черв'яків.

— Спробуй погодувати їх виноградом, тільки без кісточок,— порадила дочці.

Черви траплялися рідко, і скоро мати відчула, як тупе заціпеніння огортає її душу. Було дивно і лячно від того, що ось вона копає і копає суху землю, в той час, як треба негайно бігти у дім, де на неї чекає куча роботи. Вона розгублено оглянула сад, намагаючись збагнути, що ж таке сталося, куди поділася вчорашия радість, сила і певність, що все йде не просто як слід, а якнайкраще. Якась тінь думки вислизала з уваги, і вона все стояла над розрітою землею, доки не вивів її із заціпеніння короткий роззначливий крик.

Молода стояла, затиснувши рота долонею, і згасаючи ми очима дивилася на розкиданих по камінному порогу пташенят, а молодша сестра, вимахуючи батьковим картузом, вичитувала їй:

— А тепер іди і займися ділом. Знайшла собі клопіт, це ж придумати тільки треба! Іще скажи спасибі, що твій жених досі не втік, надивившись на цю комедію. І через що ти оце розвела отаке на весь дім, га? Сором людям сказати — через горобців якихось пешасних!

І вона заходилася збирати неживих горобенят назад у картуз. Молода стояла, наче здерев'яніла, і мати поспішила відвести її у великий дім.

Весілля вдалося на славу. Гості їли й пили і дуже сумлінно кричали «Гірко!». Молодий брав молоду за руку, допомагав підвистися, і вони коротко і цнотливо цілувалися. Тільки час від часу у молодої з'являвся розгублений вираз на обличчі, наче вона не могла збагнути, що ж оце тут діється, а то ще наче прислухалася до чогось чи загдувалася що. Тоді молодий легенько стискав її руку, і вона усміхалася до гостей і підносила келих з вином. Ніхто не зважав на ту розгубленість молодої, тільки одна із перестаркуватих дівок-сусідок сказала сестрі молодої:

— Щось наречена ваша сьогодні бліда і не єсть нічого, не п'є...

— Ну то ѿ що? — підозріло повела очима сестра.

— Та нічого... — просокотіла сусідка. — Тільки я собі думаю: може, тут і до хрестин недалеко, адже ж до ЗАГСу встигли розговітися...

Сестра високо задерла підборіддя, скосила зверху вниз очі на сусідку і відрубала:

— Я дівчина незаміжня і натяків на подібні теми не розумію.

СПОКУШЕННЯ ЄВИ

Хлопці у гуртожитку і досі нічого не втямлять. Та ѿ у бригаді піхто. Не думав, не гадав, розмов навіть не було, а тоді... Та ѿ хлопці? Я ѿ сам, чесно сказати...

Пива хочеш? У нас пиво — вищий клас. Та не мештавши, поїзд усе одно спізнюються на годину. І це ж кажуть, що на годину, а там і дві набереться. Пішли?

Ну от... Хлопці! Жовтороті, так ті в очі хмикають. Та я ѿ сам на їхньому місці хмиков би. Чи давно такий був? Року не минуло.

Тобі одну чи дві? Давай дві, не пошкодуєш.

Зараз весна, а те все почалося минулого літа. Ми саме занадилися у «Ромашку». Там ансамбль пристойний, а со-лісточки ѿ узагалі клас. І дівчатка не ті, що в центрі. Тим або моряків, або офіцерів подавай. А тут був би ти із себе нічого та тримався на двох, і все — о'кей. Бо їхні місцеві до того набиралися, що дівчат замість підпорки використовували. Запросить дівку, повіситься на неї і дримає. А вона його тягає за собою. Тащють, значить. Отак разів десять за вечір передрімає і, гляди, вже ѿ прочуняє, ще яку ѿ додому провести зможе.

Ми, звичайно, теж не те, щоб зовсім без заправки приходили, але — в нормі. Для сміливості і настрою вживали. У «Ромашці» по вищому розряду йшли!

Перекуримо? Що, покинув? Я теж збираюся. Але зараз закурю.

Іноді згадаю, так навіть смішно, повіриш? Поки їхні місцеві сплять на ходу, вибереш собі яку дівчинку і — пішов язиком плести. Я у цьому ділі спец був. Хоч хай там у неї хлопець в армії чи нехай хоч і тут, під боком, але якщо вловив гаву — будь здоров, вона все одно піде зі мною.

Деякі довго потім проходу не давали. Та в мене правило було: нічого такого — ні-ні! Щоб не прижучили. Ну, проведеш додому, ну, притиснеш у темному кутку, та, коли учуєш, що підловити хоче, — відбій. Вони ж усі про ЗАГС день і ніч думають. А я тоді ЗАГСу боявся більше, ніж тюрми. Іноді, бува, присниться, що ведуть мене у чорному костюмі — жах! Хочу втекти, а ноги не слухаються. А вже й музика грає, і тітка зі стрічкою через усі груди навстріч виходить. Прокидаюсь, а серце — гуп, гуп, гуп. І, повіриш, потім ще цілий день теліпается, мов собачий хвіст.

Ну як пиво? Знай наших! Тут чехи лінію на заводі поставили, то, коли хтось щось украв і недосипав чи недолив, — не працює лінія. От техніка, га? Давай ще по одній.

У двадцять п'ять років на самих поцілунках не протримаєшся, ти ж знаєш. Інколи доводилося на ризик іти. І тут головне — одразу виявити, чи вона вже звихнулася на ЗАГСі, чи ні. З тими, котрі не звихнулися, можна було розговітися. Але щоб із шльондрою — ні-ні! Отакий я чистоплюй був. Сам же ж тільки завигранки йду, а від неї хочу, щоб усе всерйоз. Або хай хоч прикинеться, що я у неї перший і останній.

Разів кілька закохувався. Та це окрема тема. Одне скажу: надовго мене не вистачало. Як тільки починає укосъкувати, щоб з татом і мамою познайомився, одразу усі свої страшні сни пригадую і — наче у витверезнику побував.

Ну от, прикотили ми у «Ромашку». Уяви: на мені нові джинси «Дакота», голуба сорочка з погончиками, сам ви-

голений, підстрижений, засмаглий, пахну фінським милом, вітром і «Демоном» — не те, що оті неміті кустарні хіпаки із засмоктаними пацьорками. Я пацьорків зроду не заводив. Не люблю.

Запливаємо у «Ромашку». Відчуваю — успіх буде. Зaproшу одну — тане. Зaproшу другу — тане. А тут зирк: справа така краля витанцьовує — слів нема. І не з жовторотих, бо їх у «Ромашці» — хоч дитсадок відкривай. Куди тільки батьки дивляться?

Діждався музики. Як підходив до неї, то у ноги наче хто пружини повстремляв. Танцюємо. Відчуваю — не тане. Про оркестр торочу, про культурний відпочинок, знайомлюся. Каже: «Єва». Єва так Єва. А я Вітя.

Танцюємо другий танець. Зменшую дистанцію — так, ледь-ледь, на пробу, а вона: «Не так близько, Васю, а то жарко дуже». Я, кажу, Вітя, а не Вася. А сам думаю: ну, пожди, пожди... І запрошу іншу. А вона з якимось дистрофіком іде. Дистрофік патякає, вона сміється. Це я боковим зором побачив, а заодно і її роздивився. Очей не бачиш — двадцять років, а очі... очі якісь... наче поза віком. Може бути й двадцять, а може — й двісті. Двадцять чи двісті, а я її знов запросив. Відчуваю, як був для неї Васю, так і лишився. Хоч крадькома і вона мене рентгеніла. Про угорський ансамбль, про нові фільми говоримо. Про театр. Ми перед тим усім цехом ходили в театр. Профспілка водила. «А ви читали оте?», «А ви бачили оце?», «А ви знаєте, що...» Вона все бачила, все читала, все знає і на всьому розуміється! Я не одразу дотумкав, що вона наді мною насміхається. А коли зрозумів, так розлютився, що й не сказати. Ех, думаю, не я буду, коли... Ну, гаразд.

Повів її додому. Ідемо, говоримо, а я відчуваю, тут мене оцінюють, як дядько порося на базарі. І що погано — купувати, бачу, не збираються. Знехотя прицінюються, не всерйоз. І весь час дистанцію витримує. Дай, думаю, і я прицінюся. Питаю, де працює.

— Не має значення, — каже. — Де б я не працювала, сьогодні я вам усе одні подобаюсь, правда?

— Правда,— кажу і кладу руку їй на плече.

Що там оголошують? О! Я ж тобі казав, що коли обіцяють годину, жди, що на дві спізнатися. Залізниця!

Повіриш, зроду не почувався гидосніше, ніж коли йшов від неї вранці. Наче ж усе було. У се. А відчуваю: пройшов дядько мимо, не купив порося. Провести навіть не встала. Буркнула тільки:

— Постараїся не грюкнути дверима, Митю.

Після всього я для неї Митя! Аж біля гуртожитку повеселів. Хай вона печалиться, думаю. Бо ж мені що? Я хлопець. А вона... Шльондра ти, думаю, та й годі. Перший раз мене побачила і... Я, думаю, більше й близько до тебе не підійду. Я, думаю, таких, як ти...

Тиждень минає, другий, а вона наче крізь землю провалилася. Повіриш, наче й не думав про неї, а понесло мене до тієї хати, де ми ніч перебули. Заднім числом, як я уже прителіпався, вирішив: гляну ще раз, пересвідчусь, що нічого в ній особливого нема, посміюся над собою і — кінець.

Постукав. Бабуся якась вистромилася, літаючі блюдця на носі поторсала:

— Єва? Не знаю. Такої тут нема і не було ніколи.

І хр-р-рясь дверима.

«Що робити?» Прокрутів усе те кіно в голові тисячу перший раз — ну й ну! Ця Єва не поцікавилась ні моєю адресою, ні прізвищем, ні роботою. Спитав був у неї: тобі що, байдуже? Може, злодій чи запеклий аліментщик який. Засміялася. Єва, каже, у Адама теж не питала про місце роботи. А я, кажу, не Адам. Шкода, каже.

Я тоді не розібрав, чого її шкода. Ну й ну, думаю, це ж ти з першим-ліпшим отак могла б. Спасибі, що хоч на Митю-Васю розщедрилась, а то ж могла взагалі порядковий номер приліпiti. Одне слово — хвойда. Та ще й безсовісна до краю, бо інша б хоч придурювалась, а цій вже й придурюватись лін'ки.

Може, закуриш? А то як одни курить, а інший пі, так наче що стоїть між ними, стіна яка. Бери, бери. Сигарети — вищий клас.

Ладно. Як я її потім розшукав, довго розказувати.

— Привіт, Єво,— кажу єхидно: показую, що знаю, мовляв, яка ти Єва.

А її насправді Олександрою звуть. Заусміхалася.

— Привіт... — каже і робить паузу. І я відчуваю, що зараз Колею або Толею обізве.

— Вітя,— нагадую їй і підступаю ближче. — Я — Вітя.

— Привіт,— каже,— Віню.

— Може,— питаю,— запросиш на чашечку чаю?

Бо ж стою на порозі, а вона в дверях.

— Не запрошу,— каже.— Сьогодні я зайнята.

Мені коридор видно і черевики чоловічі в коридорі, так, на сорок третій десь тягнуть, не менше. Сам такі ношу. Черевики — перший сорт, Італія! І килимок під ними такий, що моя мама на стіну повісила б. Коли б мала.

— Сьогодні чи завжди зайнята? — починаю закипати.

— Сьогодні.

В кімнаті, чую, піаніно бренькає. Мені б розвернутися на всі сто вісімдесят, так ні, стовбичу, допитуюся далі:

— А завтра?

Подумала й каже:

— А завтра дістапіть два квитки на югославську естраду і приходь.

Вийшов на вулицю, закурив і знов нічого не второпаю. Я ж тебе, кралечко, у очах от руках тримав і була ти справді наче Єва. А ти так носа дереш, наче я до тебе тільки підступаюся. Було чи не було? Сам собі не вірю. І чогось ледь не скочу. Хто б у тебе, Євочко чи Сашенько, там не бренькав на клавішах, а не стояти більш його черевикам на твоєму килимку. Не я буду.

Ще замовимо? Та ти, я бачу, одвік! А пам'ятаєш, після армії стільки випивали, що аж у вухах хлюпало? Не хочеш? Ну як хочеш. А я замовлю.

Ладно. Пішли на югославську естраду. В чому, в чому, а в естраді я розбираюся. Почав її свої запашні викладати. Слухає! Я — далі: обробка класики сучасними ансамблями, рок-опера і т. п.

— Так де ти працюєш? — питає наче між іншим.

Хотів було їй про Єву і Адама нагадати, та чогось усе почуття гумору віднялося. Повіриш, я, коли й закохувався, так не хвилювався. А тут же точно знаю — не закоханий. Не мій ідеал. А радію. Ну й виклав:

— Я,— кажу,— на судозаводі працюю. Бригадир електрозварників Віктор Вишняк. Може, доводилось чути?

А сам і на мить не сумнівався, що чула, бо про нас двічі на тиждень радіо говорить і газета щомісяця портрети дає. На першій сторінці. Аякже. Знай наших!

— Щось,— каже,— наче знайоме, але не пригадую.

По голосу чую — не бреше. І так мені соромно стало за свою вихвалку. Звик, що заводські дівчата як на Магомаєва дивляться. А їй чого б то цікавитися роботягами? Вона інгліш викладає. І знов про того, що на піаніно стукав, згадую — теж, либонь, думаю із вищою освітою. Я й собі про її роботу спитав. По-перше, цікаво, скаже правду чи ні, по друге, яким тоном скаже.

— Так ти ж уже знаєш, либонь, — відповіла. — Нащо в піжмурки грatisя?

У піжмурки грatisя вона не любила. Це точно. Васею більш не називала, але й зрозуміти, хто я для неї, було важко. Приходити дозволяла двічі на тиждень, а то все зайнята та й зайнята.

— Що ж, — питаю, — в інші дні тебе піанінами розважають?

Зумисне сказав: «піанінами». Мовляв, роботяги ми, що з нас візьмеш.

— Буває, — сміється, — що й розважають.

— Так значить, — іду на сварку, — два вечори на тиждень для тіла, решта, — кажу, — для душі?

— Еге ж, — сміється, — повна гармонія і ніяких комплексів.

Щоразу іду до неї і не вірю, що це ж між нами все було вже і знов буде. Так вона велася. Обіймає — думаєш, що любить без пам'яті. А як плаття одягла і причесалася, вважай, інша людина перед тобою. Заїдало це мене, сам розумієш як.

Через місяць-півтора вже терпцю не стало. Покинути, не ходити більше — все одно її дідько зверху, бо знаю, що їй не заплаче навіть. А до інших дівчат інтерес пропав.

Якось заводжу пісеньку: вік у мене такий, що треба пари шукати, і набридло на танцюльки бігати, і про нащадків час подумати. Кажу, а в самого аж у горлі холоне: а як клоне, вчепиться? Хоча — а навіщо ж тоді кажу? І замовкнуті не можу, і ноги важкі стали, як ото уві сні, коли утекти нема сили. А вона — повірши? — відраювати почала: ще встигнеш, мовляв, свобода дорожча, а то тільки й клопоту матимеш, де жити та за віщо жити. Та ще й невідомо, мовляв, чи трапиться що путне. Одразу дала зрозуміти, що сама вона за мене не збирається. Ти ба, яка жалібниця, думаю.

Заходився її по кафе, ресторанах водити. Шампанське, музика, квіти, цукерки — гроші летять, як перелітні птахи восени. Довелося на халтуру їти. Хлопці й раніше ходили, а я — зроду ні. У мене принцип був. Усіх грошей не заробиш і я не Карло. Жити треба, а не горба без кінця гнути. Якщо тільки гатити й гатити, то й роботу і життя спротивити можна. Я люблю так: на роботі — щоб душа дзвеніла і м'язи нили. А після роботи — вільний птах. І душею, і тілом. А тут довелося начхати на принципи. Думаю: розмахом тебе візьму. Думаю: ще така не родилася, щоб на французькі духи не зреагувала. Єва!

Підшивки «Іностранной литературы» і «Всесвіту» за два роки перечитав. Потім у приятеля човна попросив, по всіх плавнях вивозив, калину-ожину, очерети-лілії показував. Бачу — подобається. Ще й як подобається! Ти пам'ятаєш, скільки ми до армії по тих очертах попоплавали? Пам'ятаєш оте місце на Пудовій протоці, де зліва за вербами озеро завбільшки з п'ятачок і дно видно? Берег там який, пам'ятаєш? Високий, сухий, трава в пояс — наче спеціальна для намета місцина. Пам'ятаєш, яку я щуку там був піймав?..

Іздили ми туди. З суботу зранку виrushаємо, у неділю ввечері повертаємося. Заради того вона мені один день накинула. То були тільки середа й субота, а

ще ще й неділю подарувала. Іще б ні! Тут тобі і риболовля, тут тобі і юшка, і схід сонця, качечки, жабочки, квіточки...

Вона пом'якшала наче. Про маму, про старшу сестру розказує. Підкочуюся:

— Чи не час познайомитися із мамою?

— Навіщо? — питає. — Ти ж у зяті до неї не збираєшся?

— А коли збираюсь?

— Ой,— каже,— облишмо цю тему, вона неінтересна. Моїй мамі зятів старша сестричка постачає, оце вже третього привела.

І читав же я не в одній книжці, і так у житті скільки разів спостерігав, що коли дівка хлопцеві дає одкоша, то це ще небезпечніше, ніж коли вішається на нього. І що до ЗАГСу втрапляють саме з такими. Читав, знов, бачив, спостерігав, розумів, а язик усе одно плеще:

— А чим я для твоєї мами непідходящий зять? Із себе я начебто нічого...

Це я скромність проявляв. А взагалі, ти ж знаєш, до мене дівчата ще в школі липли. А після армії одбою не було.

Так от, кажу: із себе я наче нічого. Зарплата у мене пристойна, треба буде — і більше зароблю. Квартиру дадуть, як тільки оженюся. Вищої освіти, правда, нема, так це діло наживне. Самостійно займаюся.

Говорю, а самому кортить ущипнути себе і прокинутись. І серце — гуп, гуп, гуп. Як собачий хвіст об мокру палубу. Про удава й кролика чув? Так у той момент я був кролик.

Вона й каже:

— А в мене і квартира є, й вища освіта є, і заробити я можу, стільки, як ти. А треба буде більше — і більше зароблю. Так навіщо мені, скажи, будь ласка, заміж?

І давай торочити: не для того я п'ять років училася, щоб тепер комусь прислугою бути, сорочки та шкарпетки прати, борщи-котлети щодня варганити. Я, каже, краще той час на Шекспіра потрачу. В оригіналі читатиму. Іще

якихось англійців називала, таких, що я про них і не чув.

Відчуваю: спеціально. Відчуваю: знищається. А чого, із чого знищається — не втямлю. А як же, питаю, проблема батьки і діти? Чи дітей взагалі не треба? Засміляється: знайшов проблему, каже! Та ця проблема давно розв'язана, каже. І давай статистикою бити: на скільки шлюбів скільки припадає розлучень та скільки матерів-одинакових у республіці, у Союзі і в усьому світі. Підкована. Бачу, тут — платформа. Дитину вона народить, коли сама схоче, виховувати буде, як сама схоче, все — сама. Знаєш, яким дурнем почуваєшся, коли тобі отаке говорять?

Може, вина взяти? Та я й сам не хочу, але коли отак просто сидиш без діла, розмова не в'яжеться. Так не хочеш? Ну, тоді закуримо.

Добре. Питаю: а як із психікою дитини? Воно ж питає, де батько? А вона мені: а як з психікою там, де батьки увесь час сваряться? А там, де батько — п'янинця? Я, кажу, не п'янинця. Не п'янинця, каже, але недоліків вистачає. І кирпу дере: думаєш, не знаю, чого ти із джинсів не вилазиш? Бо ледачий! Штани прасувати не хочеш.

Знаю, що питати у дівчини, як вона до тебе ставиться, — останнє діло. Схоче — сама скаже. А тут наче хто за язик потяг.

— Так що,— питаю,— ти усе як електроцна машина вирахувала? І всіх претендентів, як машина, оцінюєш? Той годиться на все життя, а той — на три дні? А я для тебе що? Епізод і все? Невеличка пригода?

— Ну, не так щоб невеличка... — міряє мене поглядом з ніг до голови і всміхається.

— І ти отак просто признаєшся, що вклалася зі мною до ліжка заради пригоди? І не вважаєш це стидком? — рубаю навпростець.

Очі в ній стали колючі, але всміхається.

— Не вважаю, — відказує. — Стидко чи пі, а природа так влаштувала, що, коли дівчата сягають певного віку, їх так само іподі тягне на пригоди, як і хлопців. Ти ж не будеш брехати, — каже, — що я для тебе більше, ніж

пригода? І не виходити ж заміж тільки заради цього, правда?

І така спокійна, така розсудлива, що я ледве тримтячими руками двигуна завів, підкотив до причалу:

— Виходь,— кричу.— Пригода скінчилася! Клуб закривається!

— Спасибі за прогулянку,— одказує ввічливо, наче сторінному, наче візникові якому, наче й не вона... Ет!..

Повіриш, ні таїці, ні волейбол, ні вилазки з бригадою до моря — усе нещікаве стало. Ходжу і цілими днями дискусію нашу пережовую.

Протримався я три місяці. Гордість чоловіча — сильна штука. Вже й осінь настала, геть зовсім нудитися почав. Доші періща, «Ромашка» закрилася, на вулиці мокро, холодно. Думаєш, вона мені хоч раз на очі показалася? Дзуськи!

Якось на роботі смуга невдач пішла. План не виконали, прогульчики з'явилися, начальство на пропісоування тягає. Тоскно — далі нікуди. Дай, думаю, одвідаю давню знайому, розвіюся.

Зустріла нормально. Чай заходилася ладнати. Хотів обняти — не далася. Говоримо про те, про се, придивлюяся — щось не так. Якася вона...

— Це що,— показую на халат,— нова мода? Мішок аля «сіра міль»? Ти в ньому наче...

І тут мені заціпило. Вона дивиться на мене, а я на неї, і мовчимо.

— Хто ж той щасливчик,— питаю,— що татом зватиметься?

Усміхнулася тією знайомою посмішечкою, яку я терпіти не міг.

— Ніхто,— каже.— Ми й без тата обійдемось.

— Пожди,— кажу,— не спіши відмовлятися. Якщо це мое, так я готовий одружитися.

А самому страшно, аж нутрощі зводить. Підловити, думаю, хоче, як першокласника. Ще й про того, що на піаніно бренькав, згадалося. Та й спробуй дізнайся, хто там іще ходив, коли мене не було.

Поглянула, наче це не вона, а я безбатченка привести збираюся. Зі співчуттям навіть.

— А я,— каже,— не готова.

Знаєш, спочатку наче якесь полегшення настало: сана ж не хоче. Але й далі благородного граю, про свої права щось верзу, про обов'язки, про громадську думку. До її мами нахвалияюся піти.

— Одчепнись,— каже,— Вітю. Мені так погано, просто сили нема. Хоч би доносити якось.

І живота поглажує.

— Так вона мені «одчепнися» сказала, наче всю мою гру наскрізь бачила. І наче їх із тим животом двоє, а я один, і вони обое проти мене. Ти розумієш?

Кричу їй: навіщо він тобі, коли батька нема? Вийшла б заміж, та тоді і народжувала б, хоч десятеро. Думаєш, вона тобі спасибі скаже? Виросте і дізнається, яка його мама цяця була...

Тиша в квартирі стояла, наче час зупинився. А я кричу. Через тутишу скоро й замовк. Вона тоді говорити:

— Ах ти ж пацюк недоумкуватий. Дурна буде та дівка, яка схоче взяти тебе за тата для своєї дитини.

Так і сказала. Пацюка недоумкуватого я б іще якось перетерпів, але що це формулюваннячко: «схоче взяти»? Це ж виходить, що вона мене не хоче взяти. Я що, кошеня в торбі?

Я пішов. Усе, думаю, в порядку. Женитися мені наче ще не хочеться, дітей у планах на найближче майбутнє нема. Живи і радій, що обійшлося, не попався, як карась на гачок. А — не радіється, от яка штука. Вміла вона життя отруйти, це точно.

Ти пробач, що я все про себе та про себе. Хлопцям із бригади я цього не скажу. А комусь розказати хочеться. А то знаєш, як воно, коли ніхто не розуміє?

Почали мені із того часу діти на очі лізти. Куди не піду, тільки карапузів і помічаю. А їх, виявляється, більше, ніж дорослих. Стою у парку, наче бевзь, дивлюся, як карапузи у пісочку граються. Пісок сухий, так вони що придумали? Штанці зініме, пісочок примочить, а тоді з

мокрого вже фортепіано буде. Акселерати! І все про неї думав. Що за дівчина така? Повіршиш, відчуття було, наче мене з раю витурили. Ще й межі плечі штурхнули. А був я в тому раю наче й не Адам, а сам господь бог. А коли витурили, став слимаком останнім. Ну що ти так дивишся? Незрозуміло говорю? Зрозуміло? Слава богу. Мені, знаєш, про таке розказувати важче, ніж до сьомого поту робити.

Приходжу знову. У неї саме вундеркінд якийсь був, по англійському цвірінькав. Сів, чекаю, доки нацвірінькаються. На неї поглядаю. Обличчя жовте стало і темними плямами взялося. Під очима сині. Сама ледь ворушиться, наче спросоння. Руки тоненькі, аж світяться. І стало мені тут її жаль, і страшно за неї стало. Це ж, думаю, будь-який пройдисвіт скривдити може, насміятися.

Стій, кажу собі, будь-який пройдисвіт, значить? А ти сам хто? Погуляв, значить? Розважився, значить? А вона тепер нехай на пельушки заробляє? Правду вона сказала: пацюк.

— Все,— перериваю те їхнє цвірінчання.— На сьогодні досить.

І підштовхую вундеркінда до дверей. Він пішов, а я — до неї. Люблю тебе, кажу, жити без тебе не можу, кажу, вдень і вночі про тебе думаю, кажу, ти єдина в цілому світі мені потрібна і таке інше. Зроду таких слів нікому не казав і не збирався, відкіля вони в мене тільки бралися. Ледве кицюнею і пташечкою не називав. І вже й однаково було: насміхатиметься чи виганятиме. Знав, що нікуди не піду, хай хоч сто разів пацюком обізве. Та нехай би хоч і гірше що сказала — хіба не заслужив? Я до неї як жив? Я — людина, я хочу, я думаю, я вважаю... Я за власною персоною інших людей не бачив.

Не перебивала. Виговорився, взяв за руки — не пру чається.

— От із цього,— каже,— треба було починати.

Отак я оженився. Отака мені дісталася Єва. Хлопці по тайки думають: окрутила. Ніхто прямо не говорить, та я ж бачу. Знали б вони, хто кого окручував! Хоча іноді як

подумаю: а раптом? І той, яким я раніше був, одразу на дібки стає. Воно то начебто тепер уже не має значення, але хотілося б знати. Мені ж із нею жити.

Ну, що скажеш? Не знаєш? А я думав... Що — Джоконда? Досі ніхто не розгадав? А я б на ній за ту усмішечку і не оженився б ніколи. Та й Джоконда, може, хоч дома сиділа зі своєю загадковістю. А ця збирається пацана на мене покинути і в аспірантуру податися. Ну, хай збирається, а там видно буде, хто куди подастися.

А знаєш, отої сон, де мене в чорному костюмі ведуть, досі сниться. Прокинуся, серце: гуп, гуп, гуп. Тю, думаю, телепню, ти ж уже був там. Єва спить, синаш у ліжечку поруч сопе... Все в порядку, можна спати далі. А хлопці... Та що вони в цьому тямлять?

ІНША ПЛАНЕТА

Обидві чергові сестри були молоденькі, і Катя теж, але білі їхні халати викликали у Каті острах і бажання запобігати.

— Чого він кричить? — спитала Катя у тієї, яка видалася молодшою і лагіднішою.

— Помирає, — коротко відповіла сестра, розкладаючи пігулки у пляшечки з-під пеніциліну.

— І нічого не можна зробити?

— У цього тромб, — сказала сестра тихим рівним голосом.

— А Валерій Михайлович знає?

— Він там.

Сестра відвернулася до шафи з ліками, і Катя не наважилася розпитувати далі.

Біля палати зібралися хворі. Минаючи гурт, Катя почула жалісне: «... ходив уже ж, після завтра додому збирався...»

— І часто таке? — спитала у жінки, яка стояла осто ронь.

Її жовте страдницьке обличчя ожило:

— Часто. Зроблять операцію, наче все гаразд, а на сьомий-восьмий день — тромб.

— І нічого не можна зробити?

Жінка степула плечима.

Двері палати з гуркотом відчинилися, випускаючи у коридор несамовите волання, і раніше, ніж санітарка встигла прихилити їх за собою, Катя побачила того, хто кричав.

— Негайно по палатах! — сувро наказала санітарка і підтюпцем побігла до ординаторської.

Ніхто не ворухнувся, тільки Катя одійшла від гурту. Вона впізнала чоловіка. Йому зробили операцію на два дні раніше, ніж мамі. Мамі робили у четвер, а йому — у вівторок. Коли маму везли в палату, він уже стояв біля вікна, притримуючи рукою живіт, і з дивною сумішшю переляку, жалю й полегшення в очах розглядав безжivне обличчя непритомної мами. І потім Катя зустрічала його в коридорі, і чоловік підбадьорливо усміхався їй. У відділенні всі все знали одне про одного, і мабуть, той чоловік теж зізнав, що мамина операція тривала удвічі довше, ніж його, що вставати їй дозволять дуже нескоро і що Катя майже не спить ночами, бо саме вночі мамі стається погано.

Катя постояла, намагаючись зігнати з обличчя сліди страху, і коли крик на хвилю урвався, прослизнула у свою палату.

— Що там? — кволо спітала мама.

— Те, що й завжди. Камінь із нирки виходить, — присіла на табуретку, взяла темну мамину руку у свою. — З'їси що-небудь?

— Чого ж йому укол не зроблять? — спітала мама.

— Щойно зробили. Мабуть, іще не подіяв. У нас є шмат курки і свіжий огірок, з'їси?

— От мученик, — страдницьки опустила кінчики вуст мама. — Валерій Михайлович ішо не пішов додому?

— Він уже там, — сказала Катя, — не турбуйся.

Мама мала дивну властивість співпереживання.

— Наша Валентина ніби менше кричала, коли у неї камінь йшов, — мамині очі тривожно обмащували стіну, з-за якої долітали стогони.

— Де там менше! — байдоро відгукнулася із ліжка під вікном Валентина. — Чи забули, як я на чотирьох по палаті повзала?

Катя зрозуміла, що в палаті уже всі, окрім мами, знають правду, і подякувала жінці поглядом, нахиливши до тумбочки.

З-під бинта, що прикривав мамину рану, стриміли дві трубки — пластмасова і гумова, — опущені кінцями у дві звичайні пляшки з-під лимонаду. Коли Катя побачила трубки вперше, їй довелося міцно стиснути зуби і вхопитися за бильце ліжка — мама саме опритомніла, і Катя не мала права на жоден вияв почуттів. Потім вона перестала боятися трубок, як перестала помічати тяжкий дух сечі, непідвладний ніяким провітрюванням, як перестала гидувати виносити підсочі з-під прооперованих хворих і міняти просякнуті кров'ю та гноєм пелюшки. Якоюсь часткою душі вона вірила, що оця найбрудніша робота дає їй особливе право сподіватися на краще.

— ...думала, позалицятися хоче, а він мені свій камінь показує! — оповідала Валентина, і жінки засміялися.

Катя теж усміхнулася, сіла на табуретку.

— Ну що там? — перестала сміятися мама.

— Камінь, мабуть, великий...

— Хоч би швидше вийшов, а то вже мурашки по спині бігають.

Катя вхопила книжку і почала голосно читати.

Десь далеко, майже на іншій планеті, у Каті був батько, чоловік і син, але тепер Катя уже не знала, чи вдасться їй коли-небудь пробитися до тієї планети, а коли й вдасться, то чи впізнають вони її після всього. І про що вони могли б говорити? У цій палаті, де Катя із дня у день перетягала маму через ніч, як через прірву небуття, вона забула, що любила ішо когось, окрім мами. І коли ті інші, кого окрім мами любила Катя, навідували їх, обидві з причаєним нетерпінням чекали кінця візиту, бо

ті зустрічі послаблювали зв'язок між ними — зв'язок, яким, здавалося Каті, вона утримує маму від найстрашнішого.

Катя читала, сміялася і згадувала, як вони вранці розділи з мамою, коли Валерій Михайлович пообіцяв, що завтра дозволить ходити. Раділи, що все найстрашніше позаду — температура, марення, болі, безсоння... І та найстрашніша ніч, коли мама поривалася висмикнути із рани трубки, встати, бігти кудись, а Катя тримала її за руки і умовляла, як маленьку. Вона тоді вперше зрозуміла, що відтепер вони з мамою помінялися ролями. Відтепер не мама сильніша, розумніша, не мама заступниця і рятівниця, а вона, Катя. Яку страшну самотність спізнала вона тієї ночі! Який пекучий жаль, яке каяття за всі провини перед мамою, яку невимовну лютъ до безжалъної природи.

Крик за стіною раптом злетів високо-високо, шугонув униз і стих. За спину у Каті рипнули двері, рятівний голос Валерія Михайловича мовив:

— Ну, як наші справи?

Катя скопилася, звільняючи місце біля мами.

— Що, скоро на танці підемо? — рвучко відкинув ковдру.

— Скоріше б,— проясніла обличчям мама.

— Температура?

— Тридцять сім.

— Апетит, сон?

— Все нормальню... Валерію Михайловичу, що ж там за камінь у того чоловіка, що й уколи не допомагають?

Лікар скосив очі на Катю і знов схилився над маминою раною.

І тут несамовитий низький рик уповз у палату. Лікар вибіг, а Катя сіла й знову взялася читати. Раз по раз вона зиркала на маму і бачила її пільні очі, але губи мамині усміхалися, і Катя читала далі. Вона вже задихалася, але не відчувала того, тільки щось у ній слабло і гасло, і в якийсь момент вона почала думати, що хай би той чоловік уже скоріше вмер, скоріше, негайно, щоб, нарешті, стало тихо, щоб не бігали мамині злякані очі, не жеврів рум'янець на жовтих щоках.

— Доню, піди взнай, що воно там таке,— тихо перебіла мама.

Катя пішла.

У темній ординаторській обличчям до вікна стояв єдиний чоловік, якого вона ще могла любити, окрім мами. Те, що вона відчуvalа до нього, було більше за любов, за повагу, за спорідненість. Це було палке й сліpe поклоніння божеству. Не мали значення ні його вік, ні краса, ні душа — нічого. Він міг врятувати маму. Отже, він був бог.

— Що іще? — спитав Валерій Михайлович, не обертаючись.

Катя мовчала.

— Ну що, що? — крутнувся на підборах, зміряв неприязнім поглядом.

— Нічого не можна зробити? — винувато спитала Катя.

Валерій Михайлович витяг з кишені коробочку, витрусив на долоню декілька пігулок. Дві залишив, решту по-клав назад.

— Дасте мамі на ніч,— простягнув руку Каті.— Це скоро скінчиться. Ідіть.

— Цей тромб... — ледь чутно сказала Катя, не відриваючи відданих очей від лікаревого обличчя,— він справді з'являється на сьомий-восьмий день?

— Дурниці! — труснув коробочкою Валерій Михайлович.

— А якщо заздалегідь, ну... на шостий день... — почала, підступаючи зовсім близько, але він перебив:

— Облиште фантазії! — тицьнув третю пігулку: — Ось, це вам, щоб нічого не снилося. Все буде гаразд. Ідіть.

Коли, нарешті, все й справді лишилося позаду, і Валерій Михайлович виставив Катю з лікарні, заявивши, що тепер її турбота тільки заважатиме мамі повернутися до нормального життя, коли вона прийшла додому і зрозуміла, що завжди любила, любить і любитиме батька, чоловіка і сипа, коли вичерпався запас печальних і смішних

лікарняних історій, а руки перестали відгонити хлоркою, Катя з подивом побачила, що нічого в її житті не змінилося.

У день, коли виписували маму, вона приїхала, принесла в лікарню оберемок квітів, обдарувала жінок у палаті — правда, знайомих серед них не було, усі повинувалися раніше,— обдарувала сестричок, які заздрісно зиркали на її екстравагантне вбрання і чомусь запобігали перед нею. Зайшла вона попрощатися і з Валерієм Михайловичем. Катю трохи розчарувало його рідке волосся, темні мішки під очима, грубі короткі пальці. Він здався їй набагато старшим і нижчим, ніж раніше, можливо, через те, що Катя стояла на високих підборах.

— Я був на концерті,— сказав Валерій Михайлович.— Мені здалося, що знайомство з підсовами і клізмами пішло вам на користь.

Катя обережно вивела маму на вулицю, удвох із батьком вони допомогли їй вмоститися у машину, і перед тим, як сісти за кермо, Катя прощально змахнула рукою до лікарняних вікон. Але у вікнах не було жодної живої душі. Дорогою Катя востаннє подумала, що ніхто й ніколи не дізнається, якою вона була тоді в лікарні, бо про таке не розкажеш, ніхто й ніколи, за винятком хіба що єдиного чоловіка, який цілих три тижні був богом, але він залишився на іншій планеті і навряд, чи вони коли-небудь іще зустрінуться.

ШЛЯХИ МИСТЕЦТВА

Хто б міг подумати, що вона так швидко заміж вис��ить? А стогнала ж: утоплюся, утоплюся! Це тоді, як Стасик її надумав кинути. А якже, втопилася! А він, дурник, руки ламав і валідол жменями їв: «А коли справді? Як тоді на світі жити?» Кажу: «Багато їх таких утоплених по Дніпрі плаває!» I так вона мені тими погрозами набридла, що самій хотілося її втопити.

Вона ж Стасику життя не давала. І малює він не те, і талант на дрібниці розмінює, і кон'юнктурник він, і підлабузник. По твоїх, каже, картинах одразу видно, що ти, малюючи, про гроші думав, а не про вічність. Подумати лишень — «про вічність!» Сама вся у вельветі та замші, а послухаєш, так наче не на землі живе, а у небесах витає — не єсть, не п'є і шмотками не цікавиться. Так і сипле: ракурс, композиція, колорит, перспектива, гама... І «Вінстон» потягує і кавою запиває... Гама! А на самій серги за тисячу шістсот тридцять і цепок золотий тричі кругом шиї обкручений — то хтось же платив за цю гаму? А їй і золото давай, і вічність давай. Одне слово, цей... мистецтвознавець!

Ну отож вона й добалакала. А як він її кинути надумав, отямилася і ну голосити та проситися: втоплюся, втоплюся! Вона, виявляється, Стасика ганила, бо йому ж добра бажала. Вона, виявляється, хотіла, щоб він був до себе вимогливіший. Вона, бач, надіялася, що він покине халтурити і візьметься за вічне. Вона хотіла бачити його справжнім художником. Бо вона його, бач, любить. Бо вона хоче, щоб їхній син пишався Стасиком.

Я все це як почула, то ледь не збожеволіла: ну й хитрюча ж, ну й підступна! А Стасик такий м'якосердний, що вже й пожаліти ладен був, руки заламував і валідол жменями ковтав. Ну, думаю, ти хитра, але ж і я не з дурних. Сказала йому, що вагітна і що повішуся, коли він зі мною не одружиться. А що? Як він вірить, що вона може втопитися, то чого це я не можу повіситися?

А як весілля відгуляли, я призналася. Ну, сердився трохи, дувся, але сам, бачу, радий-радісінький. Бо раз я його обманом взяла, то виходить, що він і взагалі ні в чому не винен.

А потім вона — гол! — і вискочила заміж. А ще ж і півроку не минуло, як голосила: «Втоплюся, втоплюся!» Теж мені — утоплениця! Я кажу Стасику: «Тепер ти бачиш, із ким жив стільки літ? Ото так вона тебе любила, що вже через півроку іншого знайшла, бреуху». І кого? Не просто аби кого, а директора художнього музею об-

крутила. Кажу ж: «Хитрюча, аж страх бере. Ну, тепер їй буде з ким про вічне побалакати».

А то якось прийшов до Стасика його товариш, теж художник. Сидять вони, про своє гомонять, а я на кухні каву варю. Варю собі, коли чую, Стасик розказує, яку картину задумав намалювати. Каже: на передньому плані в правому кутку — чоловік з мольбертом за спиною. З першого погляду наче мольберт, а більше придивишися — хатка. І з вікон визирають жінки, дітлахи, баби й діди. І все те на спині у чоловіка...

Я далі вже й не чула, так мені шкода Стасика стало. Це ж він, думаю, усіх нас за спину тягне. Родичів і в нього, і в мене цілій кагал, і всі вважають, що раз ти художник, то в тебе грошей кури не клюють. Я, правда, усіх двоюрідних і троюрідних поодшивала за ці піврока — кожен повинен призвичаюватися жити на власні доходи. А чужі гроші, не зароблені, вони тільки розбещують людину. Ну, мамі не можна було не дати: мама в мене хвора. Стасик зробив розпис у заводській юдельні, і ми послали її у санаторій підлікуватися. Скоро онуків няньчати доведеться, вона нам потрібна буде здорова. Сестру треба було в технікум влаштувати, щоб з маминої шії злізла. А у неї ж самі тріечки. Довелося Стасику вітражі для того технікуму зробити. І мене трохи одягли, бо як це так: його колишня носитиме серги за тисячу шістсот тридцять, а я — ні?

А які аліменти з усього цього сплачувати доводиться! І як подумала я про аліменти, так мене знову той здогад наче кольнув. Думаю: «Як ти хочеш добрячі аліменти отримувати, то теж повинна трохи потрудитися».

Стала казати Стасику. А він: «Мені соромно! Мені соромно!» Таки вона йому задурнила трохи голову своїм бубонінням. Та й не дивно: стільки літ товкла одне їй саме, як воду в ступі. Питаю: «Чого соромно? Ти сам казаз, що зараз ніхто визначити напевне не може, хто з вас геніальний, а хто ні. Казав, що років через сто виясниться: Так, може, тебе тоді якраз геніальним і візнають, звідки ти можеш знати? Сучасники завжди недооцінюють,— ка-

жу.— Так може твоя мистецтвознавка саме із тих, що завжди недооцінюють?»

Задумався мій Стасик. А потім відповідає: «Якщо воно саме собою станеться, я не заперечуватиму, але добиватися не буду, соромно!»

Я вирішила: «Ти не будеш, так я буду. Бо само собою нічого не котиться скільки не чекай, а тим паче гроші самі собою не ростуть».

Пішла я в музей, дочекалася, доки вона екскурсію закінчить, підходжу. Їй, звичайно, не сподобалося, та де дінешся, на людях треба поводитися пристойно, така в неї робота. Стали між двома скульптурами і говоримо. Я говорю: «У вас дитина, а в мене скоро буде — цього разу я вже справді вагітна була,— а скільки діти грошей потребують, не мені вам пояснювати...» І так далі. Виклада свій план, а вона: «Та як ви смієте, я на таке зроду не піду, він ганьбить себе, як художник, він зариває в землю талант...»

А я співаю те саме, що й Стасикові — з інтелігентами по-інтелігентному й говорити треба. Кажу: «Мистецтвознавці теж часто помиляються щодо сучасників. А раптом його років через сто визнають геніальним? А який нам із вами зиск від цього через сто років? А коли б зараз, то ви аліментів отримали б, може, навіть більше, ніж ваш чоловік зарплаті». Вона плямами вкрилася, указочку гне: «Я вас,— каже,— сюди не кликала і більше не затримую!» — «А я,— кажу,— і не збираюся затримуватися, я все сказала».

А тепер, хто не вірить, сходіть у музей і самі подивітесь: сім Стасикових картин висять у залі, де сучасне мистецтво. Не довго ж вона й комізилася, і директор її, винадав, свого не прогавить, бо днів через десять після розмови їхній музеї картинні і закуплив.

Я вже разів п'ять ходила. Люблю послухати, як вона біля тих картин про сюжети і композиції розказує.

ЗМІСТ

НИХТО, ОКРІМ ТЕБЕ. Повість	4
СУСІДИ Повість	90

ОПОВІДАННЯ

Прощання	166
Кава у постіль	169
Апельсин	178
Вітер за вікном	185
Якісь нещасні горобці	191
Спокушення Єви	203
Інша планета	215
Шляхи мистецтва	220

Алла Николаєвна Тютюнник

НИКТО, КРОМЕ ТЕБЯ

Повести, рассказы

(на украинском языке)

Симферополь, Издательство «Таврія»

Редактор В. П. Котовський
Художній редактор Н. І. Грудинська
Технічний редактор Н. Д. Крупська
Коректор Т. П. Камінська

Інформ. бланк № 1064

Здано до набору 8.01.83. Підписано до друку 27.06.83. БЯ 05415. Формат 70×
×108½₃₂. Папір друк. № 1. Гарнітура літературна. Друк високий. Обсяг: 7,0
фіз. друк. арк., 9,80 умов.-друк. арк., 10,02 умов. фарб.-відб., 11,16 облік.-видав.
арк. Тираж 30 000 прим. Замовлення № 12. Ціна 85 коп.

Видавництво «Таврія», 333000, Сімферополь, вул. Горького, 6.

Обласна книжкова друкарня, 320091, Дніпропетровськ, вул. Горького, 20.